KAPİTALİZM KA
İTALİZM KAPİTA
KAPİTALİZM
KAPİTALİZM KA
ALİZM KAPİTALİ
ZM KAPİTALİZM
KAPİTALİZM KA

KAPİTALİZM

Kapak düzeni : Etem ÇALIŞKAN
Dizgi : GÜL MATBAASI
Baskı : BAHAR MATBAASI
Kapak baskısı : CEM - Zİ Matbaası
Basıldığı tarih : 1967 — İstanbul

Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları

KAPİTALİZM

Hazırlayan: MEMDUH SANVER

AKŞAM KİTAP KULÜBÜ Serisi, No: 35

ÖNSÖZ

KAPİTALİZM ile sosyalizm arasında 19 uncu yüzyıl'da başlayan mücadele, 20 nci yüzyıl'da bütün şiddetiyle devam etmekte, sadece gelişmiş ülkeler değil, henüz kapitalist aşamaya geçememiş az gelişmiş ülkeler dahi bu çekişmeler içinde yer almaktadır.

Tarihsel gelişme içinde önemli bir aşama teşkil eden kapitalizm, bazı özelliklerine çok eski çağlarda da rastlanmakla beraber, bir sistem olarak manüfaktür üretimle birlikte tarih sahnesine çıkmış, son yüzyılda altın devrini yaşamıştır. Ancak sistemin gereği olarak patlak veren ve birbirini izleyen ekonomik bunalımlar dolayısıyla kapitalizm özellikle 1929 büyük bunalımından sonra dar bir boğaza sürüklenmiştir.

Esasen kapitalizmin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan sosyalist hareket, bu bunalımların yarattığı

ekonomik çöküntüler dolayısıyla büyük bir güç kazanmış, Rusya ve Çin gibi iki devin sosyalist devletler haline gelmeleri, dünyanın diğer halkları için de sosyalizmi bir cazibe merkezi haline getirmiştir.

Sosyalizm karşısında tarih sahnesinden silinme durumu ile karşı karşıya gelen kapitalizm 1929 bunalımından sonra yeni bir çıkış yolu aramış ve bu arayışa en etkili cevabı faiz, para ve istihdam teorileriyle işsizlik ve enflasyon olaylarını izah eden ve çareleri gösteren John Maynard Keynes vermiştir.

Bugünün dünyası sosyalizm ile Keynes'in yeniden güç kazandırdığı kapitalizm arasındaki çekişmeye sahne olmaktadır.

Çeşitli bilimsel eserlerden yararlanarak hazırlanan elinizdeki KAPİTALİZM adlı eserde, kapitalizmin mahiyeti, tarihçesi, esasları, bellibaşlı kapitalist düşünürlerin görüşleri, kapitalizmin sosyalist açıdan eleştirisi, Keynes'in kapitalizme getirdiği yenilikler ve kapitalist düzeni Keynes'in görüşlerine uygun olarak yaşatma çareleri anlatılmaktadır.

Sosyalizm ve Faşizm adlı eserlerden sonra AKŞAM KİTAP KULÜBÜ'nün hazırladığı bu kitap da, ekonomik ve sosyal sorunlarla ilgilenen okurlarımız için yararlı bir rehber olacaktır.

AKŞAM KİTAP KULÜBÜ

BÖLÜM I

KAPİTALİZM NEDİR?

BUGÜN yeryüzünde kıyasıya mücadele eden iki ekonomik sistem vardır: **Kapitalizm** ve **sosyalizm**... Bu iki sistemin de değişik zamanlarda ve çeşitli ülkelerde çok farklı uygulamalarına rastlamak mümkündür. Örneğin, nasıl bir Çin sosyalizmi bir Sovyet sosyalizminden, bir İsveç sosyalizmi bir Romen sosyalizminden farklı ise, Amerika'da uygulanmakta olan kapitalizm ile Fransa kapitalizmi, gelişmiş bir ülke olan Almanya'nın kapitalizmi ile geri kalmış bir ülke olan Yunanistan'ın kapitalizmi birbirine göre büyük farklar gösterirler. Aynı şekilde, bir Robert Owen'in sosyalizmi bir Lenin'in sosyalizminden nasıl farklı ise, bir Adam Smith'in kapitalizmi de bir John Maynard Keynes'in kapitalizminden o kadar farklıdır.

Zaman ve mekân farklarından doğan bu değişikliklere rağmen kapitalizmin ve sosyalizmin genel çizgileri ve ikisini birbirinden açık seçik ayıran belirli özellikleri vardır. Bu ayırım, her şeyden önce üretim araçlarının mülkiyetinde kendi-

sini göstermektedir. Nitekim, üretim araçlarının mülkiyeti sosyalizmde kamuya ait olduğu halde, kapitalizmde özel kişilere aittir. Ayrıca, sosyalist düzende kamu yararına plânlı üretim esas olduğu halde kapitalist düzende sadece kâr için yapılan anarşik bir üretim söz konusudur. Kapitalist sistemin itici gücü **kamu yararı** değil, kapitalistin **kâr hırsıdır.**

Gerek kapitalizm gerekse sosyalizm, 19 uncu yüzyılda bilimsel bir nitelik kazanmış olmakla beraber, her iki sistemin de bazı özelliklerine tarihin çok eski devirlerinden beri rastlamak mümkündür.

Kitabımızın konusunu teşkil eden kapitalizmin tarihteki gelişmelerini inceleyebilmek için önce bu sistemin kısa bir analizini yapmak gerekir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kapitalizmin başlıca özelliği, üretim araçlarının özel mülkiyete ait olması ve kapitalist ekonominin itici gücünü kapitalistin kâr hırsının teşkil etmesidir. Gerçekten de, bir ekonomik düzenin esasını o toplumun **üretim biçimi**'nde görebiliriz. Üretim biçimini meydana getiren başlıca faktörler ise, **üretim kuvvetleri ve üretim ilişkileri**'dir.

Üretim kuvvetlerinin kapsamına hammadde, makine, fabrika, maden ve toprak gibi **üretim araçları** ile bu üretim araçlarını kullanan **emek gücü** ve üretim için gerekli teknik bilgileri ve alışkanlıkları sağlayan **üretim tecrübesi** girmektedir. Bu unsurlar olmadan üretimde bulunmak mümkün değildir.

Üretim ilişkileri ise, bu üretim faaliyeti içinde insanların birbirleriyle ilişkilerini, birbirine karşı durumlarını yansıtmaktadır. Tarih boyunca insanlar arasındaki üretim ilişkileri çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin feodalizm döneminde serf-senyör ilişkisi, kapitalizm döneminde işçi - kapitalist ilişkisi gibi... Bu ilişkiler, üretim aracı sahiplerinin o araçlar üzerinde emek harcayanlara tahakkümü şeklinde olabileceği gibi, insanların serbestçe bir araya gelerek işbirliği ve yardımlaşma esasına göre üretimde bulunmaları şeklinde de olabilir.

Üretim biçimini meydana getiren üretim ilişkileri ile üretim araçları arasında sıkı bir bağlantı vardır. Üretim kuvvetleri geliştikçe, yani üretim araçları çoğalıp çalışanların sayısı arttıkça mevcut üretim ilişkileri onları tatmin etmez hale gelmekte ve üretim ilişkilerinin değişmesini zorlamaktadır. Böy-

lece üretim kuvvetleri daima devrimci bir rol oynamakta, üretim ilişkilerinin değişmesi, mevcut üretim biçiminin yıkılması ve yeni bir ekonomik düzen kurulması ile sonuçlanmaktadır. Aynı şekilde üretim ilişkilerinin değişmesi de üretim kuvvetlerinin gelişmesine yol açmaktadır. Böylece üretim kuvvetleri ile üretim ilişkileri birbirini karşılıklı olarak etkilemekte ve sürekli gelişmeyi sağlamaktadır.

İlkel toplumlardan başlayarak kölelik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm şeklinde birbirini izleyen ekonomik düzenler, üretim kuvvetlerinin ve üretim ilişkilerinin değişmesi ve dolayısıyla üretim biçiminin değişikliğe uğramasıyla meydana çıkmıştır.

Kapitalist düzenin başlıca özelliği üretim araçları mülkiyetinin özel kişilere ait bulunması olduğuna göre bu düzende üretim ilişkileri işçi emeğinin kapitalist tarafından kiralanması, bir başka deyişle, üretim aracı sahiplerinin emek gücü üzerinde tahakkümü şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Kapitalist düzenin itici gücü kâr olduğuna göre, kapitalist mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlayabilmek için üretim masraflarını düşürmek, yani işçi emeğine karşı ödeyeceği ücreti imkân nisbetinde kısmak yoluna gider. İşte işçinin ücret talebiyle kapitalistin kâr hırsı arasındaki bu çatışma, kapitalist düzende **sınıf kavgalarının** başlıca nedenidir. Bütün kavga, işçinin hammaddeye kattığı değer ile kendisine ödenen ücret arasındaki farktan doğmaktadır. Kapitalistlerin **sermaye birikimi**'ni sağlayan da aradaki bu farktır. İşçinin emeğinin karşılığından kıstığı kadar kâr sağlayan kapitalist bu para ile daha fazla sermaye, yani üretim aracı ve emek kullanarak kârını arttırır. Türkçedeki «para parayı çeker» deyişine uygun olarak sermaye kârı, kâr sermayeyi artırarak kapitalisti güçlendirir. Sermayenin artmasıyla beraber kapitalist başka bir kâr yolu daha bulur. Bu da, daha çok makina kullanarak ve daha büyük bir işbölümü yaparak daha fazla malı daha az işçiye ürettirmektir. Böylece bir çok işçi işten çıkartılarak bir **yedek işçi ordusu** meydana getirilir. İşte bu yedek işçi ordusudur ki, üretim faaliyetinde yer alan işçilerin başında demoklesin kılıcı gibi durur, kâr arttığı halde ücretlerinin aynı seviyede kalmasına, hattâ düşürülmesine boyun eğmelerine se-

bep olur. Çünkü, karşısına ücret konusunda taleplerle çıkacak olan işçinin işine son vermek kapitalist için problem değildir, aynı işi daha düşük ücretle yapmağa hazır bir yedek işçi ordusu dışarıda beklemektedir. Böylece, daha düşük ücretle daha geniş üretim imkânı, kapitalisti, daha çok sermaye birikimine, daha büyük yatırımlara götürecektir. Esasen kapitalistler arasındaki **rekabet** de, kendilerini buna zorlamaktadır. Daha modern makinalar kullanıp, işçi ücretlerinden tasarruf etmeden üretilen malların fiyatını düşürmeğe imkân yoktur. Oysa kapitalistler arasındaki rekabet devamlı fiyat düşürülmesini zorunlu kılmaktadır. En fazla fiyat düşürebilen ve en çok sürüm yapabilen kapitalist ayakta kalabilecektir.

İşçi, emeğinin sömürülmesi bahasına sürdürülen bu yıkıcı rekabet, zamanla zayıf kapitalistlerin tasfiyesine ve rekabet kapitalizminden **tekelci kapitalizm** dönemine geçilmesine sebep olacaktır. Daha çok kâr elde edebilmek için birbiriyle öldüresiye çekişen kapitalistler, bir araya gelmek suretiyle piyasayı tamamen kontrol altına alabileceklerini, tek kuvvet olarak işçi ücretlerini istedikleri kadar düşük, ürettikleri malların fiyatlarını ise istedikleri kadar yüksek tutabileceklerini görecekler ve yıkıcı rekabetten vazgeçerek tekeller kuracaklardır. Böylece elde edilen muazzam kârlarla çok küçük bir kapitalist azınlığı ulusal gelirin arslanpayına konacak, buna karşılık emekçi kitleler tekelci kapitalistlerin insaf ve merhamet ölçüleri oranında bir hayat standardına sahip olabileceklerdir. Bu ise, ulusal gelirin paylaşılmasında büyük bir adaletsizlik demektir.

Ancak, gelir dağılımındaki bu adaletsizlik, aynı zamanda kapitalist sistemin çıkmazını da beraberinde getirmektedir. Çünkü, muazzam kârlar elde etmek için yapılan dev üretim, kitlelerin satın alma gücünün çok düşük seviyede tutulması sebebiyle tüketilmemekte ve pazarlarda büyük mal stokları teşekkül etmektedir. Bu stokların satılamaması, kapitalist sistemin kaçınılmaz hastalığının, yani **bunalım** ve **depresyonların** meydana çıkmasına sebep olur. Yüksek kâr sağlayabilmek için işçi ücretleri düşürülmüş, ancak işçi ücretleri düştüğü için üretilen malları satmak imkânı bulunamamıştır. Bu, kapitalist düzenin başlıca çelişkisidir.

Kapitalistler, bu bunalımdan kurtulabilmek için bir çıkaryol arayacaklar ve bunu da derhal bulacaklardır: Bu, birikmiş sermayenin yabancı ülkelere yatırılması ve üretim fazlasının yabancı ülkelerde satılmasıdır. Ayrıca, büyük çapta üretim için gerekli hammaddelerin ve işçi emeğinin ucuz fiyatla sağlanabilmesi de başka ülkelere el atılmasını, yani **sömürgecilik** yapılmasını gerektirmektedir.

İşte kapitalizm, rekabet ve tekelcilik dönemlerinden sonra yeni bir döneme girmektedir: **Emperyalizm dönemi...**

Kapitalizmin ilk döneminde kapitalistlerin kâr hırsı nasıl bir sömüren ve sömürülen sınıflar ayırımı ortaya çıkartmışsa, emperyalizm döneminde de **sömüren uluslar** ve **sömürülen uluslar ayırımı** ortaya çıkmaktadır. Kapitalistler toplumun egemen sınıfı oldukları için devletin yönetimini de kontrol altına alacak ve askeri kuvvetleri ve dış politikayı kendi çıkarlarına uygun şekilde kullanacaklardır.

Kapitalistler arasındaki rekabet nasıl zamanla yıkıcı bir hal almışsa, emperyalist kuvvetler arasındaki rekabet de zamanla devletler arasında büyük savaşlara yol açacak, hattâ ekonomik çıkarlar uğrunda bütün dünyayı kan ve ateşe boğacaktır. Zaman zaman emperyalist kuvvetler tekelci birleşmeler meydana getirseler de, kuvvet dengesi devamlı olarak değiştiği için bu uluslararası rekabetin önlenmesi mümkün olamayacak ve savaşlar birbirini kovalayacaktır. Ayrıca, büyük kâr sağladığı için savaş sanayiine yatırım yapan kapitalistler de savaşları körükleyeceklerdir. İşte kapitalizmin önemli bir özelliği de savaş kundakçısı olmasıdır. Emperyalizm dönemindeki kapitalizmin yaşama şartı savaştır. İnsanlığın kendini yemesidir.

Kapitalizmin bu çelişkileri ve çıkmazları karşısında bir çok yeni çözümyolları ve alternatifler ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin başlıca alternatifi, sömürülen emekçi kitlelerin tepkisiyle ortaya çıkan ve gelişen sosyalizmdir. Nitekim kapitalist sistemin zirvesine ulaştığı 19. yüzyılda üretim ilişkilerini değiştirmek üzere ortaya çıkan bilimsel sosyalizm kısa zamanda büyük güç kazanarak bugün az gelişmiş ülkelerin benimsediği başlıca ekonomik sistem olmuştur.

Bu arada, kapitalizm taraftarı ekonomistler de bu siste-

min ana çizgisinden sapmadan bazı çözümyolları bulmağa çalışmışlardır. Özellikle kapitalizm için tehlike çanlarının çaldığı 1929 bunalımı'ndan sonra başta John Maynard Keynes olmak üzere bir çok ekonomist, kapitalist sistemi yeniden gözden geçirerek onu sosyalizm karşısında ayakta tutacak formüller ortaya atmışlardır.

Sosyalizmin incelenmesi başlı başına bir kitap konusu olacağmdan, bu kitapta sadece kapitalizmin tarihi gelişmesi, belli başlı kapitalist doktrinler, kapitalizmin çıkmazları, sosyalist açıdan eleştirilmesi ve bu sistemi sürdürmek için modern ekonomistler tarafından ileri sürülen görüşler ele alınacaktır.

BÖLÜM II

KAPİTALİZM ÖNCESİ

BİRİNCİ bölümde de belirttiğimiz gibi kapitalizmin bazı özelliklerine çok eski devirlerde de rastlamak mümkündür. Kaldı ki, bir düzen hakkında sağlam yargılara varmak, ondan önce gelip geçmiş düzenlerin tanınmasını gerektirir. Bu bakımdan kapitalizm öncesini teşkil eden ikinci bölüme ilkel toplumları inceleyerek başlıyoruz.

İlkel toplumlar, ailelerin meydana getirdiği klânlardan kurulmuştur. En basit insan topluluğunu teşkil eden aile'nin üyeleri arasındaki üretim ilişkileri, daima bir işbölümü şeklinde olmuştur. Erkekler ava çıkarken kadınlar yabani kökler toplamış, erkekler tarla sürerken kadınlar bahçe işleriyle uğraşmış, erkekler hayvanları evcilleştirirken kadınlar dokumacılık ve derileri hazırlamak gibi işleri üzerlerine almışlardır. Gerek tarım ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerde, gerekse ortak düşmana karşı mücadelede işbirliği yapmak zo-

runluğu alleleri bir araya getirerek **klan**'ların doğmasına sebep olmuştur. Bu topluluklarda ilkel bir komünizm görülmektedir. Klan'larda iki türlü mülkiyet vardır: Silâh veya çanak çömlek gibi araçların şahıslara ait olması şeklindeki **özel mülkiyet**, av ve tarım alanları ile ürünlerin toplumun ortak malı olması şeklindeki **kollektif mülkiyet**...

İlkel toplumlarda **hayvanların evcilleştirilmesi** büyük bir devrim yaratmış, çoban kavimler kısa zamanda tarımla uğraşan kavimlere karşı üstünlük sağlamıştır. Çoban kavimler sürülerine yeni otlaklar bulmak zorunda oldukları için göçlere başlamışlar, bu yüzden tarımla uğraşan kavimlerle sık sık çatışarak zamanla savaşçı üstünlük kazanmışlardır. Evcilleştirilmiş büyük baş hayvanlar, ayrıca, yeni bir üretim aracının, **sapan**'ın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler sonunda çoban kavimlerle tarımcı kavimler arasında ilk mübadeleler başlamış, bu alışverişlerde para olarak **hayvanbaşı** kullanılmıştır. Ayrıca, av araçlarından sonra evcil hayvanlara ve sapana da sahip olan erkek, kadına göre üstünlük sağlamış ve baba ailenin hâkimi olmuştur.

Hayvancılığın ve tarımın gelişmesiyle birlikte kölelik de yavaş yavaş görülmeğe başlamış ve yeni bir üretim kuvveti olarak tarih sahnesinde yer almıştır.

Bronzdan ve demirden üretim araçları yapılmağa başlanması da üretimi geniş ölçüde artırdığı gibi kavimlere büyük bir savaş gücü kazandırmıştır. Savaş gücü artan klanlar, imparatorluklar kurma yoluna gitmiş, daha fazla sayıda köle toplayarak üretim güçlerini de geliştirmişlerdir. Bu arada savaşçılar, rahipler ve zanaatkârlar kendi aralarında gruplaşmalara gitmiş ve hiyerarşiye dayanan bir sosyal yapı meydana getirmişlerdir.

Böylece ilkel toplumlarda üretim kuvvetlerinin gelişmesi üretim ilişkilerinde değişikliklere sebep olmuş ve **«Kölelik Düzeni»** adı verilen düzen kurulmuştur.

KÖLELİK DÜZENİ

KÖLE emeğinin üretimi artıran bir üretim kuvveti haline gelmesi ve mübadele imkânlarının doğması düzenli **pazar**'lar kurulmasına yol açmış ve o zamana kadar sadece ailenin veya ferdin tüketiminde kullanılan ürünler artık, ekonomik bir **mal** niteliği kazanmıştır.

Akdeniz'de Girit'lilerin, Fenike'lilerin ve Yunanlıların denizciliği geliştirmeleri uluslararası bir pazar meydana gelmesine sebep olmuş, **altın** ve **gümüş** mübadele aracı olarak kullanılmağa başlamıştır. Pazarların kurulduğu yerlerde zamanla **şehir**'ler teşekkül etmiş ve buralarda büyük bir işbölümü doğmuştur.

Altın ve gümüşün para olarak kullanılması, bazı kimselerin büyük servetler sağlamalarına, her şeyi elde edebilecek kudrete sahip olmalarına, zenginlerle fakirler arasında büyük uçurumlar meydana gelmesine, başka bir deyişle toplu **sınıf**'lara ayrılmasına sebep olmuştur.

Bu arada, kredi müessesesi de ortaya çıkmıştır. Çeşitli ülkelerin paralarını değiştirmek işini üzerine alan **sarraflar** zamanla **banker** durumuna gelmişler, mevduat kabul etmeğe, müşterilerine cari hesaplar açmağa, başka şehirlere para havale etmeğe, faiz karşılığı ödünç para vermeğe başlamışlardır. Bu, **ticarî kapital**'in ortaya çıkışıdır.

Başlangıçta hür insanlar da üretim faaliyetlerinde emek harcadıkları halde bir süre sonra köleler, tek iş kuvveti haline gelmiş ve kol emeği aşağı bir faaliyet sayılmağa başlamıştır. Üretim faaliyetini yürütmek için savaş veya korsanlık yoluyla ele geçirilen köleler herhangi bir mal gibi alış veriş konusu olmuşlardır.

Büyük şehirlerde köle emeğinin yanında iki üç köle ile birlikte atelye çalışması yapan hür işçiler, yani zanaatkârlar, zamanla kendi aralarında birlikler kurarak bir nevi lonca şeklinde teşkilâtlanmaya gitmişlerdir. Bu teşkilâtlanmanın gayesi, çok sayıda köle çalıştıran ve bütün ihtiyaçlarını kendi kendine sağlayan büyük mülk sahiplerinin bu rekabetine karşı zanaatkârların kendilerini korumak endişesidir.

Ticarî mübadeleler geliştikten sonra klanların dağılması ve toprakların yavaş yavaş özel mülkiyete geçmesi zamanla toprakta da büyük sınıf farkı meydana getirmiş ve zenginlerin bütün toprakları ele geçirerek **Latifundia**'lar kurmalarına imkân vermiştir. Bu büyük topraklarda da yine köle emeği kullanılmıştır.

Ancak, kırbaç altında çalıştırılan kölelerin verimli ve yaratıcı bir çalışma yapamamaları yüzünden Kölelik sistemi ekonomik gelişme sağlayamamış ve özellikle eski Yunan'da ve Roma'da hâkim olan bu düzen, doğudan gelen kavimlerin de saldırılarıyla yıkılmıştır.

Eski çağlardaki ekonomik düşüncelere gelince, bu konuda ancak felsefe, ahlâk ve politika üzerine yazılmış eserlerde ve büyük din kitaplarında bazı görüşlere rastlanmaktadır. Çünkü, zamanın düşünürleri ekonomiyi bağımsız olarak ele almamışlar, genel konular arasında incelemişlerdir.

ESKİ ÇAĞLARDA EKONOMİK DÜŞÜNCELER

İBRANİ'LERİN ekonomik düşüncelerine Tevratta rastlanmaktadır. Tevrat'a göre, zenginlik ya da fakirlik, kendi emirlerine uyulup uyulmamasına göre Tanrı tarafından insanlara verilen bir mükâfat, ya da bir cezadır. Başkasının malına göz koymak, ya da mal çalmak, faizle ödünç vermek, kesinlikle yasaktır. İbrani'ler, özel mülkiyeti kabul etmişler, tarımı en esaslı ekonomik faaliyet saydıkları halde ticarete iyi gözle bakmamışlardır.

M.Ö. 12. yüzyıldan itibaren aile ekonomisinden mübadele ekonomisine geçen Yunan'lılarda ise, hukukçular ve filozoflar, devletin kuruluşu ve işleyişi ile ilgili kurallar koyarken ekonomik ilişkileri de kurallara bağlamışlardır. Hür insanların mal elde etmek için çalışmasını hoş karşılamayan eski Yunan toplumunda ekonomik çalışmalar kölelere, toplumun yönetimi ve savunması ise üst sınıflara bırakılmıştır.

Ünlü Yunan filozofu **Eflatun** (M.Ö. 427 — 347), **Cumhuriyet** adlı eserinde, devleti yöneteceklerin çocukluk çağından

itibaren büyük sorumluluk duygusu içinde yetiştirilerek bir sınavdan geçirilmek suretiyle seçilmesi gerektiğini ileri sürmüş, buna karşılık, esnaf olanlara, uğraşları kendilerinin yüksek vatandaşlık görevini yerine getirmelerine imkân vermeyeceği gerekçesiyle, politik hak tanımamıştır. Bazılarınca **«ilkel bir komünizm»** olarak kabul edilen Eflatun'un ideal düzeninde aile ve kişisel mülkiyet yoktur. Kişisel mülkiyet kamu çıkarının ihmaline sebep olacağından kollektif mülkiyet öngörülmektedir. Eflatun ticaretle uğraşanlara karşı nefretini belirtmiş, bu arada herkesin kendisine en uygun gelecek işi yapması ve başka şeylerle uğraşmaması halinde her şeyi yüksek kalitede ve bol miktarda üretmenin mümkün olacağını ileri sürerek daha sonra Adam Smith'in ortaya atacağı **«işbölümü»** fikrinin esaslarını koymuştur.

Aristo (M.Ö. 384 - 322) ise ekonomik meseleleri **Politika** adlı eserinde ele alarak Eflatun'un kollektif mülkiyet görüşüne karşı çıkmış, ancak özel mülkiyetin hâkim olduğu bir düzende insanların çalışabileceğini, birbirini sevebileceğini ileri sürmüştür. Eflatun gibi o da toplumda sınıf ayırımını tabii karşılamış, ancak faiz müessesesini şiddetle suçlayarak faizle ödünç vermenin adalete aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Para ve değer meselelerini de inceleyen Aristoya göre malların iki ayrı değeri vardır: **Kullanma değeri** ve **mübadele değeri**... Kullanma değeri, malların faydasına, mübadele değeri ise birbirleriyle değiştirilme oranlarına göre teşekkül etmektedir. **Bir** malı elde etmek için gerekli altın veya gümüş miktarı ise o malın **fiyatı**'dır.

Daha çok politik bir uygarlığa sahip bulunan eski Yunan'a karşılık Roma'nın askeri tarafı ağır basmaktadır. Latin filozofları da, Yunan'lılar gibi, toplumu sınıflara ayırmışlar, ekonomik işleri kölelere bırakmışlardır. Özellikle hukukî müesseselerin doğmasına ve gelişmesine hizmet eden Romalılar, kamu hukuku ile özel hukukun ayni haklarla şahsî hakların ayırdedilmesi, mülkiyet hakkı ve sözleşme serbestliği gibi müesseselerin kurulması ve düzenlenmesiyle ekonomik düşünce ve sistemlerin doğmasına yardımcı olmuşlardır.

FEODALİZM

KÖLELİK esasına dayanan Batı Roma İmparatorluğu bir yandan iç ekonomik güçlükler, bir yandan da yabancı kavimlerin saldırıları sonucunda yıkılınca Avrupa'da **feodal** düzen hâkim olmuştur. Şehirler çöktüğü ve ticarî ilişkiler tamamen felce uğradığı için bu dönemde ekonomik hayat sadece **senyör**'lere ait malikânelerin çevrelerinde kurulabilmiştir.

Bu düzende Kral, güvendiği silâh arkadaşlarına kendi topraklarından bir kısmını vererek kendilerini **vasal** tayin etmiştir. **Senyör** ünvanını alan bu vasallar zamanla ekonomik bakımdan güçlenerek bağımsız kuvvetler haline gelmişlerdir. Senyörün malikânesindeki verimli topraklar, otlaklar ve bütün ormanlar kendisine aittir. Geri kalan topraklar ise işlenmek üzere **serf** adı verilen köylülere verilmiştir. Senyör ile köylüler arasındaki sosyal ilişkiler Roma İmparatorluğu'ndaki kölelik düzenine göre adamakıllı gelişmiş, Hıristiyan dininin etkisiyle **serf**'ler de **senyör**'ler gibi insan olarak kabul edilmişlerdir. Senyör, yabancıların saldırılarına karşı köylülerini korumakla yükümlüdür. Köylüler senyörün ormanlarında odun kesebilmekte, otlaklarında hayvanlarını otlatabilmektedir. Ancak serflerin de senyöre karşı çeşitli yükümlülükleri vardır. Elde ettikleri ürünün bir kısmını senyöre verdikleri gibi efendilerinin topraklarında bir süre **angarya** olarak bedava çalışmak zorundadırlar.

Ayrıca senyörün malikânesinde kumaş dokumak, tahıl öğütmek, şarap çıkartmak, tarım araçları ve silâhlar yapmak gibi çeşitli endüstri işleriyle uğraşan zanaatkârlar da vardır.

Feodal düzende her malikâne aşağı yukarı bir kapalı ekonomi düzenine sahip bulunduğu için dışarı ile pek ticaret yapılmamaktadır. Esasen Arap'ların Akdeniz havzasına gelmeleri Doğu ile ticareti sarsmıştır.

Bu dağınık ekonomik düzen 9. Yüzyıl'a kadar sürmüş, ancak yabancı saldırıları sonucunda, serfler, senyörlerin şatoları çevresinde gruplaşarak **köy**'leri meydana getirmişlerdir. Bunları şehirlerin kurulması izlemiştir. Şehirlerle köyler ara-

sındaki ilişkiler artmış, zaman zaman kurulan panayırlar ticareti geliştirmiştir.

Şehirlerde ekonomik faaliyeti yürüten zanaatkârlar ve tüccarlar mesleki çıkarlarını korumak ve senyörlerin keyfi yönetimine karşı daha fazla özgürlük elde etmek üzere kendi aralarında birlikler meydana getirmiş, ayrıca şehir sâkinleri (**burjuvalar**) da kendi aralarında **komün**'ler kurmuşlardır. Bu kuruluşlar zamanla daha fazla özgürlük ve güvenlik sağlamak üzere bazen para karşılığında, bazen kanlı mücadeleler sonunda senyörlerden **Charte**'lar elde etmişlerdir. Böylece **burjuvazi** kendisini resmen kabul ettirmiştir.

Komün hareketi sınai üretimi artırmış ve mübadeleleri kolaylaştırmıştır. Ancak, sanayiciler kurdukları loncaların sıkı düzeni içinde üretim yapmağa çalışırken tüccarlar büyük servetler yaparak hâkim duruma geçmişlerdir. Bunun başlıca sebebi, Haçlı Seferleri dolayısıyla Doğu ticaretinin yeniden açılmış olmasıdır.

Ticaretin gelişebilmesi için paraya duyulan ihtiyaç karşısında hemen her yerde para basımına başlanmıştır. Ancak bu paralardaki altın ve gümüş oranı her yere göre değiştiği için bu sikkelerin ayarını tesbit edecek sarraflar ortaya çıkmış ve bunlar kısa zamanda **banker** durumuna geçmişlerdir. Kilisenin faizi takbih etmesine rağmen faiz karşılığı ödünç verme muameleleri de bu bankerler tarafından geliştirilmiş ve geniş kredi imkânları da ticarî hayatı adamakıllı kamçılamıştır. Kazandıkları olağanüstü servetlerle tüccarlar şehirlerin gerçek hâkimi olmuşlardır. Ancak bu durum zengin tüccarlarla bu tüccarlar tarafından emekleri sömürülen zanaatkârlar arasında büyük düşmanlık yaratmıştır. Çünkü zanaatkârların imal ettiği malları çok ucuza satın alan tüccarlar bunları dışarıya çok yüksek fiyatlarla satmakta ve büyük vurgun yapmaktadırlar. Bu yüzden 13. yüzyılda zaman zaman zanaatkârlar tüccarlara karşı grev hareketlerine girişmişlerdir. Bu hareketleri, tüccarları kıskanan asiller de desteklemiştir.

Ticaretin gelişmesi her türlü tarımsal ürüne yeni pazarlar sağladığı için tarımda da gözle görülür bir gelişme başlamıştır. Yeni ekim alanları açılmış, senyörler köylülere daha

fazla haklar vermiş, tarım araçlarına uygulanan yenilikler üretimi artırmıştır

Ancak, üretim kuvvetlerinin bu gelişmesi karşısında feodal düzen tutucu kaldığı için Fransa'da 14 ve 15. yüzyıllarda Yüzyıl Savaşları patlak vermiş ve ekonomik ilerleme bir süre için durmuştur.

Ticaret geliştiği için lüks ihtiyaçları artan senyörler gelirlerini artırabilmek için halka yeni vergiler yüklemeğe kalkışmış, ancak bu tutum İngiltere ve Fransa'da köylü isyanlarına sebep olmuştur. Bu ayaklanmalar şiddetle bastırılmış ve köylüler elde ettikleri diğer hakları da yitirmişlerdir.

Ekonomik ilerlemelerden yararlanan krallar devleti bir bütün haline getirmek için senyörlerin iktidarını da ele geçirmeğe başlamış, bu durum senyörlerin karşı koymalarına sebep olmuş, Yüzyıl Savaşları da bu yüzden çıkmıştır.

Sömürülen zanaatkârlarla onları sömüren tüccarlar arasındaki mücadeleler de bu dönemde şiddetlenmiştir.

Bütün bu iç çekişmeler tabii âfetlerin de etkisiyle tam bir felâket halini almış, ticaret hayatı durmuş, ekonomik gerileme başlamıştır.

Bu buhranın sonucunda galip çıkan Kral olmuş ve Fransa'da mutlak monarşi kurulmuştur.

Ne var ki, bu ekonomik gerileyişi derhal büyük bir sıçrayış takip edecektir. Nitekim bütün bu çöküntü içinde durumunu koruyan ticaret burjuvazisinin büyük kâr hırsı ve 15. yüzyılda denizcilik tekniğinin gelişmesi, yeni toprakların keşfedilmesine ve büyük servetlerin ele geçirilmesine sebep olacak, zanaatkâr loncalarının da zayıf düşmesi dolayısıyla sanayide rekabet imkânları doğacak ve ticaret burjuvazisinin sağladığı büyük sermaye birikimi kapitalizme ortam hazırlayacaktır.

ORTA ÇAĞDA EKONOMİK DÜŞÜNCELER

ORTA Çağ'da ekonomik konularda belli başlı bir doktrin ortaya atılmamış, sadece din adamları dini, ahlâkî esaslardan ve adalet duygusundan hareket ederek bazı ekonomik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Ezilen insanların protestosu şeklinde ortaya çıkan hristiyanlık, ilk çağ filozoflarının aksine, her insanın çalışması esasını kabul etmiş, servet edinmek için çalışmayı günah, mülkiyeti ve insanlar arasındaki sosyal farkları doğal ve tanrısal saymıştır. Hristiyan din adamları tarıma önem vermiş, buna karşılık ticareti ve faiz karşılığı ödünç verilmesini reddetmişlerdir. Faiz hakkındaki görüşlerini Aristo'dan alan din adamlarının bu direnişleri karşısında faizle ödünç vermek sadece Musevi'lere ve Lombard'lara bırakılmıştır.

Âdil fiyat ve âdil ücret üzerinde de önemle duran din âlimleri, Yunan filozoflarının aksine, nüfusun artışını da tasvip ve teşvik etmişlerdir.

Ne var ki, başlangıçta halk tabakalarının istismar ve zulüme karşı protesto hareketi olarak ortaya çıkan hristiyanlık sonunda kilisenin müesseseleşmesi ve muazzam servetlere sahip olması yüzünden tutucu bir kuvvet haline gelmiş ve egemen sınıflarla işbirliğine gitmiştir.

Hristiyan din adamlarının belli bir ekonomik doktrini olmamakla beraber, çeşitli ekonomik meseleler üzerindeki görüşleri, daha sonra kurulacak olan ekonomik doktrinleri hayli etkilemiştir.

Orta Çağ'da ekonomik meselelerle uğraşan din bilginlerinin en önemlisi, **Saint Thomas Aquinas** (1225 - 1274) dir.

BÖLÜM III

KAPİTALİZMİN BAŞLANGICI

ORTA Çağın sonlarında Avrupa'yı ekonomik bir gerilemeye sürükleyen Yüzyıl Savaşları daha sona ermeden ticaret yeniden canlanmağa, mutlak monarşi kuran krallar da ticaret ve sanayii teşvik etmeğe başlamıştır. Dokuma sanayiinin gelişmesi fazla miktarda hammadde gerektirdiğinden, büyük toprak sahipleri, köylülerin elindeki komünal araziyi de kralın desteğiyle ele geçirerek, büyük hayvan çiftlikleri meydana getirmişlerdir. Bu değişiklik hammadde üretimini artırmışsa da, küçük köylülerin topraksız kalmasına sebep olmuştur.

Gelişmekte olan ticaret de altın ve gümüş paraya ihtiyaç gösterdiğinden, Avrupa'nın her tarafında madencilik faaliyeti artmıştır.

15. Yüzyılda büyük keşiflerle sonuçlanan ünlü deniz seferleri, işte bu büyük ticareti yapmak ve kıymetli maden elde etmek ihtirasının bir sonucu olmuştur.

Kristof Kolomb 1492'de Amerika kıtasını keşfetmiş, Vasco de Gama 1498'de Güney Afrika'dan giderek Uzak Doğu'ya yeni bir yol bulmuştur. Bu yeni buluşlarla Uzak Doğu ile ti-

caret Arapların aracılığından kurtarılmış, ayrıca Akdeniz ticareti de çökertilmiştir. Amerikadan ise âdeta bedavaya temin edilmiş altın ve gümüş yağmağa başlamış, bu para bolluğu bir yandan kitleleri fiyat yükselişleri dolayısıyla pahalılığın pençesine düşürürken, öte yandan burjuva ailelerine muazzam servetler sağlamış, hattâ onlara krallar üzerinde nüfuz kazandırmıştır.

İşte bu para bolluğudur ki, kapitalist düzenin kurulması için gerekli kapital birikimine yol açmıştır.

Şehirlerdeki küçük sanayide hâlâ lonca düzeninin sınırlamaları hâkim bulunduğu ve bunları yıkmak kolay olmadığı için, ticaret burjuvazisinin teşvikiyle, lonca düzeninin bulunmadığı köylerde yeni endüstriler kurulmuş, ayrıca loncalara tabi olmayan ipekçilik ve matbaacılık gibi endüstriler büyük ticaret merkezlerinde kendisini göstermiştir.

Sanayi alanındaki bu gelişme ile beraber proletarya da teşekkül etmeğe başlamıştır. Yeni kurulan endüstrilerin rekabeti karşısında lonca ustaları, çalıştırdıkları işçileri baskı altına alarak ücretlerini kısmışlar, ayrıca bunların ustalık payesine ulaşmasını önleyecek tedbirler almışlardır. Öte yandan yeni kurulan endüstrilern, işçileri loncalarda çalışanların kısmî güvenliklerinden dahi yoksun bırakılmışlardır. Hakim görülen kol işçileri proleterleştikçe şiddetli tepkiler göstermeğe başlamışlar, Lyon ve Paris'teki matbaa işçileri birbiri ardına grev hareketlerine girişmişlerdir. İngiltere'de hayvancılığa açılan derebeyi topraklarından kovulmuş insanlar da proleterleşmişlerdir. Mülklerinden olan bu köylülerin bir kısmı tarım işçisi haline gelmiş, bir kısmı şehirlere göçerek çok düşük ücretlerle sanayi işçisi olmuş, iş bulamayanlar da dilencilik ve haydutluk yapmağa başlamıştır. Yeni dünyadan çok miktarda değerli maden gelmesi yüzünden hayat pahalılığının her gecen gün biraz daha artması da, emekçileri tam mânasıyla sefalete sürüklemiştir.

Böylece kapitalizm dönemine geçilmesi için bütün koşullar bir araya gelmiştir. Ticaret burjuvazisi yeni keşfedilen topraklardaki muazzam yeraltı ve yerüstü servetlerini, değerli madenleri Avrupa'ya taşıyarak, spekülâsyonlara giderek ve

enflasyonlardan yararlanarak sermaye birikimini gerçekleştirmiştir. Buna karşılık, emekçi kitleler de süratle proleterleşerek sanayileşme için gerekli ucuz el emeğini meydana getirmişlerdir.

Kapital ve proletarya...

İşte kapitalizm, bunlara dayanarak tarih sahnesine çıkmıştır.

MANÜFAKTÜR ÜRETİMİ

KAPİTALİST üretim biçimi ilk olarak manüfaktür üretiminde kendisini göstermiştir. Manüfaktür üretimi, aynı çeşit malları yapmak üzere bir çok işçinin bir kapitalist tarafından aynı yerde ve aynı zamanda bir araya getirilmesidir.

16. yüzyılın ortalarından sanayi devriminin başladığı 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar ekonomik hayata damgasını vuran manüfaktür üretimi, ya aynı zanaattan insanlara işbölümü yaptırılması ya da çeşitli zanaatların işbirliğini gerektiren malların üretiminde çeşitli zanaatçıların bir araya getirilmesi şeklinde uygulanmıştır.

Böylece lonca düzenindeki komple zanaatkâr yerini yavaş yavaş sadece bir parçayı en iyi şekilde yapan parça işçisine bırakmıştır. Çeşitli parçaları yapan işçiler arasında işbölümü kurmak her bakımdan kapitalistin çıkarlarına uygundur. Çünkü:

a. Tek işçinin komple imalât yapması çok zaman kaybettirdiği halde çeşitli parça işçilerinin işbölümü sayesinde üretim büyük bir sürat kazanmış, yani üretim kuvveti artmıştır.

b. Parça işçisinin yetiştirilmesi büyük zaman ve emek gerektirmediğinden daha düşük ücretlerle işçi temin etmek mümkün olmuştur.

c. İşbölümünde hiç hüner gerektirmeyen bazı işlerde çok düşük ücretlerle çocukların çalıştırılması imkânı doğmuştur.

Ayrıca işçiler gibi imalâtta kullanılan âletler de ihtisaslaşmış ve ileride bütün bu âletleri bir araya getirerek makinaların yapılabilmesi için temel hazırlanmıştır.

Ancak manüfaktürde işbölümünün kapitalist lehine olan yararları yanında işçilerin aleyhine olan sonuçları da vardır. Komple işin yerini manüfaktürde parça işi aldığı için insanın istidatları ve kabiliyetleri ihmal edilmiş ve işçi âdeta bir makina haline getirilmiştir. Bu arada fikrî emek ile kol emeği arasında da bir ayırım yaratılarak iki emekçi kategorisi birbirine düşman edilmiştir. Üstelik, işçilerin bir arada toplanması, patrona bir çalışma disiplini kurmak ve işçiler üzerinde baskı yapmak imkânını da sağlamıştır. Bununla beraber bir araya gelen işçilerin de, her türlü baskıya rağmen, patrona karşı direnme gücü artmıştır. Böylece iki sınıf arasındaki düşmanlık şiddetlenmiştir.

Makinalar icad edildikten ve işçi hünerinin yerini otomatik makineler aldıktan sonra, manüfaktür üretimi dönemi de sona erecek ve fabrika üretimi başlayacaktır. Bu sanayi devrimi aynı zamanda kapitalizmin mutlak zaferini sağlayacaktır.

MERKANTİLİZM

YENİ Çağ düşünürleri her ne kadar yeni kapitalist düzenin kuruluşunu planlamamışlarsa da, onun gelişmesine büyük çapta yardım etmişlerdir. Bu yardım, özellikle, toprak sahibi asillerin ve kilisenin şiddetli direnişi karşısında kapitalizmin benimsenmesini sağlayacak doktrinler hazırlamak şeklinde olmuştur.

Yeni keşfedilen topraklardan ve uzak doğudan Avrupa'ya değerli maden akını, 16 ve 17'nci yüzyıllarda zamanın düşünürlerini bu mesele ile ilgilenmeğe zorlamıştır. Bu düşünürlere ekonomik doktrinler tarihinde **«Merkantilistler»**, onların görüşleri üzerine uygulanan politikaya da **«Merkantilizm»** adı verilmektedir.

Adı, Afrika ve Doğu pazarlarında ticaret yapan tüccar anlamındaki İtalyanca Mercante kelimesinden üretilen Merkanti-

lizm, 1450 - 1750 yılları arasında Avrupa ekonomisine hâkim olmuştur.

Merkantilizm'in ilk uygulaması İspanya'da görülmüş, İspanyol ticaret burjuvazisi Amerika'da ele geçirdiği topraklarda görülmemiş bir talan hareketine girişerek anavatana muazzam miktarda külçe altın ve gümüş taşımıştır. Bu harekete **Bullionizm** (Külçecilik) de denilmektedir.

Merkantilist düşüncenin öncülerinden biri, İtalyan devlet adamı **Niccolo** Machiavelli 1469 - 1527)'dir. Aynı zamanda **rönesans** hareketinin liderlerinden biri olan Machiavelli, politikada bilge din adamlarının otoritesini ve klâsik ahlâk kurallarını reddetmiş, **Prens** adlı eserinde devletin, kilise dahil bütün güç kaynaklarından daha üstün olduğunu ileri sürmüştür. İyi niyetli bir despotun kendisine göre haklı gördüğü hedeflere varmak, yani devletin kudretini sağlamak ve maddî refahı arttırmak için ahlâk kurallarının da üstünde hareket edebileceği ve her aracı kullanabileceği görüşünü savunmuştur.

Merkantilistlere göre, devletin görevleri ve çıkarları her şeyin üstündedir. Ülkenin yönetimi, ordunun ve donanmanın masraflarının karşılanması için devletin gelirlere ihtiyacı vardır. Bu da ancak halktan vergi alınmasıyla mümkündür. Fakat vergi toplayabilmek de halkın zengin olmasına bağlıdır. İşte milleti zenginleştirebilmek için memlekete mümkün olduğu kadar fazla miktarda altın ve gümüş girmesini sağlamak gerekmektedir. Devlet bu amaçla bütün tedbirleri almalı, ayrıca millî sanayie önem vermeli, nüfus artışını teşvik etmelidir. Bu gayelere ulaşmak, ancak devletin ekonomik hayata müdahalesiyle mümkündür.

Fransız Jean Bodin (1530 - 1596), hükümranlık kudretinin yükselişine pratik bakımdan yardımı ederken aynı zamanda hükümranlığı savunan yazılar da yazmıştır. Henry III'ün maiyetinde görevli bulunduğu sıralarda dincilere karşı monarşiyi desteklemiştir. Son zamanlara kadar politik doktrinleri çok etkileyen teorisinde Bodin, devlet kudretini vatandaşların ve kanunların üzerinde tutmuştur. Machiavelli gibi o da, servet yaratılmasını ve birikimini sağlamak, düzeni korumak için ulusal devlete daha çok kudret verilmesini savunmuştur.

Antonio Serra (1580 - 1650) ise, ticaretin yararları konusundaki teorik tartışmaları geliştiren ilk teorisyenlerden biri olmuştur. **«Madeni olmayan Krallıklarda Bol Miktarda Altın ve Gümüş Sağlayan Sebepler Üzerine Risale»** adlı eserinde Serra, ürünleri dışarıda daha geniş pazar bulabildiği için manüfaktürün tarıma üstün olduğunu ileri sürmüştür. Serra'ya göre, tarım iklim şartlarına bağlıdır ve rizklidir. Oysa ki ticarete verilen emek karşılığında mutlak surette kazanç sağlamak mümkündür. Kaldı ki, tarım ürünlerinin miktarı sadece ona ayrılan toprakla orantılıdır. Manüfaktür üretimde ise herhangi bir sınırlama söz konusu değildir. Ayrıca, tarım ürünleri çabuk bozuldukları gibi fazla hacimli oldukları için depo edilmeleri de külfetlidir, uzun mesafelere nakledilmesi zordur. Buna karşılık, yünlü kumaş, keten, ipek, silâh, resim, heykel basılmış şeyler, ilâç ve benzerleri her tarafa büyük kâr sağlamaktadır.

Fransız merkantilizminin başlıca uygulayıcısı 14. Louis'nin Nâzırı **Jean Baptiste Colbert** (1619 - 1683) olmuş ve kurduğu düzene **Colbertizm** adı verilmiştir. Colbert, bütün ekonomik faaliyetlerde devletin müdahalesini hâkim kılmış, sanayii, ticareti düzenlemiş, ithalâtı men ederken ihracatı teşvik etmiş ve sömürgecilik politikası gütmüştür.

İngilizler ise deniz ticaretine önem vererek denizlere hâkim olmuşlar, sömürgecilik politikasını başarıyla uygulayarak Britanya Adası'na büyük servetler taşımışlardır. Ayrıca, yabancılarla sözleşmeler yapılarak İngiltere'den değerli madenlerin çıkmaması için sıkı tedbirler alınmıştır. Ticaret, sanayi ve tarıma da devlet tarafından müdahale edilmiş, ücret hadlerinin tesbiti, çıraklık yönetmeliği, sanayide yeni araçlar ve usuller kullanılması konusunda yayınlanan kararnamelerle ekonomik hayat düzene sokulmuştur.

İngiliz merkantilizminin başlıca kuramcıları **Thomas Mun** (1571 - 1641), **Josias Child** (1639 - 1690) ve **William Petty** (1628 - 1687)'dir.

İkinci Frederick Prusyası'nda ve Birinci Petro Rusya'sında merkantilizmin uygulamaları görülmüştür.

Avrupa'da üç yüzyıl uygulanan merkantilizm sermaye bi-

rikimini sağlamış, devlet otoritesinin kuvvetlenmesine, ulusal ekonominin güçlenmesine yardım etmiştir.

Ancak Avrupa'ya akın eden büyük servetlere rağmen esnaf kuruluşlarının tutuculuğu yüzünden iş hayatında ve sanayide büyük sıçramalar yapılamaması merkantilizme karşı bir tepki yaratmış, burjuvazi, ekonomik hayat üzerindeki devlet müdahalelerini kaldırmak ve serbestliğe kavuşmak için harekete geçmiştir. Tarım maddeleri ticaretinin serbest olmaması ve ihracatının yasaklanmış bulunması dolayısıyla tarım üretiminin düşmesi de devlet müdahalelerine karşı tepkiyi körüklemiştir.

FİZİYOKRASİ

MERKANTİLİZMİN çökmesinin bir nedeni de, tabii bilimlerdeki deneylere dayanan gelişmelerin düşünce hayatını da etkilemesi ve sosyal olaylarda da tabii kanunların hâkim olduğu görüşünün ortaya atılmasıdır. İlk defa Hollanda'lı Hugo Grotius 1625'te yazdığı **De Jure Belli et Pacis** (Savaş ve Barış Hukuku) adlı eserinde kişisel hakları savunmuş, bunu 1651'de yazdığı **Leviathan** adlı eserinde bütün bireylerin özgür ve bağımsız olması gerektiğini ileri süren **Thomas Hobbes** izlemiştir.

Diğer bir İngiliz filozofu, **John Lock** (1632 - 1704) da yaşama ve özgürlük hakkı üzerinde durarak temsilî hükümet fikrinin temelini atmış, ayrıca, mülkiyet hakkını savunmuştur. Fransız filozofu **Jean Jacques Rousseau** da **Sosyal Sözleşme** ve **Emile** adlı eserlerinde bu fikirleri geliştirmiştir. Amerika'da, başta Thomas Jefferson olmak üzere bağımsızlık hareketinin öncüleri de tabii kanunların egemenliği ve bireycilik akımını hararetle desteklemişlerdir.

Bir yandan ekonomik koşulların zorlanması, bir yandan da bireyci düşünürlerin ortaya attıkları yeni görüşler merkantilizme karşı tepkiyi şiddetlendirmiş ve **Fiziyokrasi** adı altında yeni bir sistem ortaya çıkmıştır.

Fiziyokrasi kelimesi, **Physis** (tabiat) ve **Kratos** (kuvvet)

kelimelerin birleşmesinden doğmuştur ki, **tés phuséos kratésis»** yani **tabiat hükümeti** anlamına gelmektedir.

Fransız krallarından XV. Louis ile metresi Madame Pompadour'un saray hekimi olan **Dr. François Quesnay** (1694-1774), çevresinde toplanan filozoflar ve ekonomistlerle birlikte fizyokrasi okulunu kurarak **Ekonomik Tablo** adlı eserinde fiziyokratların görüşlerini açıklamıştır.

Fiziyokratların başlıca görüşleri şunlardır:

Toplum, üreticilerden, toprak sahiplerinden ve verimsiz sınıflardan kuruludur. Sadece üretici sınıf verimlidir ve sâfî gelir elde edilmesine yardımcı olabilir. Sadece tarımda sarfedilenden fazlasını elde etmek, yani sâfi gelir sağlamak mümkündür. Sanayi ve ticaret yeni bir madde yaratmamakta, sadece maddelerin biçimini ve yerlerini değiştirmektedir. Bu sınıflar da yararlıdır, fakat verimsizdir. Verim sağlayan yalnız tabiatı işleyen toprak sahipleridir. Sâfi gelir sadece topraktan elde edildiğine göre, yalnız toprak sahiplerinin gelirleri vergilendirilmelidir.

Fiziyokratlar, aynı zamanda, toplumda bir tabiî düzen bulunduğunu ve devlet tarafından müdahale edilmediği taktirde ekonomik hayatın kendiliğinden tanrısal bir düzen kurabileceğini ileri sürmüşlerdir. Böyle bir düzenin koşulları, mülkiyet ve serbestliktir. İşte bu görüşten hareket edilerek fiziyokrasi düzeni **«Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler»** formülü üzerine kurulmuştur.

Mercier de la Riviéra, Dupont de Nemours, Marquis de Mirebau ve **Turgot** da fiziyokrasinin başlıca savunucularıdır.

Fiziyokrasi, evvelce ihmal edilmiş olan tarımsal üretimin canlandırılmasını, sanayi ve ticaretin gelişmesinde tutucu rol oynayan esnaf kuruluşlarının yıkılmasını, arazi ve vergi kanunlarının kabul edilmesini, gümrüklerin kaldırılmasını sağlayarak kapitalizmin gelişmesine imkân hazırlamıştır.

BÖLÜM IV

SANAYİ DEVRİMİ VE KAPİTALİZM

BİR yandan sermaye birikimi ve burjuvazinin kazandığı politik özgürlükler, öte yandan birbirini izleyen teknik buluşlar, İngiltere'de sanayi devriminin gerçekleşmesine ve «kapitalizm» döneminin başlamasına sebep olmuştur.

Dokuma sanayiinde önceleri insan gücü ve suların akıntısıyla işletilen makinalar kullanılmış, 1775'te de James Watt buhar makinasını yaparak sanayie büyük bir muharrik kuvvet kazandırmıştır.

Buhar makinasının kullanılması, şadece dokuma sanayiini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda kömür madenlerinin işletilmesine yol açmıştır. Çıkartılan kömürlerin uzak mesafelere taşınması zorunluğu ise, ulaşım araçlarında yenilik yapılmasını gerektirmiş ve raylar üzerinde hareket eden vagonlar kullanılmağa başlanmıştır. Ayrıca, kömüriin metalurjide kullanılması sayesinde demir madenlerinin büyük çapta işletilmesi sağlanmış ve 1784'ten itibaren demir sanayii bütün Avrupa'ya yayılmıştır.

Büyük sanayi devriminden sonra teknik yenilikler günümüze kadar aralıksız devam etmiş ve üretim şartlarını sürekli olarak değiştirmiştir.

Kapitalistler, daha fazla kazanabilmek için el emeğinden daha ucuz olan makinayı tercih etmişlerdir. Ancak, insan emeğinin makinadan daha ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere makinanın girmesi daha zor olmuştur. Sömürgelerde makina yerine el emeği kullanılmağa devam edilmiştir.

Sanayide makinaların kullanılması işçilerin aleyhine sonuç vermiştir. Makina işletmek büyük adale kuvveti istemediği için çocuklar ve kadınlar da üretim faaliyetine dahil edilmiş, böylece işçi ücretleri düşürülmüştür.

Kapitalistler aldıkları makinalardan daha modern makinalar çıkıncaya kadar âzami verimi elde etmek istedikleri için iş gününü uzatarak işçiyi daha fazla sömürmek yoluna gitmişlerdir. Çünkü kapitalistler arasındaki yıkıcı rekabet, daha moderni çıkınca eski makinaların atılmasını gerektirmektedir. Bu itibarla, yüksek para ödenerek satın alınan makinalardan en kısa zamanda en fazla verim sağlamak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Ancak, bu sömürme şekline karşı işçiler direnme gösterince ve işçilerin çalışma süreleri sınırlanınca kapitalistler yeni bir sömürme usulu bulmuşlardır. Bu da işçi emeğinden daha kısa zamanda daha fazla verim sağlamaktır. Yani, evvelce 12 saat çalışan işçilerin çalışma süresi 8 saate düşürülmüşse, kapitalist evvelce 12 saatte sağladığı verimi bu defa 8 saatte sağlamak yoluna gitmiştir. **Taylor, Bedeau** ve **Ford** sistemleri bu çeşit emek sömürücülüğünün en tipik örnekleridir.

Makinaların kullanılması büyük bir hüner gerektirmediğinden, kol işçilerinin hemen hepsi aynı seviyede kalır ve yükselmeleri söz konusu olamaz. Bu yüzden kol işçileriyle kafa işçileri arasındaki ayırım adamakıllı büyüyerek emekçi sınıfı kapitalistlerin karşısında güçsüz duruma düşmüştür.

Teknik gelişmeler, işçilerin iş sahibi olması bakımından da istikrarsız bir gelişme göstermiştir. Fabrikaların artması işçilere yeni iş sahaları açarken, tekniğin gelişmesi daha az sayıda işçi ile çalışmayı mümkün kıldığından bu işçiler bir

süre sonra sokağa atılmış, bu durum yeni fabrikalar açıldıkça yeni teknikler uygulandıkça bir gelgit olayı şeklinde sürüp gitmiştir.

Büyük sanayi, ayrıca, manüfaktür işlerinde çalışanlarla zanaatkârlar ve ev işçileri üzerinde de yıkıcı etkiler yaratmış, fabrikalarda çalışan işçiler sosyal güvenlik imkânlarından da yoksun bulundukları için bu emekçi kitlesi tam bir sefalete sürüklenmiştir.

Kapitalizm, sermaye birikimi ve burjuva özgürlüğünün yanında makinalaşmanın sağladığı geniş üretim ve daha büyük sömürme imkânlarından da yararlanarak 18 ve 19. Yüzyıl'larda büyük gelişme göstermiştir.

KLASİK OKUL

KAPİTALİZMİN gelişme döneminin başlıca kuramcıları İngiliz ekonomistlerinden **Adam Smith** (1723-1790)'in kurduğu **Klasik Okul**'da toplanmışlardır.

Adam Smith 1776'da yayınlanan **Milletlerin Servetinin Mahiyeti ve Sebepleri Hakkında Araştırma** adlı eseriyle sadece 18. Yüzyıl'ın değil 19. Yüzyıl'ın ekonomik hayatını da geniş ölçüde etkilemiştir.

Smith üniversite öğrenimi sırasında felsefe hocalarının yakın dostu **David Hume**'un, kendinden önceki ekonomistlerin ve fiziyokratların etkisi altında yetişmiştir.

1723'te İskoçya'nın küçük bir kasabasında dünyaya gelen Smith'in bütün hayatı eğitim çalışmaları ve devlet işleriyle maşgûl olarak geçmiştir. 14 yaşında iken Glasgow Üniversitesine gönderilen Adam Smith üç yıl sonra Oxford Üniversitesine girmiş ve orada kendisini fikri bakımdan yetiştiren **Hudson**'un öğrencisi olmuştur. Smith'in ahlâk felsefesi, Hudson'un ahlâk felsefesinin bir devamı olarak kabul edilmektedir. 1748'de Edinburg'a gelen Smith, orada filozof David Hume ile tanışmış ve ikisi arasında yakın bir dostluk hasıl olmuştur. Smith'e ticaret serbestliği hakkındaki fikirleri, kendisinden 12 yaş büyük olan Hume telkin etmiştir.

1751 yılında Glasgow Üniversitesi'ne profesör tayin edilen Smith, bir süre sonra hocası Hudson'un kürsüsünü işgal etmiştir. O zaman 28 yaşında olan Smith'in üniversitedeki dersleri dört bölümde ele alınmaktadır.

Tabii teolojiye ait derslerinde Smith dini anlayışını ortaya koymuştur. Smith'e göre, dünyayı, herşeyi iyiye götüren ve sınırsız ilim sahibi olan yüce bir kudret yönetmektedir. Ve bu kudret insanların mümkün olduğu kadar fazla mutluluk sağlamasını istemektedir. Smith'in evren hakkındaki bu iyimser görüşü bütün eserlerinde kendisini göstermiştir. Ona göre, kendi mutluluğunu sağlamak için çalışan bir insan, aynı zamanda başkalarının da mutluluğuna hizmet etmiş olmaktadır. Öyle ise, kişisel çıkarlar ile kamusal çıkarlar arasında bir âhenk vardır.

Ahlâk felsefesine ait derslerini «**Theory of Moral Sentiments**» adlı eserinde açıklayan Adam Smith, derslerinin üçüncü bölümünü de tabii adalet ve tabii haklara ayırmıştır.

Ünlü ekonomist, devletin servetini, kudretini ve refahını arttıracak kuralları derslerinin dördüncü bölümünde incelemiştir.

Smith'in bu çalışmaları yaptığı sıralarda yayınlanan bazı eserler onun düşünceleri üzerinde geniş etki yaratmıştır. Bunların başlıcaları, 1748'de yayınlanan **Montesquieu**'nun «**Kanunların Ruhu**», **David Hume**'un «**Politik Konuşmalar**»; 1758'de yayınlanan Quesnay'in «**Ekonomik Tablo**» adlı eserleridir.

David Hume, 18. Yüzyıl İngiliz filozofları içinde çağdaşlarını en çok etkileyen düşünürdür. Hume bugünün bilim felsefesinin başlıca meselesi olan illiyet ve bilimsel tümevarımın değerini araştırmış ve analiz etmiştir. Ayrıca ekonomik sorunlar üzerinde de çeşitli incelemeler yapmış ve bunları politik konuşmalar, daha sonra da denemelerinde açıklamıştır. Hume bu eserlerinde ticaret, ticaret dengesi, faiz, para, lüks, kamu kredisi, vergi, uluslararası ticarette rekabet, eski ulusların nüfus sorunları üzerinde durmuş, para üzerindeki incelemelerinde merkantilist görüşe karşı çıkarak onların para ile serveti birbirine karıştırmakla hata yaptıklarını ileri sürmüş, bir milletin

gerçek kudretini ve servetini ancak ulusal emeğin meydana getirebileceğini belirtmiştir.

David Hume'un görüşlerinden büyük çapta yararlanan Adam Smith, 1763'de üniversite profesörlüğünden çekilmiş ve genç bir dük ile beraber Avrupa gezisine çıkmıştır. Paris'de bulunduğu sırada fiziyokratlardan **Quesnay, Turgot, Dupont de Nemours** ile tanışan Smith, onların görüşlerinden de yararlanmıştır.

Smith 1766'da Londra'ya dönmüş ve doğduğu şehir olan Kirckaldy'ye çekilerek ünlü eseri «Milletlerin Servetinin Mahiyeti ve Sebepleri Hakkında Araştırma»yı yazmıştır. Eseri, Amerika'nın bağımsızlığının ilân edildiği 1776 yılında yayınlanan Smith, 1778'de İskoçya gümrük komiseri olmuş ve iki yıl sonra da 69 yaşında iken ölmüştür.

Smith, ünlü eserinde, milletlerin servetlerinin mahiyeti ve sebeplerini beş bölüm halinde incelemiştir. Smith'e göre servet, insanların ihtiyaçlarını gidermeğe yarayan ve mübadele edilmesi mümkün olan bir şeydir. Bir milletin yıllık geçimi için gerekli olan eşya, o milletin bireylerinin emekleriyle meydana gelmektedir. Bu görüşe göre Smith, üretimde tek unsur olarak insan emeğini kabul ediyor gibi görünürse de, kitabının diğer bölümlerinde tabiat ve kapital unsurları üzerinde de uzun uzadıya durmuştur. Emeği birinci plânda ele almasının nedeni, servetin tek kaynağı olarak tabiatı ve toprağı kabul eden fiziyokratlardan ayrı düşündüğünü göstermek istemesidir.

Smith'e göre bir milletin yıllık ihtiyacı millet fertlerinin bir yıllık emeklerinin ürünleriyle veya bu ürünlerin mübadele edilmesi sonucunda elde edilen eşya ile karşılanmaktadır. O halde, emeğin ürünü ve ürünün mübadelesinden elde edilen eşya, bunları kullanacak onların ihtiyaçlarıyla orantılı olursa milletin ihtiyacı tam olarak karşılanabilir. İhtiyacı karşılayacak olan eşyanın üretimi ise, emeğin iyi teşkilâtlanmış olmasına ve çalışanların çokluğuna bağlıdır. Avrupa milletlerinde emeğin teşkilâtlanması çeşitli şekillerde olmuştur. Bazı milletlerde ve bazı dönemlerde şehirli teşvik edilmiş, bazen de köylü emeği esas alınmıştır. Bu, çeşitli milletlerin ekonomik

politikalarının farklı olduğunu ve zamana göre de değişikliklere uğradığını göstermektedir.

Smith, kitabının birinci bölümünde üretim unsurlarını, yani emek, tabiat ve sermayeyi, ikinci bölümünde çalışanların miktarını artıracak olan sermayenin mahiyeti ile toplanma ve kullanma yollarını, üçüncü bölümünde ekonomi politik tarihini, dördüncü bölümünde, kendinden önceki bilginlerin ekonomik doktrinlerini incelemekte ve beşinci kitapta devlet gelirlerinin kaynakları ve kullanma şekli bakımından değerlendirmesini yapmaktadır.

Emeğin verimini artıran sebebi araştıran Smith, bu konuda özellikle işbölümü üzerinde durmakta ve bir işin çeşitli bölümlerinin başka başka insanlar tarafından yapılmasının emek verimini artırdığını belirterek, ünlü işbölümü teorisini ortaya koymaktadır.

İşbölümü tarih boyunca çeşitli düşünürler tarafından ele alınmıştır. **Heredot**'un kitaplarında Mısırlıların işbölümünden yararlandıkları anlatılmaktadır. **Eflatun** ve **Xenephon** ise, işbölümünün üretimi arttırıcı mahiyeti üzerinde durmuşlardır. Orta Çağda İslâm ve Türk bilim adamları da işbölümünün sonuçlarını ele almışlar, modern çağda ekonomistler ve sosyologlar bu incelemelerden geniş ölçüde yararlanmışlardır. Ancak, kendisine varıncaya kadar hiçbir düşünür işbölümünü Adam Smith kadar açık seçik izah edememiştir. Smith, işbölümünün emek verimini arttırma sebebini anlaşılır şekilde ortaya koymuş ve işbölümünün meydana getirdiği organik yardımlaşmayı da açıklamıştır.

Smith'e göre işbölümünün ana nedeni, insanların sahip bulundukları eşyayı mübadele etmek ihtiyacını duymalarıdır. İşbölümü başlangıçta insanların çeşitli işlerde, çeşitli yeteneklere sahip olmasından ileri gelmekte, daha sonra sadece bir işle uğraşarak üretilen eşyayı diğerleriyle mübadele etmenin daha kârlı olduğunun anlaşılmasıyla gelişmektedir. Smith, işbölümünün yararlarını ortaya koyduğu gibi, zararlarını da açıklamıştır. Ona göre işbölümü, insanları, daima aynı işi yapmaktan dolayı tedirginliğe sürüklemekte, zekâsını körletmekte, bir çok konularda bilgisiz bırakmakta, kamu çıkarını kavrayamaz duruma düşürmekte ve genellikle belli organların

kullandığı için fiziki bakımdan zayıflatmaktadır. Smith işbölümünün meydana getirdiği bu zararların eğitim ve öğretim yoluyla önlenmesini istemiştir.

Klasik Okulun kurucusu, değer meselesi üzerinde de geniş şekilde durmuştur. İlk defa **Aristo'nun** incelediği kullanış değeri ile mübadele değeri arasındaki farkı Adam Smith de etüd etmiştir. Smith incelemesinde, mübadele değeri için gerçek fiyat deyimini kullanmıştır. Ona göre gerçek fiyatın karşılığı itibari fiyattır. İtibari fiyatın ölçüsü ise paradır. Gerçek fiyatın ölçüsü ise emektir, yani bir malın gerçek fiyatı o malı üretirken harcanan emekle ölçülmelidir. Smith'in değer-emek teorisini kendisinden sonra gelen **Ricardo** daha açık hale koymuş, 19. Yüzyıl sosyalistleri de bu teoriyi benimsemiştir. **Marx'ın** değer hakkındaki düşünceleri, Smith'in bu teorisine dayanmaktadır. Ancak, Smith'den farklı sonuçlar elde etmiştir.

Smith gerçek fiyat dediği değerin ölçüsünü belirttikten sonra, onun kapsamını da araştırmıştır. İlkel toplumlarda emekle elde edilen şey tamamen bu emeği harcayan kimseye ait olmaktadır. Yani bir ürünün fiyatı, onun için harcanan emeğin tam karşılığıdır. Servet birikimi başladıktan sonra, bu servetler üretimde sermaye olarak kullanılmış, sermaye sahipleri başkalarını çalıştırarak üretim yapmışlardır. Böylece sermaye sahibinin üretime koyduğu hammaddeye başkasının da el emeği eklenmiştir. Üretimden elde edilen değer ikiye ayrılmış, bir kısmını ücret olarak işçi almış, öteki kısmı da kâr olarak sermaye sahibine kalmıştır. Sermayedarın aldığı pay, işi yönettiği için aldığı bir ücret değil, fakat sermayesini tehlikeye koymuş olmasının karşılığıdır. Bu yüzden ileri toplumlarda bir malın onun için sarfedilen emeğe denk bir emekle mübadele edilmesi söz konusu değildir. Buna ilkel maddenin alınması ve işçiye ücret verilmesi için kullanılan sermayenin karşılığı olan kârı da eklemek gerekir.

Smith'in bu görüşleri kendisinden sonra gelen ekonomistler tarafından iki türlü yorumlanmıştır. Bir kısmına göre, emeğin meydana getirdiği değere kapitalist de yeni bir şey eklemiş ve bunu kâr olarak almıştır. İkinci bir yoruma göre kâr,

emeğin yarattığı değerin bir kısmıdır ve kapitalist sonradan bunu kendisine maletmektedir. Marx da dahil olmak üzere bir çok sosyalist düşünür, değer teorisini ve artık değer teorisini bu ikinci yorum üzerine kurmuşlardır.

Smith, **rant** meselesi üzerinde de inceleme yapmıştır. İnsanlar toprak mülkiyetine sahip olunca, bu toprak sahiplerinden bazıları, toprağı kendileri ekmeseler de başkalarının işleyerek elde ettiği verimden bir kısmını mülk sahibi olarak kendilerine alakoyarlar. Arazi sahibine verilen bu pay, **rant**'tır.

Smith, tabiî fiyat ile piyasa fiyatını da ayırdetmiştir. Bir malın tabiî fiyatı, o mala düşen tabiî hadde rantdan, tabiî hadde ücretten ve onun üretimi için kullanılan kapitalin tabiî hadde kârından kurulmaktadır. Bu, tam rekabet serbestliği içinde teşekkül eden fiyattır. Piyasa fiyatı ise, mevcut olan eşya ile, bunu tabiî fiyatına göre almağa istekli müşteriler arasındaki orana, yani arz ve talep kanununa göre teşekkül etmektedir. Her ne kadar tabiî fiyat piyasa fiyatını kendine doğru çekerse de, çeşitli nedenlerden dolayı iki fiyat arasında farklar meydana gelir. Bazen tabiat olayları, bazen devletlerin izledikleri politika piyasada tam manasıyla rekabet serbetliğinin hüküm sürmesine engel olur ve eşya arzını daraltarak, piyasa fiyatının tabiî fiyat üstünde teşekkül etmesine yol açar. Örneğin, bazı ürünlerin sadece belli iklimlerde ve topraklarda yetişmesi, o maddeyi yetiştirenlere tekelcilik imtiyazı verdiği gibi, devletin bazı maddeleri kanun yoluyla tekel altına alması, imtiyazlı şirketler kurulması da rekabeti sınırlayarak piyasa fiyatının tabiî fiyattan daha yüksek olmasına sebebiyet verir.

Smith, ücret, kâr ve rant meselelerini de inceleyerek bunlarla ilgili teoriler yazmıştır. Smith'e göre ilkel toplumlarda emeğin verimi tamamen çalışana ait olduğu halde, gelişmiş toplumlarda emeğin veriminden rant, kâr ve faiz olarak birer indirim yapılmaktadır. Bu indirim terimini gözönünde tutan sosyalist düşünürler, işçinin yarattığı değerden rant ve kâr olarak bir parça kopartıldığı görüşünün klasik ekonomistler tarafından da kabul edildiğini ileri sürmektedirler. Gelişmiş toplumda emeğin payı, işçi ile kapitalist arasındaki sözleşmede

tesbit edilmektedir. İşverenler ücreti düşük, işçiler ise yüksek tutmak istediklerinden iki sınıf arasında gizli bir çekişme olmaktadır. Smith'e göre bu çekişmeden galip çıkacak olanlar işverenlerdir. Çünkü bunların arasında bir çıkar birleşmesi vardır, kaldı ki kanunen birleşmeleri de mümkündür. İşçiler ise, çalışmak ve çalışmanın karşılığını derhal ücret olarak almak ihtiyacındadır. İşçilerin bir araya gelmeleri ve grev yoluna giderek mücadeleye kalkışmaları beklenemez. Ancak, işverenler ücretleri ne kadar kısarlarsa kıssınlar belli bir hadden aşağı indiremeyeceklerdir. Bu had, işçi ile ailesinin geçimini asgari seviyede sağlayabilecek olan miktardır. Ücret bu sınırın altına düşerse, çalışan sınıf çocuk yetiştiremiyecek ve emekçiler yavaş yavaş azalacaktır. Bu itibarla ücretin bu hadden aşağı düşmesi mümkün değildir. Ayrıca, emeğe karşı talep arttığı taktirde ücretlerin yükselmesi de normaldır. Emeğe karşı talebin artabilmesi için o memlekette gelirin ve sermaye birikiminin artması lâzımdır.

Milli geliri ve sermaye birikimi devamlı surette artan yerlerde ücret de yüksek olmaktadır. Bu memleketlerde emek talebi çok olduğundan, ücreti aşağı seviyede tutmak mümkün değildir. Gelişme göstermeyen toplumlarda ise, ücretin yüksek seviyede kalması imkânsızdır. Kapital artmadığı, buna karşılık işçi nüfusunda büyük artış olduğu için, kısa zamanda iş talebi artmakta, emeğini satmak isteyen işçiler arasında rekabet ve işverenlerin ücretleri düşük seviyede tutma isteği sebebiyle ücretler asgari geçim seviyesine düşmektedir. Gerileyen toplumlara gelince, kapital miktarı devamlı azaldığı için işçiler asgari geçim seviyesinin de altında ücret alacağı gibi çoğu da işsiz kalacaktır. Bu yüzden açlık, sefalet, dilencilik ve suç işleme başlayacak, bir süre sonra orta sınıflar da aynı tehlikelerle yüzyüze gelecektir.

Kârı azaltan ve çoğaltan nedenleri de araştıran Smith, bir malın üretimini ve piyasaya gönderilip satılmasını sağlamak üzere kullanılan kapitale karşı, sahibinin aldığı gelir payını kâr olarak nitelemiştir. Faiz ise, borç vermeğe tahsis edilen sermayenin geliridir

Ücret seviyesine etki yapan nedenler kâr ve faiz seviyesini

de etkilemekte, ancak bu etki ters yönde olmaktadır Smith'e göre, ücretle kâr ters orantılı gelişmektedir. Sermaye birikiminin arttığı ülkelerde ücret yükselir, buna karşılık kâr ve faiz oranı düşüş gösterir. Gelişmeyen toplumlarda ücret düşerken kâr ve faiz oranı yükselir. Ancak verimli toprakları henüz işletilmemiş yeni sömürgelerde üretim hem yüksek ücret hem de yüksek kâr sağlayabilir.

Ücretle kâr arasındaki ters orantıyı açıkça ortaya koyan Smith, ücret fazlalığının eşya fiyatlarını yükselttiğinden şikayet eden kapitalistlere şöyle cevap vermiştir: «Ama bunlar yüksek kârın fena sonuçlarından hiç söz açmazlar, kendi kârlarının memlekette yarattığı fena sonuçlar hakkında susarlar, onlar yalnız başkalarının kârından şikâyet ederler...»

Smith, ücret ve kârın farklı olmasının nedenleri üzerinde yaptığı incelemede iki engel tesbit etmiştir. Bunların birincisi korporasyonlar gibi kuruluşlar, diğeri de çalışma serbestliğini sınırlayan kanun hükümleridir. Emeğin serbestliğine engel olan hükümler, aynızamanda kapitalden de gerektiği gibi yararlanılmasını önlemektedir. Kamu çıkarına uygun bir düzen, ancak herkesin kişisel çıkarlarına uygun olarak hareket etmesiyle mümkün olabilir. Smith, bu görüşlerini, tabii düzenin savunucusu olan 18 inci Yüzyıl düşünürlerinin görüşlerine dayandırmaktadır.

Korporasyon sistemine karşı çıkan Smith, bu sistemde daha az emekle meydana gelen şehirli eşyasının daha büyük emekle meydana getirilen köylü eşyası ile mübadele edildiğini ve bu yüzden köylülerin sömürüldüğünü ileri sürmüştür. Bu görüşüyle de, çiftçiliği sanayiden daha üstün gördüğünü ortaya koymuştur.

Ancak insanlar tarafından konulan kuralların ve meydana getirilen kuruluşların dışında da işin tabiatı icabı ücret ve kâr haddinde farklar olabileceğini ileri süren Smith, ücret farklarının işin az veya çok zahmetli olması, öğrenmenin uzun veya kısa sürmesi, öğretimin az veya çok masraflı olması, işin sürekli olup olmaması, işgüvenliği bulunup bulunmaması, işte başarı ihtimalinin azlığı veya çokluğu gibi sebeplerden ileri gelebileceğini, kâr haddini de işin zahmetli olup olmaması ve

kapitalin az veya çok rizkıl olması gibi etkenlerin belirlediğini yazmaktadır.

Daha sonra rant sorununu inceleyen Smith şu tanımlamayı yapmaktadır: **«Rant, toprağın kullanılmasından dolayı toprak sahibinin aldığı paydır. Toprak sahibine verilen bu pay, işçiye verilen ücret ve çiftçinin elde etmesi gerekli kâr çıktıktan sonra kalan kısımdır. Bazen bu rant, mülk sahibinin toprağını iyileştirmek için harcadığı emek ve kapitalin karşılığı olur. Fakat toprağını iyileştirmek için emek ve sermaye harcamamış olan mülk sahibi de rant isteyebilir. Buna göre, rant, toprak sahibi olmaktan doğan bir imtiyazdır.»**

Smith, toprak ürünlerinden bir kısmının daimî rant sağladığını, bir kısmının da bazen rant verdiğini, bazen hiç vermediğini söylemektedir. Ona göre, insanlar, yiyecek maddelerinin bolluğu oranında çoğaldıkları için yiyecek maddeleri yetiştiren topraklar daima rant verecektir. Bu toprakların verdiği sâfî gelirin daima bir kullanma ve mübadele değeri vardır. Elbise, giyecek veya yakacak için kullanılan toprak ürünleri daimî rant sağlayamamaktadır.. Toprak, kapital ve emekten daha fazla verim sağlamakta ve bu verimin her zaman alıcısı bulunmaktadır. Ücret ve kâr haddinin fazlalığı eşya fiyatlarını etkilediği halde, rant, toprak ürünü fiyatının artışına sebep olmamakta, tersine, toprak ürününün fiyatı rantı etkilemektedir. Toprak ürünlerine karşı talep fazla olduğu, yani rüfus arttığı takdirde rant da artmaktadır. Bununla beraber Smith, kitabının bir başka yerinde rantı eşya fiyatını meydana getiren bir unsur olarak tanımlayarak çelişmeye de düşmüştür.

Toplumu rantla geçinenler kârla geçinenler ve ücretle geçinenler olarak üç sınıfa ayıran Smith bu sınıflardan herbirinin çıkarlarıyla kamu çıkarları arasındaki ilişkiyi de incelemiştir.

Toprak daha iyi işlendiği takdirde, toprak sahiplerinin aldığı rant arttığı gibi, toplumun gelirleri de artmaktadır. Bu itibarla, toprak sahiplerinin çıkarları ile kamu çıkarları birbirine bağlıdır. Çiftçilere kendi çıkarlarını gereği gibi değerlendirmek imkânı verilecek olursa, kendi çıkarlarıyla kamu çıkarları arasındaki bağlantıyı daha iyi anlamaları mümkün olacaktır.

İşçi sınıfının çıkarları da toplumun çıkarlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Ulusal gelir ve sermaye artarsa, ücretler de artmaktadır. Ancak, kendi çıkarlarıyla kamu çıkarları arasındaki bağlantıyı takdir etmek için işçi sınıfı yeteri kadar eğitilmemiştir.

Kârla geçinen sanayici ve tüccarlar için durum tamamen farklıdır. Toplumun geliri arttığı takdirde, bu sınıfın kârı artmamakta, tersine düşmektedir. Ancak, bu sınıf, kamu çıkarlarıyla kendi çıkarları arasındaki bağlantıyı diğer iki sınıftan daha iyi kavramıştır. Kavradığı içindir ki, tabii düzeni bozmak ve kendi çıkarlarını sağlamak için elinden geleni yapmaktadır. Bu yüzden, Adam Smith, bu sınıfa büyük güvensizlik göstermiş, sanayici ve tüccarların dalına kamuoyunu aldattıklarını ileri sürmüştür.

Smith, kitabında üretimin gelişmesinin dış şartlarını ve araçlarını inceledikten sonra gelişmenin iç nedenini yani sermayeyi ele almaktadır. Ona göre, bir insanın sahip olduğu servet, iki şekilde kullanılmaktadır. Servetin bir kısmı, doğrudan doğruya tüketime harcanmakta, bu yüzden hiç gelir sağlamamaktadır. Bunlar, gıda, giyim eşyası, mobilya gibi ihtiyaç maddeleri ve konutlardır. Servetin gelir sağlamak için kullanılan kısmı da sermayeyi meydana getirmektedir.

Sermayenin birikimini sağlayan başlıca kaynak, fertlerin tasarruflarıdır. İnsanların geleceklerini garantiye almak isteği, daima tasarrufta bulunmalarını zorunlu kılmaktadır. Tasarruf sayesinde sermayesini artıran insanlar, topluma hizmet etmiş olmaktadırlar. Sermaye olabilecek serveti israf edenler ise toplum için zararlıdırlar.

Smith emeği de, üretime yarayan emek ve üretime yaramayan emek olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bir madde üzerinde harcanan ve maddî eseri bir emek karşılığında mübadele edilebilen emek, üretime yarayan emektir. Belli bir madde üzerinde harcanmayan ve mübadele edilebilecek bir maddî eser bırakmayan emek ise, üretime yaramayan emektir. Kralların, yargıçların, din adamlarının, edebiyatçıların, doktorların, sahne sanatçılarının, hizmetçilerin emekleri bu nevi emektir. Sermayenin artışı, üretime yarayan emeğin artması ile mümkündür.

Sermayenin ne şekilde kullanıldığı takdirde, topluma yararlı olabileceğini de inceleyen Smith, üretim alanlarını verim derecesine göre bir sıraya tâbi tutmuştur:

1) **Çiftçilik, madencilik, balıkçılık,**
2) **Sanayi,**
3) **Ticaret,**
4) **Perakende ticaret...**

En yüksek verimin çiftçilikten elde edilmesinin nedeni insan emeğinin tabiat verimi ile beraber bulunmasıdır. Sanayi ürünleri ise sadece insan emeğinin eseridir. Ticarete gelince, iç ticaretin verimliliği dış ticaretinkinden çok daha fazladır. Çünkü iç ticaret, çiftçiliğin ve sanayiin gelişmesini dış ticaretten daha fazla teşvik etmektedir.

Smith, eserinin üçüncü kitabında Avrupa ekonomi politikasının tarihini incelemiştir. Ancak bu incelemede tarihi olaylar arasındaki ilişkileri ele almamış, sadece ekonomik hayatın gerektirdiği düzenin Avrupa milletlerinde niçin gerçekleşmediği üzerinde durmuştur. Smith'e göre, tabii düzende önce çiftçiliğin ilerlemesi, sonra da sanayi ve ticaretin gelişmesi gerekirken. Avrupa'da bunun tam tersi olmuştur. Avrupa milletlerinde çiftçilik ilerlemeden önce dış ticaret gelişmiş, onu sanayiin gelişmesi izlemiştir. Bu yüzden Avrupa'da çiftçiliğin gelişmesi yetersiz kalmıştır. İngiltere'nin sömürgesi olan Amerika'da tabii düzene uygun hareket edildiği ve çiftçiliğe öncelik verildiği için bu ülkenin nüfusu çeyrek yüzyılda iki misli artmıştır.

Smith, eserinin dördüncü bölümünde ekonomi ilminin konularını tesbit etmiştir. Bu konular milleti bol gelir ve tüketim maddesi elde edecek hale getirmek, kamu işlerini yapabilmek için halka ve devlete gerekli olan geliri sağlamaktır. Smith ekonomi ilminin konularını tesbit ettikten sonra merkantilistlerin ve fiziyokratların sistemlerini eleştirmiştir.

Merkantilistlerin servet anlayışlarını, ekonomik siyasetlerini reddeden Smith, servetin sadece tarımsal faaliyetten elde edileceği şeklindeki fiziyokrat görüşe de karşı çıkmıştır. Ona göre «Bir milletin yıllık emeği, yaşamak için gerekli olan maddeleri verir. Bu maddeler ya o milletin yıllık emeğinin

ürünüdür, ya da o emeğin ürünü ile başka milletlerden satın alınır. Bir milletin zenginliği, yıllık emeğinin ürününe, ya da o ürün karşılığında satın alınan maddelerin tüketicilere nazaran miktarına göre tesbit edilir. Smith, emeğin verimli olabilmesi için toplumda ve işyerinde işbölümünün uygulanmasının zorunlu olduğunu ileri sürmüş, bütün sınıfların birbirine muhtaç olduklarını, ekonomik faaliyetlerin sosyal mahiyeti bulunduğunu belirtmiştir.

Tabii düzen konusunda fiziyokratlarla birleşen Smith, bu düzenin esasları bakımından fiziyokratlardan ayrılmaktadır. Fiziyokratlar, tabii ve tanrısal bir düzen kabul ettikleri halde, Smith tabii düzeni psikolojik bir esasa, insanların kişisel çıkarlarına, hayat şartlarını düzeltme çabalarına dayandırmıştır.

Ekonomik siyasette de tamamen liberal görüşlere sahip bulunan Smith, devletin ekonomik faaliyetlere müdahale etmesine şiddetle karşıdır. Devletin görevi sadece memleketin savunması, adalet sağlanması ve bayındırdık işlerinin yerine getirilmesi olmalıdır. Ancak, devletin güvenliği söz konusu olduğu takdirde bu serbestliğin devlet tarafından sınırlanması gereklidir.

Uluslararası ticarette de tam bir serbestliğin taraflara büyük çıkarlar sağlayacağını, himayeciliğin ise zararlı olacağını ileri süren Smith, uluslararasında işbölümü görüşünü savunmuştur.

Smith, bu eseriyle sadece klâsik ve liberal okulun düşüncelerini açıklamakla kalmamış, aynı zamanda sosyalist düşünürlere de yol göstermiştir. Değerin ölçüsünü emek olarak kabul etmesi, işçi çıkarlarıyla kamu çıkarları arasında âhenk gördüğü halde sanayici ve tüccarların çıkarlarıyla kamusal çıkarların çeliştiğini ileri sürmesi sosyalist düşünürler tarafından da benimsenmiştir. Smith her ne kadar kapitalizmin gelişme döneminde yaşamış ve liberalizmi savunmuşsa da, görüşleri çeşitli ekonomik doktrinleri etkilemiştir. Bununla beraber Adam Smith, Klâsik Okulun, diğer bir deyişle İngiliz liberal Okulunun kurucusudur.

İNGİLİZ LİBERAL OKULU

ADAM Smith'in kurduğu İngiliz Liberal Okulu'nun diğer temcilcileri Nobert Malthus, David Ricardo ve John Stuart Mill'dir.

Robert Malthus (1766 - 1834), nüfus teorisini ortaya atarak ün yapmıtır. Cambridge Üniversitesinde öğrenimini tamamladıktan sonra, ruhban sınıfına katılan Malthus, çevresinin etkisiyle ekonomik meselelerle de ilgilenmiş ve nüfus olaylarını incelemiştir. 1798de yayınladığı eserinde nüfus geometrik diziye göre arttığı halde ihtiyacı karşılayacak maddelerin aritmetik diziye göre arttığını ve arada büyük bir nisbetsizlik bulunduğunu ileri sürmüştür. Malthus'e göre nüfus artışına engel olunmadığı takdirde, gıda maddeleri artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamayacak ve insanlık büyük bir felâketle karşı karşıya gelecektir.

David Ricardo (1772 - 1823) ise, özellikle bölüşüm, gelirlerin dağılışını sağlayan kanunlar, para ve kredi meseleleriyle uğraşmıştır.

Londra'da doğmuş olan Ricardo, Hollanda'lı bir musevi ailesine mensuptur.

Ricardo, arazi sahiplerinin top'umun öteki sınıflarının zararına zenginleştiklerini, bunun Rant Kanunu'nun sonucu olduğunu, buna karşılık tabii ücret kanununa göre ücretlerin işçinin yaşaması için gerekli miktarı aşmadığı ve kapitalistlerin gelirlerinde de artış görülmediğini belirtmiş, bu durum karşısında sermaye teşekkül etmeyeceğini ve üretimin duracağını ileri sürmüştür.

Mathus ve Ricardo, tabii kanunların insanlara mutluluk ve refah getirmediğini kabul eden görüşleriyle karamsar ekonomistler olarak kabul edilmektedir. Ancak her ikisi de bu görüşlerine rağmen ekonomik politikada liberaldirler. Sosyal reformların sefalet ve eşitsizlikleri önlemesi mümkün olmamakla beraber, fertlerin ekonomik faaliyetlerinde mutlaka serbest bırakılmaları gerektiği görüşünü savunmuşlardır.

John Stuart Mill (1806 - 1873) ise, gerek felsefe, gerekse ekonomi konularında bir çok eserler yazmış, 1848'de yayınla-

dığı Ekonomi Politiği Prensipleri adlı eserinde kendinden önce gelen Smith, Malthus ve Ricardo'nun görüşlerini açıklayarak bunlara kendi görüşlerini de eklemiştir. Mill'e göre, üretimde tabii kanunlar mevcut olmakla beraber bölüşümde tabii kanun söz konusu olmamalıdır. Mallar, üretime katılanlar arasında daha âdil şekilde dağıtılmalıdır.

Ekonomik politikada liberal olan Mill, serbest faaliyetin ve rekabetin yararlı olduğunu kabul etmiştir. Ancak Mill, daha sonraları Liberal Okul'a mensup ekonomistlerden ayrı düşünmeğe başlamış, sosyal reformların savunucusu kesilmiştir. Ücretle çalıştırmanın kaldırılmasını, işçi üretim kooperatiflerinin kurulmasını, arazi rantının topluma maledilmesini ve miras hakkının sınırlanmasını savunmuştur. Mill, bu görüşleriyle hayatının sonuna doğru sosyalistlere daha çok yaklaşmıştır.

FRANSIZ LİBERAL OKULU

ADAM Smith'in izinden giden Fransız Liberal Okulu'nun başlıca temsilcileri ise Jean - Baptiste Say ve Frédéric Bastiat'dır.

Jean - Baptiste Say (1768 - 1832), tabiatı yöneten kanunlar gibi ekonomiyi de yöneten kanunların mevcut bulunduğunu ileri sürmüş ve ekonomi ilminin bu kanunları meydana çıkartmakla görevli olduğunu belirterek tabii kanunlara aykırı hareket edilmesini ve ekonomik faaliyete devletin müdahalede bulunmasını reddetmiştir. Fertlerin serbestçe faaliyet göstermesi görüşünü savunan Say, sanayide makine kullanılmasının fiyatları düşürerek fayda sağladığını, bu yüzden işten çıkartılan işçilere ise daima yeni iş alanları açıldığını iddia etmiş, ayrıca Mahreçler Teorisi'ni ortaya atarak malların mallarla değiştirildiğini, üretilen her malın başka mal alma imkânı sağladığını, paranın bir araçtan başka bir şey olmadığını söylemiş, fazla üretimin bunalımlara sebep olmayacağı kaanatini ortaya atmıştır.

Frédéric Bastiat (1801 - 1850) ise, Les Harmonies Economi-

ques adlı eserinde kişi çıkarlarıyla toplum çıkarları arasında bir âhenk bulunduğunu ileri sürmüş ve bu âhengin kurulabilmesi için ekonomik faaliyetlerin serbest bırakılmasını istemiştir. Bastiat uluslararası ticarette de himayeciliğe karşı çıkarak sosyalizme karşı mücadele etmiştir.

İngiliz liberalistlerinin tersine iyimser görüşlere sahip bulunan Fransız liberalistleri tam serbestlik sağlandığı takdirde liberalizmde görülen kötülüklerin hiçbirinin kalmayacağını ileri sürmüşler, mülkiyeti dokunulmaz sayarak bu hakkın devlet tarafından korunmasını şart koşmuşlardır.

Liberal Okul'un görüşleri 19 uncu yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın ekonomik hayatına hâkim olmuş, ticaret ve sanayideki bütün devlet sınırlamaları kaldırılmıştır. Bir yandan sermaye birikimi, bir yandan da liberal görüşlerin benimsenmesi dolayısıyla Avrupa'da büyük bir ekonomik gelişme kaydedilmiş, ancak ekonomideki bu gelişmeye karşılık sosyal hayatta büyük bir çöküş görülmüştür. İşçilerin içine sürüklendiği sefaletin her geçen gün biraz daha artması, buna ekonomik bunalımların da eklenmesi 19 uncu yüzyılın ortalarında liberalizme karşı tepkilere sebep olmuş ve sosyalist görüşler ortaya çıkmıştır.

BÖLÜM V

KAPİTALİZMİN TENKİDİ

SOSYALİSTLERDEN önce kapitalizmin ilk tenkitçileri, Almanya'da ortaya çıkan **Tarihçi Okul** mensupları olmuştur. Tarihçiler, Ekonomik olaylar üzerinde daima tabii kanunların hâkim bulunduğu yolundaki klasik görüşe karşı çıkmışlar, bu kanunların zamana ve topluma göre değişebileceğini ileri sürmüşlerdir. İnsanların sadece kişisel çıkarlarına göre değil, aynı zamanda, görev, şeref, merhamet ve yardım gibi duygulara göre de hareket edebilecekleri görüşünde olan Tarihçi Okul, olaylar arasındaki düzeni sağlayan genel prensiplerin ancak olayları gözleyerek bulunabileceğini kabul ederek dökümanter çalışmalar yapmak yoluna gitmiştir. **Guillaume Rochher, Schmoller, Bruno Hildebrand, Karl Knies, Bucher** ve **Werner Sombart,** Alman tarihçi okulunun başlıca temsilcileridir.

Friedrich List (1789 - 1846), **Ulusal Ekonomi Sistemi** adlı eserinde ulusal ekonomi kavramının kuvvetlenmesini, Alman-

ya'da gümrük birliği kurulmasını istemiştir. Listin görüşlerinden hareket edilerek Almanya'da himayeci bir sistem uygulanmış ve meydana getirilen gümrük birliği giderek Almanyanın siyasal birliğini sağlamıştır.

Müdahaleciler ise ulusal ekonominin bunalımların önlenmesi, bölüşümün daha âdil esaslara göre yapılması ve ulusal ekonominin belli bir yöne tevcih edilmesi görüşlerini savunmuşlardır.

Müdahaleci Okul'un başlıca temsilcilerinden **Simonde de Sismondi** (1773 - 1842), başlangıçta liberal olduğu halde sonraları İngiltere'de sanayi işçilerinin sefaletini görünce liberallere karşı çıkarak makine kullanmanın işsizliğe sebep olduğunu, rekabet edebilmek ve maliyeti düşürmek için kadın ve çocukların çalıştırıldığını, az ücret verildiğini, gençliğin mahvedildiğini ileri sürmüş, devletin ekonomik hayata müdahale ederek rekabeti düzenlemesini istemiştir. Ayrıca sosyal reformların gerekli olduğunu belirterek işçilere birlik kurma hakkının tanınmasını, kadın ve çocukların fabrikalarda çalıştırılmamasını, hafta tatili, ihtiyarlık, malûliyet, hastalık ve işsizlik sigortalarının sağlanmasını teklif etmiştir.

Dupont White (1807 - 1878) ise, kişisel çıkarlarla kamu çıkarları arasında âhenk olduğu görüşünü reddetmiş, devletin ekonomik hayata müdahale etmesini istemiştir. Devletin fertten ayrı bir sosyal varlık olduğunu belirterek devlet işletmeciliğinin ekonomik faaliyetlerde fertlerden daha başarılı olacağını ileri sürmüştür.

SOSYALİST TENKİDLER

KAPİTALİST düzene karşı en şiddetli tenkidler muhakkak ki, sosyalistlerden gelmiştir. 19 uncu yüzyıldan önce insanlar arasında eşitlik sağlanması isteğiyle bir çok sosyalist görüşler ortaya çıkmışsa da, bunlar bilimsel esaslara dayanmadıkları için **ütopik sosyalizm** olarak adlandırılmıştır.

Sanayi devrimi gerçekleştikten sonra ekonomik bir mahiyet alan sosyalizm akımı, büyük teşebbüslerin üretime hâ-

kim olması, işçilerin büyük topluluklar halinde bir arada çalıştırılması, ortak çıkarların birlikte hareket ederek sağlanabileceğinin anlaşılması ve buhranların birbirini izlemesi üzerine güçlenmiş ve kapitalizmin karşısına çıkmıştır.

Fransa'da sosyalist akımın 19 uncu yüzyıldaki ilk temsilcileri **Saint Simon, Charles Fourier, Louis Blanc** ve **Proudhon'**dur.

Bir Fransız asilzadesi olan **Saint Simon** (1760 - 1825), sosyal sorunlar üzerine geniş incelemeler yapmış ve çeşitli plânlar hazırlamıştır. Klâsiklerin serbest ekonomi anlayışına karşı Saint Simon üretimi arttıracak ve insanların hayat şartlarını düezltecek yeni bir üretim sistemi düşünmüş, bu sistemin yönetimini bilginlere ve sanayicilere vermeyi düşünmüştür. Mülkiyet hakkını kabul etmekle beraber toplum bünyesinde esaslı değişiklikler yapılmasını önerdiği için Saint Simon, sosyalizmin öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim özel mülkiyeti mutlak bir hak olarak görmemiş, miras ve rekabet müesseselerini, bazı insanların çalışmadan gelir sağlamasını tenkid etmiş, üretim araçlarının devlete miras bırakılmasını ve bu araçların devlet tarafından yetenekli kimselere verilmesini istemiştir. Ayrıca, üretimin herkesin kudret ve kabiliyetine göre üretim araçlarına sahip olmasını ve üretimden pay almasını sağlayacak şekilde teşkilâtlandırılmasını teklif etmiştir.

Charles Fourier (1772 - 1837) de toplumun kuruluşunu tenkid ederek kooperatifçiliği ve üretimde rasyonalizasyonu esas alan bir toplum biçimi tasarlamıştır. Bu yeni düzende herkes istediği ve çekici bulduğu işi yapacak, çalışmalar ortak olduğu için daha fazla verim elde edilecektir. Fourier bu üretim biçiminin gerçekleştirilmesi için 1620'şer kişilik **Falanster**'ler meydana getirilmesini ve buralarda kooperatif esaslarına uygun bir çalışma yapılmasını istemiştir.

Louis Blanc (1811 - 1886), toplumun bütün aksaklıklarının, sefaletin, bunalımların ve savaşların nedenini liberal ekonominin rekabetine bağlamakta, sosyal atelyeler kurularak üretimde çatışmaların kaldırılmasını ve devletin sosyal reformlar yapmasını tekiif etmiştir.

Proudhon (1809 - 1865) ise özellikle mülkiyet müessesesine karşı çıkmış, çalışmadan elde edilen gelirlere engel olunmasını istemiştir. Proudhona' göre **«mülkiyet hırsızlıktır».** Görüşlerini **Ekonomik Tezatlar Sistemi** adlı eserinde açıklayan Proudhon işçilere üretim araçları sağlanmak suretiyle sosyal sorunların çözümleneceği görüşünü ileri sürmüştür.

İlk İngiliz sosyalistlerinden **Robert Owen** (1771 - 1858) çok zengin bir iş adamı olduğu halde, işçilerin sefaleti karşısında sosyal sorunlarla ilgilenmiş, sahip olduğu fabrikaları sosyal bakımdan örnek kuruluşlar haline getirmiştir. Ancak içinde bulunduğu çevre, projelerinin tam mânasıyla gerçekleşmesine imkân vermediği için Amerika'ya giderek orada bir koloni kurmağa teşebbüs etmiş, fakat başarısızlığa uğramıştır. Kurmayı tasarladığı toplumda rekabet, kâr ve para müesseselerini kaldırmayı düşünen Owen başarıya ulaşamamakla beraber kooperatifçiliğin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Alman sosyalistlerinden **Rodbertus** (1805 - 1875) ve **Ferdinand Lassalle** (1825 - 1864) mülkiyet hakkını bütün eşitsizliklerin ve haksızlıkların başlıca nedeni olarak kabul etmişlerdir. Ancak mevcut düzeni ihtilâl yolu ile değil, tedricen değiştirmeyi düşünmüşler ve kollektivist bir toplum kurmak için devletin üretime ve bölüşüme müdahale etmesini istemişlerdir.

MARKSİST TENKİDLER (1)

KAPİTALİST sistemin en amansız eleştricisi **Karl Marx** (1818 - 1883)'tır. Almanya'nın Trier Şehrinde doğmuş olan Marx, Fransa ve Belçika'da çeşitli siyasî mücadelelere katıldıktan sonra Londra'ya yerleşmiş, İngiltere'de bulunduğu sırada ekonomik olayları ve değişiklikleri yakından izleyerek Kapital adlı üç cildlik eserinde kapitalizm üzerine görüşlerini ve liberal ekonomiye karşı tenkidlerini açıklamıştır.

Marx, kendinden önceki sosyalistlerin tersine, ıslahat programları ve sistemler teklif etmemiş, tarihsel gelişmeye göre

---

(1) Bu bölümün hazırlanmasında özellikle Jean Baby'nin KAPİTALİST EKONOMİ'NİN TENKİDİ adlı eserinden yararlanılmıştır.

kapitalist sistemin ergeç çökeceğini ve yerine kollektivist bir sistem kurulacağını izah etmekle yetinmiştir. Bu izah şekli dolayısıyla Marxizm'e **bilimsel sosyalizm** de denilmektedir.

Marxist görüşe göre, kapitalist toplumların temel çelişkisi, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet ile üretimin sosyal karakteri arasındaki çelişkidir. Burjuva toplumunda üretim ilişkileri, özel mülkiyet temeline dayandığı halde üretim gittikçe artan bir sosyal karakter kazanmaktadır.

Sosyal olaylar ve kurumlar üretim biçimine bağlıdır. Üretim biçimi toplumun alt yapısını meydana getirir. Hukuk, din, ahlâk ve politika ise üst yapıyı teşkil eder. Üretim biçimi ve koşulları bu kurumları da etkiler.

Kapitalist sistemde üretimin sosyal karakteri ile, üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındaki çelişki sınıfların birbiriyle çatışmasına sebep olmaktadır. Bu düzende kapitalist sınıf ahlâk, din, hukuk ve politika müesseseleriyle hukukî bir egemenlik de kurmuş bulunmaktadır. Ancak üretim kuvvetleri geliştikçe ve üretim tekniği ilerledikçe egemen sınıfın fiilî üstünlüğü kaybolacak ve işçi sınıfı kendisini bağlayan müesseseleri yıkarak kendi egemenliğini kuracaktır.

Marx, sınıflar arasındaki mücadelelerin nedenlerini ve sermayenin teşekkülünü değer ve artık değer teorileriyle izah etmiştir.

Kapitalist toplumda mallar, başka mallarla değiştirilmek üzere üretilmektedir. Mallar, ihtiyaçlarımızı gideren yararlı şeyler olmakla beraber malın mübadele değeri faydasından ileri gelmemektedir. Malın değeri, üretim için sarf olunan emek ile tayin edilir. Emek miktarı ise malın üretim için harcanan zamanla ölçülür. Bir malın değeri, o malın üretimi için harcanması gereken emek ile belirlendiğine göre, emeğin değeri de iş kuvvetinin meydana gelmesi için harcanması gereken emek miktarı ile tayin edilir. Kapitalist, iş piyasasında emeği tam değeri ile satın almakta ve bu bedel ile işçiyi bir iş günü çalıştırmak hakkını elde etmektedir. Ancak, emek bir iş günü içinde kendi değerinden daha fazla değer yaratmaktadır. İşçiye ödenen ücret ile emek ürününün bedeli arasındaki fark ise, **artık - değeri** meydana getirmektedir. Kapitalist, bu artık

değeri kapitaline ekleyerek sermaye birikimini sağlamaktadır. Marxism'e göre kapitalizmin esası budur.

KAPİTALİN MEYDANA GELİŞİ

MARXİST düşünürler, kapitalin meydana gelmesini şöyle izah etmişlerdir:

Mal mübadelesi parayı, para da sermayeyi doğurmuştur. Kapitalist, para ile mal satın almakta, daha sonra para elde etmek için bu malı tekrar satmaktadır. Sermaye hareketinden gaye, parayı elden çıkartarak daha fazla para elde etmektir. Kapitalist, üretilen malın kullanış değeri ile şahsen ilgilenmemekte, sadece paraya çevrilmesiyle ilgilenmektedir. Kapitalist için önemli olan, muamelenin sonunda elde edilen miktarın avanse edilen paradan daha büyük olmasıdır. Bu, ticaret sermayesi için olduğu gibi sanayi sermayesi için de geçerlidir. Sanayi kapitalisti de önce elindeki para ile mal satın almakta, sonra daha fazla para elde etmek için tekrar mal satmaktadır. Faiz getiren sermaye için de, belli bir para karşılığında daha fazla para kazanmak esastır. Bütün bu fazla kazanılan paralar artık değeri meydana getirmektedir. Ancak, artık değerin kaynağı mübadele değildir. Servetin biricik yaratıcısı üretici emektir. Çünkü mübadelede iki tarafın birden gerçekten kazançlı çıkması mümkün olamaz. Satıcıların daima değerin üstünde satış yapabilmeleri için, sadece alıcılardan kurulu bir sınıfla sadece satıcılardan kurulu bir sınıfın karşı karşıya gelmesi gerekir. Fakat bir kimsenin daima satıcı durumda kalamayacağı, satış yapmak için mal satın almak zorunda bulunduğu da muhakkaktır. Toplum tüm olarak incelendiği takdirde, alıcılarla satıcıların kârları ve ziyanları daima başbaşa gelmekte ve dolayısıyla mal tam değeri ile mübadele edilmese bile, bunun ancak değerin dağılışını değiştirebildiği, fakat değerin kitlesini değiştiremediği görülmektedir.

Değer artışı mal alım satımından meydana gelmediğine göre, doğrudan doğruya malın kullanılışı sırasında ortaya çıkmaktadır. Para sahibi bunun için kullanış değeri bizzat değer yaratmak olan bir mal kullanmaktadır ki, bu mal **iş kuvveti**'dir. Marx'a göre iş kuvveti, bir insanın vücudunda, canlı kişi-

liğinde mevcut olan ve bu insanın yararlı şeyler üretmek için harekete geçirmesi gereken fizik ve entellektüel melekelerinin tümüdür.

Bu malın da bütün öteki mallar gibi bir değeri vardır. Bu değer üretim için gerekli iş süresi ile tayin edilmektedir. Bir kimse, geçinebilmek yani iş kuvvetini tam olarak koruyabilmek için bir miktar ürün tüketmek zorundadır. İş kuvvetinin korunması için gerekli olan bu ürünlerin değeri, iş kuvvetinin değerini temsil etmektedir.

İş kuvveti sahibinin belirgin özellikleri, ne köle ne de serf gibi bağımlı olmaması, iş kuvvetini serbestçe tasarruf edebilmesi, iş kuvvetinden başka satacak hiçbir şeyi bulunmaması, üretim araçlarından yoksun olmasıdır.

ARTIK - DEĞER

İŞ kuvvetinin üretimi için gerekli iş süresi, geçim araçlarının üretimi için gerekli iş süresidir. İş kuvveti, bu iş kuvvetini harekete geçiren kimse için gerekli olan geçim araçları ile aynı değerdedir. İş kuvvetinin harcanması zamanla bazı bünyevi yıpranmalara sebep olur. Kuvvet harcanması ne kadar çoksa, bunun telâfisi için de o kadar çok ürüne ihtiyaç vardır. Bu durum iş kuvvetinin değerinde değişiklikler yapmaktadır. Ayrıca, iş kuvvetinin telâfisi için gerekli sayılan ürünler, toplumun uygarlık derecesine göre az veya çok kompleks olabilir. İş kuvvetinin değerinin değişmesini iklim şartları da etkileyebilir. Örneğin soğuk iklimlerde daha fazla giyecek ve yiyeceğe ihtiyaç duyulmaktadır. Emekçi ilelebet yaşayamadığı için, öldüğü veya çok ihtiyarladığı zaman yerini çocukları alacaktır. Bu itibarla iş kuvvetinin değeri hesaplanırken, ailenin geçimi için gerekli yaşama araçlarının değeri de hesaplanmak gerekir. Bu hesaplar basit iş kuvvetinin değerini ortaya koymaktadır.

Bunun dışında, belli bir hazırlık döneminden sonra kullanılabilen bir emek vardır ki, buna da **kompleks emek** denilmektedir. Kompleks emekçinin yetiştirilmesi için yapılan masraflar da, kompleks iş kuvvetinin değerinin hesaplanmasında dikkate alınmalıdır. Ancak, kompleks emek, basit emeğin mi-

sillendirilmiş bir şekil olduğu için, iş kuvvetiyle ilgili incelemelerde basit emek esas tutulmaktadır.

Üretimi sağlamak için kapitalist, iş kuvvetinden başka, mallar da satın alır. Bunlar, makina, teçhizat, bina, hammadde, yardımcı maddeler gibi üretim araçlarıdır.

Üretimde hammaddeler ve yardımcı maddeler tamamen massedilmekte, bunların değeri doğrudan doğruya üretilen mala geçmektedir. Makina ve binalar ise, yavaş yavaş yıpranmaktadır. Üretilen mala bunların değerinin ancak bir parçası geçmektedir.

Emekçi ise, kendisine sağlanan iş araçlarından bir kısmını mamule naklettiği gibi, kendi enerjisini de harcayarak değer yaratıcısı olur ve yarattığı bu değer üretilen mala katılır. Ancak kapitalist, emekçinin üretilen mala iş kuvvetinin değerine eşit bir değer katmasıyla da yetinmez, onu daha fazla çalıştırarak daha fazla değer yaratmağa zorlar. Böylece emekçi, kapitaliste aldığı ücretten daha fazlasını kazandırır ki, işte bu fazla değere **artık değer** adı verilmektedir.

Üretim araçlarının değerinin, üretim prosesüsü sırasında mala geçmesi ile, emekçinin harcadığı enerji tarafından değer yaratılması birbirinden farklıdır. Üretim araçları değerini tamamen veya kısmen üretilen mala katmaktan başka birşey yapmazlar. Kapitalin bu kısmına **değişmeyen sermaye** adı verilmektedir. Buna karşılık, sermayenin iş kuvveti haline girmiş olan kısmı, üretim prosesüsü içinde, değerini değiştirir, öz değerine eşit bir değeri yeniden ürettiği gibi, ayrıca kendisi de değişebilen ve az veya çok miktarda olabilen bir artık değer üretir. Kapitalin bu kısmına **değişen sermaye** adı verilmektedir.

Değişmeyen sermaye ile değişen sermaye arasındaki oran, belli bir kapitalin organik bileşimini teşkil eder.

Kapitalistin fazla iş hırsı, iş şartları aynı kalmak üzere iş gününün uzatılması suretiyle **mutlak artık değer** yaratılmasına sebep olur. Makina, iş gününü uzatmak ve mutlak artık değeri çoğaltmak için karşı konulmaz bir araç olmuştur. Kapitalist mümkün olduğu kadar fazla mutlak artık değer elde edebilmek için iş saatlerini elinden geldiği kadar uzatmıştır. Kapitalistler arasındaki şiddetli rekabetin zorladığı bu sömürme sistemi hal-

kın hayati kudretini süratle zayıflatmış ve emekçilerin şiddetli tepkilerine sebep olmuştur. Fazla iş süresine karşı mücadeleler ilk defa Fransa'da 1848 ihtilâli başında netice vermiş, İngiltere'de de 1850'de çıkartılan fabrika kanunlarıyla günlük iş süresi sınırlanmıştır. Bundan sonra da devletin müdahalesiyle bu sınırlamalar devam etmiştir.

Ancak, kapitalist artık değer elde edebilmek için bu defa başka bir yol kullanmış ve üretim şartlarını değiştirmek suretiyle **nisbî artık değer** elde etmeğe başlamıştır. Çalışma metodları ve işçiler tarafından kullanılan makinalar o şekilde değiştirilmiştir. Örneğin yeni makinalar kullanılmak suretiyle, işçinin belli bir sürede ürettiği malın iki misli mal üretilmek suretiyle nisbi bir artık değer kazanmak mümkündür. Ayrıca yaşama araçlarının üretiminde yapılan değişikliklerle, işçinin geçimi için gerekli bir çok ürünlerin değeri düşürülerek bizzat iş kuvvetinin değeri indirilmekte ve bu şekilde de nisbi artık değer sağlanmaktadır.

Rekabet, kapitalistleri daha ucuz üretime zorladığı için emeğin verimliliğini artırmak, başka bir deyişle daha fazla artık değer yaratmak, kapitalizmin esasını teşkil etmektedir.

İŞÇİ ÜCRETLERİ

MARXİST düşünürler, işçi ücreti bakımından da kapitalist sistemi şöyle eleştirmektedirler:

Ücret, işin fiyatı değil, iş kuvvetinin fiyatıdır. Çünkü emekçinin yaptığı işin bedeli, emekçiye hiçbir zaman tamamen ödenmemektedir. Kapitalistin verdiği ücret, ancak iş kuvvetinin değerini ödemekte, fazla iş müddeti için hiçbir ödemede bulunulmamaktadır.

Kapitalist sistemde başlıca iki türlü ücret vardır: Zaman başına verilen ücret ve parça başına verilen ücret... Fakat her iki ücret de, yukarıda izah edildiği gibi işçinin zararınadır.

Kapitalizmin başlangıcında işçi ücretleri eşya olarak ödenmiştir. Para halinde ücret, kapitalizmin gelişmesiyle doğmuştur. İşçinin para olarak aldığı ücret, yani işçinin kapitaliste sattığı iş kuvvetinin karşılığında kendisine ödenen para miktarı itibarî ücrettir. Çünkü, vergi ve tüketim maddelerinin fiyatı

yükseldiği halde ücret aynı kalabilir ve bu yüzden işçinin aldığı ücret gerçekten düşebilir. Bu itibarla, işçiye ödenen para **itibarî ücret** olarak kabul edilmelidir.

Gerçek ücret ise, işçinin geçim araçlarının ortaya koyduğu ücrettir. Bu ücret, işçinin satın alabileceği tüketim maddelerinin kalitesini ve miktarını gösterir. İtibarî ücretin sınırı, tüketim maddelerinin ve lojmanların fiyatı, işçiye yüklenen vergiler, kısaltılmış iş günleri, toplu ve dağınık işsiz sayısı, iş gününün süresi ve işin şiddet derecesi işçi için hayatî önemi bulunan ortalama ücret seviyesini ortaya koyar.

Kapitalist ekonomide arz ve talep kanununun etkisine rağmen, mal fiyatı o malın değeri çevresinde oynadığı halde, iş kuvvetinin fiyatı genellikle değerinin altındadır. Ücret hiç bir zaman iş kuvvetinin **değerini tam manasıyla karşı**lamamaktadır. Bunun başlıca nedeni de işsizliktir.

Kapitalist, iş kuvvetini mümkün olduğu kadar ucuza satın almak istemekte, işsizlik de piyasada iş kuvvetinin çoğalmasına sebep olmaktadır. İşçi iş kuvvetini satmak için uygun bir fiyat buluncaya kadar bekleyemeyeceğinden, kapitalistin ileri sürdüğü şartları kabullenmek zorundadır. Kadınlarla çocukların üretimde çalıştırılması ve hayat pahalılığı de göz önünde tutulursa, işçinin kapitalist karşısında nasıl mahkûm bir durumda bulunduğu anlaşılacaktır.

SERMAYE BİRİKİMİ

KAPİTALİST, elde ettiği artık değeri, tamamen kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için harcayacak olursa başlangıçta elinde bulunan sermayeyi artırması mümkün değildir. Bu, **basit tekrar-üretim**'dir. Ancak, kapitalist elde ettiği artık değerin bir kısmını üretimin artırılmasına ayıracaktır. Bu taktirde meydana gelen üretim **genişletilmiş tekrar-üretim**'dir. İşte bu durumda kapital birikimi meydana gelmektedir.

Tekrar-üretim prosesüsü içinde işçi ancak geçimi için gerekli olan şeyleri alabilmekte, daima sefil durumda bulunmaktadır. Ürettiği ürünlerden kendisine verilen pay, ancak onun

kapitalist üretimi sekteye uğratmadan devam ettirmek için çalışabilir durumda tutulmasına yeterli olan paydır.

Sermaye birikimi, artık değerin sermayeye dönüştürülmesi suretiyle sağlanmaktadır. Artık değeri sermaye haline getirmek için kapitalistin piyasada yeterli miktarda üretim araçları ve iş kuvveti bulması gerekmektedir. Emeğin sömürülme derecesi de sermaye birikiminde önemli bir faktördür. İşçi ne kadar çok artık değer meydana getirebilirse, kapitalistin sermayesi de o kadar artacaktır. İşçi kendisine geçimi için gerekli olandan daha az ücret almakta, bu durumda emekçiler tarafından tüketilmesi gereken ürünlerden bir kısmı sermaye birikimi için kullanılabilir hale gelmektedir.

Kapitalist, işin süresini ve şiddetini artırmak suretiyle, muazzam birikim yapmaktadır. Üretim kuvvetinin gelişmesi de birikimin önem derecesini artırabilir. Bilimsel buluşlar, tabiî servetler, kapitalist tarafından birikim sağlanmasında bedava olarak kullanılmaktadır.

Sermaye birikiminin belli başlı iki tahrikçisi vardır. Bunlar, artık değeri çoğaltma yarışı ve rekabettir. Kapitalist, her geçen gün daha fazla kazanmak zorunda olduğu için artık değeri artırmak yollarını aramakta ve üretimi genişletmeğe yönelmektedir. Böylece hem kendi kişisel ihtiyaçlarını karşılamakta, hem de daha çok sayıda emekçi çalıştırarak gittikçe artan bir artık değere sahip olmaktadır.

Rekabet ise, büyük kapitalistlere daha küçük kapitalistleri ezmek imkânını sağlamaktadır. İflâs ile karşı karşıya gelmek istemeyen her kapitalist makinalarını daima yenileyerek üretimi artırmak, teknik ilerlemeyi dikkatle izlemek zorundadır. Teknik ilerlemeyi izlemek ve makinaları devamlı surette yenileyebilmek için kapitalist artık değeri fazlalaştırmak yoluna gidecektir.

Kapitalist, işletmesini genişletirken, yeni makinalar, işletme yapıları ve hammaddeler için daha fazla yatırım yapmak zorundadır. Bu durum, sabit sermaye ile, değişen sermaye arasındaki oranda sabit sermaye lehine bir artış gösterecektir. Bu artış, piyasadaki el emeği talebinde itibarî bir azalış yaratacak

ve çok sayıda işçi işsiz kalacaktır. Bu ise, bir yedek işçi ordusu meydana getirmektedir. Kapitalist birikimin genel kanunu, sermaye biriktikçe yedek işçi ordusunun büyümesi ve o büyüdükçe işçilerin daha fazla yoksullaşmasıdır.

Yoksullaşma da iki türlü ortaya çıkmaktadır: İtibarî yoksullaşma ve mutlak yoksullaşma...

Ulusal gelirde işçilere düşen payın gittikçe azalması itibarî yoksullaşmadır. İşçilerin payı azalırken, sömürücü sınıfların payı artar. Emekçilerin hayat seviyesinin gittikçe düşmesi ise, mutlak yoksullaşmayı meydana getirir.

EKONOMİK BUNALIMLAR

BU yoksullaşma yüzünden, sınıf mücadelesi şiddetlenmekte, aynı zamanda kapitalist sistemin sınırları da belirlenmektedir. Çünkü sefalet arttıkça, sanayi ürünlerinin tüketimi de azalmakta ve bunalımlar meydaan gelmektedir.

Kapitalist ekonominin bunalımları, Marx'ın Kapital adlı eserinde geniş şekilde incelenmiş ve izah edilmiştir. Bunalımların içyüzünü tam manasıyla anlayabilmek için, sosyal sermayenin tümü ile tekrar-üretim üzerinde durmak gerekir.

Kapitalist ekonomide bütün mallar üretim aracı ve tüketim maddesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım, sadece ürünlerin fizik özelliklerine göre değil, kullanma biçimlerine göre de yapılmaktadır. Örneğin kömür, evde yakacak olarak kullanıldığı takdirde tüketim maddesi, fakat bir fabrikada buhar kazanının işletilmesinde kullanılması halinde üretim aracı olmaktadır.

Üretim araçları, tüketim maddelerinin üretimine tahsis edilmiş mallardır. Kapitalist ekonominin normal şekilde işleyebilmesi için üretim araçlarıyla tüketim maddeleri arasında bir denge bulunması gerekir. İki bölüm arasındaki oranların bozulması, bunalımlara, yani büyük servet kitlesinin yok edilmesine ve çok sayıda işçinin işsiz kalmasına sebep olur. Ancak, kapitalist düzende plânlama söz konusu olmadığı ve kapitalist üretimin başlıca gayesini kâr teşkil ettiği için bu dengeyi devamlı olarak sağlamak da mümkün değildir.

Rekabetin de teşviki ile kapitalistler, daha kuvvetli ve daha pahalı makinalar kullanarak üretimi hızla artırırlar. Bu üretim artışı, piyasaya çok sayıda tüketim maddesi sürülmesine sebep olur. Ancak, makinalar kullanılması dolayısıyla çok sayıda işçi işsiz kaldığı ve satın alma gücü azaldığı için, bu tüketim maddelerinin tamamen tüketilmesi de mümkün değildir. Bu durumda piyasada bir durgunluk ve fiyatlarda düşüş kendini göstermeğe başlar. İflaslar birbirini kovalar ve nihayet bunalım patlak verir.

Bunalımların gerçek nedeni, üretim kuvvetlerini geliştirmek eğilimi ile tezat halinde bulunan kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir.

Üretim araçlarının ve iş kuvvetlerinin fazlalığından kurtulmak için kapitalist her şeyi göze alır, tarım ürünlerini, hayvanları ve makinaları ve hattâ savaş çıkartarak insanları dahi imha eder.

Bir bunalım patlak verdikten sonra, bazı sanayi kollarında teknik transformasyon başlar. Bu transformasyonlar, genelleşme eğilimi gösterdiği zaman, genel mahiyette bazı üretim sorunları ortaya çıkar. Öncelikle, donatım ve makinalar inşası gerekir. Bu ihtiyaç çelik, kömür v.s. üretiminde artış yaratır. Bunu hammadde üretimindeki artış izler. Tarım alanında elde edilecek hammaddelerin üretimi zamanla bağlı olduğu için kıtlık başgösterir ve bu kıtlık fiyatların yükselmesine sebep olarak, mamul madde üretimini teşvik eder. Böylece bir süre sonra kapitalist ekonomide bunalım yeniden patlak verir.

Bunalımların meydana gelmesine sebep olan önemli bir unsur da, kredi müessesesidir. Kapitalistlere başkalarının sermayesini kullanma imkânı veren kredi, aşırı üretimi teşvik etmekte ve müteşebbisleri dönüşü olmayan noktalara sürüklemektedir. Kapitalist ekonominin bunalımları, ilk olarak toptan ticarette ya da kredi alanlarında başgösterir. Fiyatların yükselme devresinde sanayi kapitalisti veya tüccar daha büyük bir kârla tekrar satmak üzere mal stok eder. Krediler sayesinde bol miktarda mal stok etmek mümkündür. Ancak stokçu borçlarını ödeyebilmek için paraya ihtiyaç duyduğu ve elindeki stokları piyasaya döktüğü zaman fiyat düşüşüne sebep olur ve bunalımları körükler.

Ancak, unutulmaması gereken nokta şudur ki, yan unsurlar ne olursa olsun, kapitalist ekonomide bunalımların asıl nedeni üretim şartlarıdır. Ekonomik bunalımların gelişmesini ve tekrarlanmasını kaçınılmaz hale getiren, kapitalist üretim sistemidir. Diğer bütün olaylar bunun sonuçlarını teşkil etmektedir.

Kapitalist ekonominin bunalımlarından en çok müteessir olan sınıf, işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı bu periyodik bunalımlar dolayısıyla bazen üretime dahil edilip, bazen üretimden kovularak, bir sektörden diğerine sürüklenerek, refah dönemlerinde de çok uzun iş günlerine tabi tutularak, depresyon dönemlerinde tam veya kısmî işsizlikle karşı karşıya bırakılarak plânsız bir üretimin kurbanları olmuşlardır. Kapitalist düzenin çöküşünü hazırlayan nedenlerden biri de işte bu bunalımlardır.

TEKELCİ KAPİTALİZM

SERMAYENİN sürüp giden toplanması ve merkezîleşmesi, Marx'ın ölümünden sonra monopollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Monopoller, yani tekeller kapitalizmi, yepyeni bir kapitalizm meydana getirmiştir. 1903 bunalımından sonra tekeller bütün ekonomik hayatın temellerinden biri olmuştur. Kapitalizm, bundan böyle emperyalizm şeklini almıştır.

Tekelci teşebbüslerin başlıca iki şekli vardır: Karteller ve tröstler... Karteller, büyük teşebbüsler arasında pazarların paylaşılması, üretilecek mal miktarlarının, satış fiyatlarının tesbiti ve bazen de kazançların paylaşılması için yapılan anlaşmalardır. Tröstler ise, birbirine benzeyen yahut birbirini tamamlayan teşebbüslerin tek bir teşebbüs meydana getirecek şekilde tek yönetim halinde birleştirilmesidir.

Bu ekonomik transformasyon üretimin sosyal veçhesini ortaya çıkartmıştır. Tekeller rejiminde, birbirinden habersiz ve bir piyasa için üretimde bulunan dağınık kapitalistlerin serbest rekabeti söz konusu olmaktan çıkmıştır. Bütün hammadde kaynakları ve pazarlar kuvvetli tekelci gruplar tarafından

paylaşılmıştır. Kapitalizmin emperyalistlik aşamasında üretimin tam sosyalizasyonu ortaya çıkmıştır. Kapitalistler, kendi irade ve bilinçlerine rağmen tam serbest rekabetten, tam sosyalizasyonu öngören yeni bir sosyal düzene doğru sürüklenmeğe başlamışlardır.

Ancak, üretimin sosyal bir mahiyet arzetmesine rağmen mülkiyet, özel mahiyetini korumaktadır. Tekelci teşebbüsler rakiplerini ezmek için bütün çarelere başvurmuşlar, onları ham maddelerden ve el emeğinden, taşıma araçlarından yoksun bırakmışlar, büyük fiyat düşürmelerine giderek zayıf rakiplerinin müşterilerini kapmışlardır. Ayrıca, bankaların da yardımı ile, rakiplerini kredisiz bırakmışlardır. Tekelci kapitalizm döneminde her ne kadar büyük kapitalistler arasındaki rekabet ortadan kalkmış gibi görünmekte ise de bu çekişme daha şiddetli ve daha korkunç şekilde devam etmektedir.

Tekeller, bütünü ile ele alınan sosyal üretimin çeşitli kolları arasındaki dengesizliği de artırırlar. Zayıf sektörler tekelleşmiş sektörlerin çıkarları uğruna feda edilirken, çeşitli tekelci sektörler arasında da mücadele patlak verir. Serbest rekabet rejiminde çeşitli üretim kolları arasında aşağı yukarı bir kâr eşitliği olduğu halde, tekeller rejiminde bu kâr eşitliği önlenir, artık değerin paylaşılması için tekeller muazzam bir mücadeleye girişir. Bu suretle dengesizlik artar ve bunalımlar daha şiddetli şekilde kendisini gösterir. Ancak, bu bunalımların tekelci teşebbüsler için yararlı bir yanı da vardır. Bunalımlar sayesinde zayıf teşebbüsler yıkılarak, sermaye toplanması hızlanır ve tekellerin kudreti artar. Sadece ekonomik bunalımlar değil, savaşlar, para manipülasyonları ve devlet müdahaleleri de sermayelerin tekelcilerin elinde toplanmasına yardım eder.

Tekellerin meydana gelmesinde bankalar da büyük rol oynar. Bankaların başlıca fonksiyonu ödemelerde aracılık etmektir. Bankalar bu suretle faal olmayan sermayeyi faal hale getirir ve her çeşit geliri bir araya toplayarak kapitalistlerin istifadesine sunar.

FİNANS — KAPİTAL

BANKALARDA sermaye toplanması, dağınık halde olan kapitalistlerin bir tek kollektif kapitalist haline gelmesini sağlar. Bu kollektif kapitalistin işlerini yönetenler, her türlü kudreti ellerinde bulunduran banka yöneticileridir. Büyük bankalar kredi vermeyi kabul veya reddetmek suretiyle cari hesap sahibi müşterilerini koruyabilecek veya boğabilecek durumdadırlar. Büyük bankalar zamanla üretimin geniş sektörlerini kontrol altında bulunduran muazzam kuvvetler haline gelirler. Tekellerin gidişini izleyerek, yani durmadan konsantre olarak daha dar mali gruplar meydana getirirler. Bu konsantrasyon sonucunda bankalar da tröstler haline gelirler. Tekelci mahiyet alan bankalar, ellerinde bulundurdukları kudret sayesinde sadece sermaye ikraz etmekle kalmayıp, sanayi teşebbüslerinin kurulmasına ve işletilmesine doğrudan doğruya katılır, bunların yöneticilerini tayin eder, kendi idare meclislerine de tekelci teşebbüslerin temsilcilerini dahil ederler. Bankalar daha da ileri giderek politik nüfuz sağlamak üzere devletin yönetim mevkilerine de kendi adamlarını yerleştirir, kendi idare meclislerine de politikacıları dahil ederek, devlet yönetimi üzerinde söz sahibi olurlar. Bu suretle çok geçmeden banka sermayesi ile sanayi sermayesi iç içe girerek yepyeni bir sermaye şeklini finans-kapitali meydana getirirler.

Finans-kapitalin olağanüstü kazançlar sağlamak için elinde sınırsız imkânlar vardır. Bunların başında, şirketlerin hisse senedi çıkartması gelmektedir. Sermaye toplamak üzere hisse senedi çıkartılmasının, sermayenin demokratlaşmasını sağladığı ileri sürülürse de, aslında bu hisse senetleri büyük sermayelerin finans-kapital tarafından kontrol edilmesini sağlayan bir araçtan başka bir şey değildir. Çünkü dağınık halde bulunan küçük hisse senedi sahiplerinin genel kurul toplantılarında bir araya gelerek söz sahibi olmalarına fiilen imkân yoktur. Bu durumda, finans-kapital, sermayenin çoğunluğuna sahip olmadığı halde bütün sermayeyi kontrol etmek ve istediği gibi kullanmak hakkına sahip olmaktadır. Hisse senetli

şirketler sistemi, orta sınıflar tarafından yapılan küçük tasarrufları finans kapitale peşkeş çekmektedir.

Finans-Kapital, ayrıca, devlet tahvilleri, esham ve tahvilât ihracı konusunda elde edilen tekeller sayesinde de zenginliğini artırmak imkânına sahiptir. Çünkü bu emisyonlar sayesinde rizikosuz ve zahmetsiz büyük kazançlar sağlamaktadır.

Bankalar emperyalizmden önceki dönemde ekonomik bunalımlardan büyük zarar gördükleri halde, emperyalizm döneminde bunalımlar finans kapital için yeni bir kazanç imkânı haline gelmiştir. Nitekim büyük sermayelere sahip bulunan bankalar, iflâs halindeki teşebbüsleri sağlamlaştırarak, yani itibarî sermayelerini eski hisse sahiplerinin zararına azaltarak bu teşebbüsleri yutmaktadırlar.

Arazi spekülâsyonları da finans-kapitale olağanüstü kazançlar sağlamaktadır. Büyük şehirlerin çevresindeki araziler parsellenmekte, kolonyal imtiyazlar sağlanmakta, hükümetle pazarlıklara girişilerek büyük menfaatler elde edilmektedir.

Finans-kapital sosyal hayatın bütün alanlarına nüfuz eden ve devleti dahi kontrol altında bulunduran dev bir kuvvettir.

Tekelci kapitalizm döneminde sermaye ihracı da büyük önem kazanmıştır. Serbest rekabet döneminde ihraç konusu mal olduğu halde, tekelci dönemde kapitalizmin karakteristik niteliği sermaye ihracıdır.

Tekelci kapitalistler, menşe memleketlerde kâr oranının yetersiz olması dolayısıyla yatırım alanı bulamayınca, yabancı memleketlerde yüksek kâr oranları peşinde koşmağa başlarlar. Özellikle geri kalmış memleketlerde kâr oranı çok yüksektir. Çünkü oralarda sermaye az, toprağın ve hammaddelerin fiyatı ucuz, işçi ücretleri ise çok düşüktür.

EMPERYALİZM

SERMAYE ihracı iki şekilde olmaktadır: Yabancı hükümetlere ikrazlar yapmak veya yabancı memleketlerin sanayiine doğrudan doğruya yatırımda bulunmak... Finans-kapital bu istikrazlardan yüksek haraç alarak vasıtasız bir kazanç sağlamakta, ayrıca istikrazda bulunan ülkeyi, ikrazcı

memleketin mallarını satın almağa zorlayarak, ekstra bir kazanç elde etmektedir. Böylece istikrazda bulunan memleket bağımlı hale getirilerek, ikrazda bulunan memleketin ve o memleketin kapitalistlerinin kolayca sömürebileceği bir sömürge durumuna düşürülmektedir.

Sermaye ihracının yanında, dünya egemenliğinin bir başka şekli de uluslararası tekeller kurulması olmuştur. Kuvvetli tekeller, ulusal çerçeveyi aşarak, dünya ekonomisinde ve politikasında büyük rol oynayan süper tekeller meydana getirmişlerdir. Süper tekellerin hedefi, dünyanın ekonomik bakımdan paylaşılmasıdır.

Ancak, emperyalizm dönemi sadece dünyanın ekonomik bakımdan paylaşılması değil, aynı zamanda yer yüzündeki bütün açık toprakların işgali ve bunların doğrudan doğruya bölüşülmesi dönemidir. Nitekim 1873 ekonomik bunalımından sonra dünyadaki bütün açık topraklar işgal edilmiş, bütün dünya fiilen paylaşılmıştır. Ancak dünyanın paylaşılması da bir istikrar sağlamamış, yeni çatışmalara, savaşlara yol açmış, hattâ Birinci Dünya Savaşının çıkmasına sebep olmuştur. Tekelci kapitalizm döneminin başlıca özelliklerinden birini teşkil eden sömürgeci yayılışın başlıca nedenleri şunlardır:

1. Tekeller bütün hammadde kaynaklarını ele geçirmek istemektedirler.

2. Finans-kapital sermaye ihraç edebilmek için de sömürgelere sahip olmak zorundadır. Çünkü sömürgelerde yabancı sermayenin rekabeti kolaylıkla bertaraf edilebilmektedir.

3. Yabancı ülkelerde girişilen fetihler, halk oyuna sömürgeci ülkenin şerefiyle ve genel çıkarlarıyla ilgili bir hareket gibi gösterilerek, finans - kapitalin çıkar mücadelelerine dokunulmazlık ve yücelik kazandırılmaktadır.

4. Sömürgelerden elde edilen kârlar sayesinde anavatandaki işçilere de sadaka kabilinden bazı imkânlar sağlanarak, işçi hareketinin gelişmesi önlenmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, emperyalizm, kapitalizmin tekelcilik aşamasıdır. Emperyalizmin beş temel karakteri vardır:

1. Ekonomik hayatta tekellerin egemenliği,

2. Finans-kapitale dayanan bir malî oligarşi,

3. Mal ihracatından ayrı olarak sermaye ihracına başlanması,

4. Dünyayı ekonomik bakımdan paylaşan uluslararası tekeller kurulması,

5. En büyük kapitalist ülkeler tarafından dünya topraklarının fiilen paylaşılması.

SOSYALİZMİN TOHUMLARI

ANCAK, tekelci sermaye, bütün bu gelişmelere rağmen kapitalizmin temel tezatlarını daha da keskinleştirmiştir. Bu tezatlar, zamanla kapitalizmin yıkılmasına ve yerine sosyalist düzen kurulmasına sebep olacaktır. Çünkü sosyalizmin tohumları, kapitalist düzende atılmıştır. Toplumun tarihi bir biçimi olan sosyalizm, kapitalizm çöktükten sonra onun yerini alacaktır.

Kapitalizmin gelişmiş şeklinde ortaya çıkan ve sosyalizmin de esasını teşkil edecek olan başlıca özellikler şunlardır:

1. Üretim sosyaldir.

2. Üretim araçları mülkiyeti artık ferdî olmaktan çıkmış, kollektif bir mahiyet almıştır,

3. Kapitalist müteşebbisin teknik ve ekonomik görevini ücretliler görmektedir.

4. Üretim ve dağıtım tekeller tarafından organize edilmektedir.

Sosyalizmde de üretim sosyal bir mahiyet taşımaktadır. Üretim araçlarının mülkiyeti kollektiftir. Ancak kapitalist sistemdeki kollektif mülkiyet ile, sosyalist toplumdaki kollektif

mülkiyet arasında nicelik farkı vardır. Kapitalist düzende üretim araçlarının kollektif mülkiyeti bir hissedarlar topluluğuna ait olduğu halde, sosyalist düzende mülkiyet bütün milletin olacaktır.

Anonim şirketlerde yöneticilik görevini nasıl ücretliler yapıyorsa, sosyalist düzende de ekonomik faaliyetleri ücretliler yönetecektir. Ancak, kapitalist düzende bu ücretli yöneticiler anonim şirket hissedarları tarafından seçildiği halde, sosyalist düzende yöneticiler bütün toplum tarafından tayin ve kontrol edilecektir.

Kapitalizmde üretimin ve dağıtımın tekeller tarafından yapılması, sosyalist kuruluşun bir taslağını teşkil etmektedir. Ancak kapitalizmde tekeller sadece kâr açısından hareket ettikleri halde, sosyalizmde üretim ve dağıtım ihtiyaçlara göre ayarlanacaktır. Ne var ki tekelci kapitalizmde üretim ve dağıtım öyle teşkilâtlandırılmıştır ki, kapitalist bir azınlığın çıkarları üzerine kurulmuş olan bu teşkilâtın yerine toplumun çıkarlarına dayanan bir teşkilât konulduğu takdirde, sosyalist ekonomiyi derhal kurmak mümkün olacaktır.

Kapitalizm, kendi gelişmesi içinde kendi sonunu da hazırlamış ve sosyalizmin doğması için gerekli imkânları yaratmıştır.

BÖLÜM VI

KEYNES'İN İHTİLALİ (1)

KAPİTALİZMİN içinde bulunduğu çelişkiler önceki bölümde geniş olarak incelediğimiz gibi, sosyalistler tarafından amansız şekilde eleştirilirken, kapitalizmin taraftarı ekonomistler de bu sistemin ana çizgisinden sapmadan bazı çözüm yolları bulmağa çalışmışlardır. Kapitalist bunalımların en büyüğünü teşkil eden 1929 büyük bunalımından sonra başta John Maynard Keynes olmak üzere bir çok ekonomist kapitalist sistemi yeniden gözden geçirerek, onu sosyalizm karşısında ayakta tutacak formüller ortaya atmışlardır.

Bir ekonomik düzenin tatmin edici şekilde işleyip işlemediği, cari ücret karşılığı çalışmak isteyen herkese iş sağlanıp sağlanamamasıyla ölçülmektedir. Bir ülkede nüfusun bir kısmı çalışmak istediği halde iş bulamıyorsa, bunun nedeni o kimselerin yeteneksizliği değil, o ekonomik düzenin kusurudur. İş-

(1) Bu bölüm özellikle George Soule'un «Ideas of the Great Economists» ve Prof. Sadun Aren'in «İstihdam, Para ve İktisadi Politika» adlı eserlerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

sizliğe sebep olan bir ekonomik düzen herkesin emeğini gerekli kılacak bir talep hacmi yaratmıyor demektir.

Kapitalist ekonomide istihdam seviyesinin, yani iş hacminin, çalışmak isteyen herkese iş sağlayamayacak kadar düşük olması başlıca iki şekilde ortaya çıkmaktadır:

1. KONJONKTÜREL DÜŞÜK İSTİHDAM:

Konjonktürel düşük istihdamın nedeni talep yetersizliğidir. Özellikle ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerde ekonomik faaliyet hacminin konjonktürel şekilde genişleyip daralması çok eski zamandan beri görülmektedir. Bu bunalımların en büyüğü 1929 yılında görülmüştür. 1929 bunalımı dolayısıyla Amerika Birleşik Devletlerinde çalışabilir nüfusun yüzde 25'i işsiz kalmış, bu işsizlik ikinci Dünya Savaşına doğru azalmış ve savaş sonrasının ortaya çıkarttığı geniş iş hacmi ile tamamen ortadan kalkmıştır. Ancak savaştan sonra da Amerika Birleşik Devletlerinde 1949, 1954 ve 1957 yıllarında ekonomik faaliyet hacmini daraltan bunalımlar görülmüştür. Bu bunalımlar, ekonomik bakımdan ileri ülkelerde, tam istihdamın geçici bir durum olduğunu ve ekonomik faaliyet hacminin çoğunlukla tam istihdamın altında bir seviyede kaldığını göstermektedir. Bu bakımdan, tam istihdamın sağlanması ve sürdürülmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerin başlıca sorunlarından biridir.

2. KRONİK DÜŞÜK İSTİHDAM:

Aynı zamanda kronik işsizlik anlamına gelen kronik düşük istihdam, özellikle ekonomik bakımdan az gelişmiş ülkelerde görülen bir olaydır. Bu ülkelerde işsizlik, insanların kitle halinde tamamen işsiz kalmaları şeklinde değil, az çalışmaları şeklinde kendini göstermektedir ki, buna **gizli işsizlik** denilmektedir.

Bunun başlıca nedeni fizik çalışma imkânlarının, yani kapital donatımının noksanlığıdır. Gizli işsizlik sorunu, geri kalmış ülkelerde istihdam hacminin artırılmasını, talebin teşvikini ve kapital donatımının fazlalaştırılmasını gerektiren topyekûn bir kalkınma sorunudur.

Klâsik okul mensupları, ekonomik hayatın tam istihdamı otomatikman sağlayan bir mekanizmaya sahip bulunduğuna inandıklarından dolayı istihdam sorunu ile hiçbir şekilde uğraşmamışlar, araştırmalarını sadece üretim, mübadele, inkısam ve tüketim sorunlarına hasretmişlerdir. Klasik okul mensupları içinde sadece **Malthus** istihdam sorunu ile ilgilenmiş, fakat o da bu konuyu gerektiği kadar etüd etmemiştir.

19. yüzyılda konjonktürel buhranların birbirini izlemesi, ekonomik yıkıntılara yol açması klasik okulun ileri sürdüğü otomatik denge mekanizmasına karşı şüpheler uyandırmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru gelişmeğe başlayan konjonktür teorileri klasik ekonomi doktrinini yıpratmağa başlamıştır. Bu teorilere göre tam istihdamın sürekli olarak devam ettirilmesi mümkün değildir, ekonomik faaliyet tam istihdam seviyesine kadar genişledikten sonra bunu mutlak surette bir düşüş izlemektedir.

John Maynard Keynes 1936 yılında yayınladığı, «İstihdam, faiz ve paranın genel teorisi» adlı eseriyle, ekonomik faaliyet hacminin tam istihdam seviyesinin altında da sürekli olarak kalabileceğini, yani bu seviyelerde de dengelenebileceğini ispatlamak suretiyle klâsik ekonomi doktrinine yenilik getirmiştir.

Keynes'e göre ekonomik faaliyet hacminin tam istihdam seviyesinin altında dengelenmesi mümkündür. Keynes bu görüşleriyle klâsik okula karşı çıkmamış, fakat klâsik okulun yerini tutmuştur.

John Maynard Keynes (1883 - 1946), Cambridge Üniversitesine mensup bir İngiliz ekonomistidir. Sonradan Lord ünvanı da alan Keynes, 1936'da yayınlamış olduğu, **«İstihdam, faiz ve paranın genel teorisi»** adlı eseriyle ekonomik düşünce hayatında devrim yapmış, kapitalist düzen taraftarlarına güç kazandırmıştır. Keynes'in görüşleri ekonomik düşünce tarihinde bazı kimseler tarafından **«Keynes İhtilâli»** diye adlandırılmaktadır.

Keynes okulunun istihdamla ilgili görüşlerini anlayabilmek için daha önce klasik okul mensuplarının istihdamla ilgili düşüncelerini gözden geçirmek gerekmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, klasikler, ekonomik faaliyet hacminin daima

tam istihdam seviyesinde bulunduğunu varsaymışlar, istihdam sorunu diye bir problem kabul etmemişlerdir. Klasik ekonomistlerin istihdam sorunu ile ilgilenmemelerinin nedeni üç noktada toplanmaktadır. Bunlar **Mahreçler Kanunu, Faiz Teorisi, Ücret Teorisi**'dir.

Fransız ekonomistlerinden **Jean Baptist Say** tarafından geliştirilen **Mahreçler Kanunu**'na göre, esas olan malların mal ile mübadele edilmesidir. Para sadece bir mübadele aracıdır. Gerçek satınalma gücü para tarafından değil, mallar tarafından temsil edilmektedir. Bir mal üretildiği zaman, sadece bir arz yapılmamakta, aynı zamanda aynı miktarda bir talep de yaratılmaktadır. Yani her mal, kendi mahrecini, kendi satış imkânını bizzat kendisi meydana getirmektedir. Üretilen her malın mahreci bulunduğuna göre, herkes üretimini dilediği seviyeye çıkartabilecektir. İstenmeyen malların üretimi ise, fiyat mekanizması sayesinde önlenmektedir. Herkes, dilediği seviyede üretim yaptığı zaman, toplam ekonomik faaliyet hacmi de tam istihdam seviyesine ulaşmaktadır. Mahreçler Kanunu'na göre, üreticilerin diledikleri seviyede üretim yapmalarına ve ekonomik faaliyet hacminin tam istihdam seviyesine ulaşmasına ve bu seviyede sürüp gitmesine hiçbir engel bulunmamaktadır. Mahreçler Kanunu kazanılan gelirlerin derhal ve tamamen harcanacağı varsayımına dayanmaktadır. Ancak insanlar gelirlerini derhal ve tamamen harcayamazlar. Tersine, gelirlerinin bir kısmını para şeklinde tasarruf etmektedirler. Bu görüşten hareket edilecek olursa, Mahreçler Kanununun tam manasıyla geçerli olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Çünkü, tasarruf arzusunda olan herkes, satmak istediğinden daha az mal satın almak eğilimindedir. Bu da, mahreçler kanununun tersine, her malın kendi değerine eşit değil, bundan daha az bir istek yaratması sonucunu doğuracaktır. Toplam üretim seviyesinin bu şekilde daralması ekonomik faaliyet hacminin tam istihdam seviyesinin altına düşmesi sonucunu meydana getirecek, yani Mahreçler Kanunu işlemeyecektir.

Mahreçler Kanununun bu yetersizliği, yine klasik okul mensupları tarafından ortaya atılan **Faiz Teorisi** ile giderilmek istenmiştir. Faiz teorisine göre, faiz, tasarrufun, yani

üretimden kaçınmanın karşılığıdır. Para şeklinde yapılan tasarruflar, müteşebbisler tarafından borç alınarak tekrar yatırım harcamaları şeklinde piyasaya dönmektedir.

Faiz, tasarrufun karşılığı olduğuna göre, faiz haddi ile tasarruf miktarı arasında bir bağlantı vardır. Fertlerin ve memleketin tasarruf eğilimi sabit iken faiz haddi yükselirse tasarruf miktarı artmakta, faiz haddi düşerse tasarruf miktarı azalmaktadır. Herhangi bir malın fiyatı artınca arzı da artıyor, ya da herhangi bir malın fiyatı düşünce arzı da eksiliyorsa, aynı şekilde faiz haddi yükselince tasarruf miktarı da artıyor, faiz haddi düşünce tasarruf miktarı da azalıyor. Buna göre faiz haddi tasarrufla yatırımı birbirine eşit kılan düzenleyici bir rol oynamaktadır. Bu durumda yatırımlardan daha fazla tasarruf yapılabilmesine, yani elde bir miktar gelirin harcanmadan kalmasına imkân yoktur. Faiz teorisi bu görüşlerle, Mahreçler Kanunu'nun açığını kapatmıştır. Bu itibarla son yıllarda faiz teorisi ekonomik tartışmalarda büyük önem kazanmış ve Keynes faiz sorunu üzerinde geniş inceleme yapmış görüşler ortaya koymuştur.

Klasik okul mensuplarının istihdam sorunu üzerindeki düşüncelerini etkileyen teorilerden biri de **Ücret Teorisi'dir.** Klasiklere göre ücret, işverenler yönünden işin marjinal verimine, işçiler bakımından da işin marjinal zahmetine eşit bulunmaktadır. İşin marjinal verimi tam istihdama yaklaşıldıkça, azalan verim kanunu dolayısıyla düşmekte, işin marjinal zahmeti de, tersine, istihdam seviyesi yükseldikçe artmaktadır. Bu teoriye göre, çalışmak isteyen herkesin cari ücret seviyesi üzerinden iş bulabilmesi mümkündür. Ekonomik hayat herkese iş sağlamakta, ancak bazı kimseler bu istihdam seviyesinin gerektirdiği derecede düşük ücretlerle çalışmaktan kaçınmaktadır. Klasikler, irade dışı işsizliğin varlığını reddetmekte, işsizlerin iş yokluğundan değil, fakat ücreti yetersiz buldukları için işsiz kaldıklarını ileri sürmektedirler. Bir ülkede irade dışı işsizlik varsa bunun başlıca sorumlusu kapitalist düzen değil, bu düzenin serbestçe işlemesine engel olan işçi kuruluşları ve sosyal güvenlik mevzuatıdır. Bunlar ücret seviyesini sunî şekilde yüksek tutarak, iş hacminin genişlemesini ve işsizliğin giderilmesini önlemektedirler.

KEYNES'İN FAİZ TEORİSİ

KEYNES'in faiz teorisi likidite tercihine dayanmaktadır. Likidite tercihi, insanların ellerinde para tutmak isteğidir. İnsanlar, elde para tutmanın, paradan gayri şeyler bulundurmağa oranla daha avantajlı olduğunu bildikleri için servetlerinin bir kısmını ellerinde para şeklinde bulundurmak eğilimindedirler. Para likiditesi büyük avantaj sağlamaktadır. Çünkü para istendiği anda diğer malların ve hizmetlerin satın alınmasında kullanılabilmektedir. Para dışındaki servetlerin ise, diğer malların ve hizmetlerin satın alınmasında kullanılması zordur, çünkü bunların önce paraya tahvil edilmesi gerekecektir. Bu servetler için alıcı bulmak güç olacağı gibi, satılacak fiyatın, o servetin gerçek fiyatından daha düşük olması ihtimali de vardır. Bu yüzden eldeki para, başkasına ödünç verildiği zaman, servette hiçbir değişiklik meydana gelmemekle beraber, likiditenin azalması şeklinde bir fedakârlık yapılmaktadır. Faiz bu fedakârlığın tazminatıdır. Keynes'in görüşüne göre, faiz haddi, insanların likidite tercihlerinin ölçüsüdür. Bütün öteki şeyler sabit iken, insanların likidite tercihi zayıflarsa faiz haddi düşmektedir. Faiz haddi, insanların ellerinde tutmak istedikleri para ile ülkede mevcut para stokunu eşitleyen bir fiyattır. Likidite tercihi sabit iken, elde para bulundurmanın sebep olacağı kayıp artarsa, yani faiz haddi yükselirse, insanlar ellerinde daha az para bulundurmak isteyeceklerdir. Buna karşılık faiz haddi düşerse, daha fazla para bulundurmak eğilimi kuvvetlenecektir. Buna göre, faiz haddini tayin eden faktörler, bir yandan **likidite tercihi,** öte yandan da **para miktarıdır.**

Keynes'in faiz teorisi ile, faiz haddinin, yatırımla tasarrufu eşitleyen ve böylece tam istihdamı sağlayan bir rol oynamayacağı ortaya konulmuştur. Keynes'in bu teorisiyle klasik istihdam modelinin sadece olaylarla değil, aynı zamanda teorik alanda da, reddedilmiş olması ekonomik düşünce tarihinde bir ihtilâl sayılmaktadır. Böylece ekonomik olaylara çok daha fazla nüfuz etmek imkânı doğmuştur. Keynes'in teorisi, ayrıca pa-

ranın ekonomik hayatta oynadığı rolün önemini de göstermiştir. Klasikler, parayı sadece pasif bir mübadele aracı olarak görmüş ve faiz teorisinde dahi dikkate almamışlardır. Keynes'in faiz teorisi para miktarında yapılan değişikliklerin ekonomik hayatı etkileyen başlıca faktör sayıldığı bir dönemde parayı benliğine kavuşturmuştur.

Ekonomik faaliyet hacminin daima tam istihdam seviyesinde bulunamayacağı, ekonomik hayatta bunu sağlayacak bir mekanizma olmadığı ortaya konulduktan sonra, ekonomik faaliyet hacmini tayin eden faktörlerin neler olduğunu ve bunların ne şekilde işlediğini incelemek gerekmiş, John Maynard Keynes ünlü **Modern İstihdam Teorisi** ile bu incelemeyi geniş şekilde yapmıştır.

Tam istihdam, cari ücret seviyesinde çalışmak isteyen herkesin iş bulabildiği bir hal olarak kabul edilmektedir. Bu hale varmak için tam istihdam gelirine eşit miktarda harcama yapılması gerekmektedir. Harcamalar ise, tüketim ve yatırım harcamaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Her gelir seviyesinde tüketime ve yatırıma ne kadar harcama yapılacağını tayin eden faktör, tüketim eğilimidir. Tüketim eğilimi gelirin bir fonksiyonunu teşkil etmektedir. Her gelir seviyesine karşılık olan tüketim, otomatik olarak ve muhakkak yapılmaktadır. Oysa, gelirin bir fonksiyonu olmayan yatırım harcamaları için aynı şeyi ileri sürmek mümkün değildir. Yatırım miktarı bir yandan faiz haddine, öte yandan sermayenin marjinal verimliliğine tabi bulunmaktadır. Faiz haddi likidite tercihi ile para miktarına, sermayenin marjinal verimliliği ise, yatırım mallarının arz fiyatı ile müteşebbislerin gelecek hakkındaki tahminlerine dayanmaktadır. Bunların ise, cari gelir seviyesiyle hemen hemen hiç ilişkisi yoktur. Yatırım miktarı cari gelir seviyesinden ayrı olarak tayin edilmektedir. Gelirler önceden artmadıkça, tüketim harcamalarının artması imkânsız olduğundan, gelir seviyesini yükseltmek ve tam istihdamı sağlamak için öncelikle yatırım harcamalarının artması gerekmektedir. Yatırımların artması, yatırım çoğalanı vasıtasıyla, gelirleri ve tüketim harcamalarını da gerekli seviyeye çıkartmaktadır. Oysa, yatırım harcamalarını tam istihdam sağlayacak ve sürdürecek bir miktarda olmasını garanti edecek bir mekaniz-

ma yoktur. Bu bakımdan ekonomik faaliyet hacminin tam istihdam seviyesine ulaşması ve bu seviyenin sürdürülmesi ancak br rastlantı olabilir. Bu durumda, tam istihdam seviyesinin sağlanması ve sürdürülmesi için devletin ekonomik hayata müdahale etmesi zorunluğu ortaya çıkmaktadır.

Devletin ekonomik hayata müdahale şeklini tesbit edebilmek için, istihdam seviyesini tayin eden faktörlere dışardan etki yapılıp yapılamayacağı gözden geçirilmelidir.

Sistemin bağımsız değişkenlerini, **tüketim eğilimi, faiz haddi** ve **sermayenin marjinal verimliliği** teşkil etmektedir. Bağımlı değişkenler ise, gelir ve istihdam seviyesidir. Tüketim eğilimi, gelir dağılımı ve ulusal özelliklere tâbi bulunmaktadır. Bu yüzden, kısa devrede devletin tüketim eğilimini istediği şekilde ayarlaması mümkün değildir. Müteşebbis'erin istikbal hakkındaki tahminlerine bağlı bulunan sermayenin marjinal verimliliği de ayarlamaya tâbi tutulamamaktadır. Buna karşılık, devlet faiz haddini ve para miktarını, kontrol etmek suretiyle, istediği şekilde ayarlayabilmektedir. Buna göre devlet, istihdam seviyesini tayin için sadece faiz haddi üzerinde oynayabilecektir. Oysa, sermayenin marjinal verimliliğindeki dalgalanmaları sadece faiz haddindeki değişikliklerle gidermeğe her zaman imkân yoktur. Sadece para politikası istihdam seviyesini kontrol etmeğe yetmemektedir. Bu durumda yapılacak tek şey, yatırım boşluğunu devletin bizzat yatırım yaparak doldurmasıdır. Gelişmiş ülkelerde devlet, bayındırlık hizmetleri gibi, marjinal verimliliğin önemli olmadığı alanlarda yatırım yaparak istihdamı sağlayabilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ise, devletin verimli olan alanlara da yatırımlar yapması gerekmektedir.

KONJONKTÜR HAREKETLERİ

KAPİTALİST ekonomik düzenin ekonomik faaliyet hacmini sürekli olarak belli bir seviyede tutamaması, daima dalgalanmalara sebep olması, sadece sosyalistler değil, kapitalizm taraftarı ekonomistler tarafından da müşahede edilmiş bulunmaktadır. Ekonomik hayattaki bu dalgalanmalar başlı-

ca üç gruba ayrılır: **Mevsimlik dalgalanmalar, geçici dalgalanmalar, konjonktürel dalgalanmalar...**

Ekonomik hayatın her yıl belli zamanlarda düzenli dalgalanmalarla karşı karşıya gelmesi, mevsimlik dalgalanmaları meydana getirmektedir. Mevsimlik dalgalanmalar, ekonomik faaliyet alanında genel olarak değil bazı sektörler itibariyle kendini göstermektedir. Mevsimlik dalgalanmalara hava şartları ile, sosyal adetler sebep olmaktadır. Hava şartları özellikle tarım ve inşaat faaliyetlerini etkilemekte, ulusal ve dini bayramlar, belli mevsimlerde kullanılan izinler, okul tatilleri ve diğer sosyal adetler de mevsimlik dalgalanmalar meydana getirmektedir. Son zamanlarda mevsimlik dalgalanmalar özellikle turizm alanında kendini hissettirmektedir.

Geçici dalgalanmalara ise savaşlar, tabii afetler veya büyük grevler sebep olmaktadır. Savaşlar ekonomik faaliyet hacmin artırmakta, kuraklık, sel, deprem gibi tabii afetler ve büyük grevler ekonomik faaliyet hacmini daraltmaktadır.

Kapitalist ekonomide 2 - 8 yıl ara ile görülen dalgalanmalar ise konjonktürel dalgalanmaları teşkil etmektedir. Konjonktürel dalgalanmalar bütün ekonomiyi kapsamakta, düzenli olarak tekrarlanmakta, özel teşebbüs esasına dayanan ekonomilerde görülmektedir. Konjonktür devreleri sadece işbölümü ve pazar için üretimin oldukça geliştiği ve kapitalizmin egemen bulunduğu ekonomilere özgü bir olaydır. İlk konjonktür dalgalanmaları İngiltere'de 17. yüzyılın başlarında görülmüş, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında şiddetlenmiştir.

Konjonktür dalgalanmalarıyla Smith ve Ricardo gibi klasik okul mensupları pek ilgilenmemişlerdir. Klasiklere göre toplam iş hacminde zaman zaman görülen daralmalar ekonomik hayatın normal gelişmesinde ortaya çıkan geçici tezahürlerdir ve hiçbir önem taşımamaktadır. 19. yüzyılda konjonktür meseleleri daha çok klasik okula karşı olan ekonomistler tarafından ele alınmıştır, ilk defa **Simonde de Sismondi** 1819'da yayınladığı **Nouveaux Principes d'Economie Politique** adlı eserinde, kapitalist düzenin ekonomik bunalımlara sebep olduğunu ileri sürmüştür. Geçen bölümde geniş şekilde izah edildiği gibi diğer sosyalistler ve özellikle Karl Marx, konjonktür dalgalanmalarının kapitalist düzenin kronik bir hastalığı olduğunu bilimsel şekilde ortaya koymuşlardır. 19. yüzyılda

Klement Juglar ve **Tugan Baranovski** de konjonktür hareketleri üzerinde geniş incelemeler yapmışlardır. 1948'de ölen **Wosley C. Mitchell** de konjonktür araştırmaları ile ün yapmış bir ekonomistir.

Konjonktür dalgalanmalarına asla önem vermeyen klasik okul mensuplarına karşılık, 1929 bunalımından sonra başta Keynes olmak üzere kapitalizm taraftarı diğer ekonomistler de konjonktür hareketleriyle ciddi şekilde ilgilenmişler ve konjonktür teorisini genel ekonomik teorisinin ayrılmaz bir parçası haline getirmişlerdir.

Keynes'ten sonra konjonktür teorisi, yeni gelişen genel istihdam ve denge teorisi içinde yer almıştır. Konjonktür hareketlerinin izahında başlıca üç unsurdan yararlanılmaktadır.

Bunlar, sermayenin marjinal verimliliği, yatırım çoğaltanı ve hızlandıran prensibidir

Tüketimin artmağa başlaması yatırımları tahrik etmekte, bu sırada sermayenin marjinal verimliliği, yeni icatların uygulanması gibi sebeplerle artmaktadır. Yatırım çoğaltanının yani marjinal tüketim eğiliminin de etkisiyle genişleme kümülatif bir seyir takip etmektedir. Bu gelişme **«Genişleme hareketi»**ni teşkil etmektedir.

Genişleme tam istihdama doğru yaklaştıkça tüketim ile gelir arasındaki fark, yani yatırıma ayrılması gereken miktar artmakta, bu farkın uyarılmış ve otonom yatırımlar tarafından doldurulması gerekmektedir. Ancak, bu artış, tüketimin gittikçe yükselen bir hızla artması ile mümkün olabilecektir. Gel gör ki, tam istihdama yaklaşılırken tüketimin artış hızı düşmektedir. Bu ise, uyarılmış yatırımların hızla düşmesine sebep olmaktadır. Ayrıca, yeni icatların uygulanması, devlet yatırım programlarının tamamlanmağa başlanması, otonom yatırım imkânlarını azaltmaktadır. Böylece genişleme durmakta ve daralma safhasına gidilmektedir. Bu konjonktür hareketi ise **«aşağı dönüş»** olarak adlandırılmaktadır.

«Daralma hareketi» ise, yatırımların azalmağa devam etmesi, çoğaltanın tersine işlemesi yüzünden daralmanın kümülatif bir şekilde ilerlemesidir.

Ancak daralma da, devamlı olarak sürüp gidememekte, tüketim eğiliminin mahiyeti dolayısıyla ,tüketim miktarı ge-

lirden daha düşük bir hızla azalmaktadır. Daralma ilerledikçe tüketimdeki düşüş yavaşlamakta ve durmaktadır. Bu sırada eskiyen sermaye donatımının yenilenmesi ve istihdamı ve tüketimi tekrar artırmağa başlamaktadır. Daralma sırasında bulunan yeniliklerin de uygulanmasıyla, ekonomi yeniden genişleme safhasına girmektedir ki, bu konjonktür hareketine de **«yukarı dönüş»** hareketi denilmektedir.

PARA ÜZERİNE GÖRÜŞLER

PARA üzerine teorik tartışmalar, ekonomik sorunların düşünüldüğü en eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Sağlam para bir gerçek değere mi sahiptir, yoksa değeri bir mübadele aracı olarak kabul edilmesinin mi sonucudur? Altın ve gümüş mallar da diğer mallar gibi midir, yoksa, bunlar diğer malların değerlerinin başlıca ortak ölçüsü müdür? Para prodüktif midir, yoksa verimsiz midir? Para kapital midir, yoksa diğer malların ve kapitalin başlıca satın alıcısı ve onların değerlerinin ölçüsü müdür? İspatı mümkün cevapları olmayan bu sorular üzerinde düşünmek gereksizdir. Bununla beraber, paranın tarihsel gelişmesini geniş olarak tanımak gerekir. İlk klâsik ekonomistler, parayı değerli madenler veya bu madenlerden basılmış sikkeler olarak kabul etmişlerdir. Halk, alış verişte, ödünç alıp vermede, kâğıt parçalar kullanmış fakat bu basılı kâğıtların karşılığı daima altın ve gümüş vaadi olmuş, başka bir deyişle bunlar banknot, yani senet niteliği taşımıştır. Gerek hükümet, gerekse özel şahıslar böyle banknotlar basmışlardır. Zaman zaman madenî paranın mevcut olduğunu gösteren sertifikalar kullanılmış ve bunların ibrazı halinde madenî para almak mümkün olmuştur. Bazen, belirli bir paraya karşılık olan malların mülkiyetini gösteren depo sertifikaları dahi banknot olarak kullanılmıştır.

Bankacılık gelişince, banknotlar geniş çapta tedavül etmeğe başlamış, talep halinde bankadan sikke alınabileceğinin teminatını teşkil etmiştir. Bankalar, banknotların karşılığını ödeme konusunda şöhret yaptıktan sonra, ellerinde banknot

bulunduranlar, bankadan sikke çekmek yerine, ellerindeki bu senetleri diğer şahıslara devretmeğe başlamış, bu suretle banknotlar tedavül değeri kazanmıştır. Zamanla bankaların sikke olarak karşılayabilecekleri miktardan fazla banknot yayınlaması mümkün olmuştur. Bir bankanın ödemeyi taahhüt ettiği miktarın bir kısmını karşılayacak kadar rezervi varsa, hiçbir zaman bütün borçlarını karşılayabilecek miktarda sikke bulundurmasının gerekmeyeceği düşünülmüştür. Böylece, değerli maden karşılığından fazla miktarda kâğıt para basılmıştır.

Diğer bir ödeme aracı da banka depozitolarının çeklere uygulanması olmuştur. Birleşik Amerika'da iç savaşın bitimine kadar bu çekler pek rağbet görmemişse de, günümüzde en önemli ödeme araçlarından biri haline gelmiştir. Böyle bir işlemde ne kâğıt para, ne de madeni para el değiştirmektedir. Banka depozitoları sadece kâğıt üzerindeki rakamlardan ibaret değildir. Tatbiki anlamda da paraya dönüşebilmektedir. Bu şartlar altında her türlü paranın değerinin esas itibariyle altın veya gümüş değerine eşit bir mübadele imtiyazına sahip bulunduğu fikri zayıflamış, fakat bu inanç, hemen hemen 1930'lara kadar bütün dünyada sürdürülmüştür.

Devrinin bütün ekonomistleri gibi Adam Smith de İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerinden bir sel gibi Avrupaya akan altın ve gümüşün, 16. Yüzyılın başından beri tutulmakta olan fiyatların devamlı yükselişine sebep olduğu görüşünü kabul etmiştir. Böylece, **Paranın Miktar Teorisi** ortaya çıkmış, para arttıkça fiyatların da artacağı, para azaldıkça fiyatların da düşeceği kabul edilmiştir. Bu düşünce, kuşaklar boyunca ekonomistler tarafından didik didik edilmiş, uzun uzun tartışılmış, buna rağmen sadece nazariyeciler tarafından değil, kamuoyu tarafından da şu ya da bu şekilde kabul edilerek temel bir görüş halinde kalmıştır.

Amerika'yı sömürenler işlerini finanse etmek ve borçlarını ödeyebilmek için çek ve banknot basımını artırınca, İngiliz hükümeti, para enflasyonuna, fiyat yükselişine ve alacaklıların zarara uğramasına engel olmak için duruma müdahale etmiştir. Fransa'da **John Law**'un toprak karşılığında kâğıt para basarak tedavüldeki para kıtlığına çare bulmağa çalışması gereğinden fazla para basılmasına ve çöküntü ile sonuçlanan

bir enflasyona yol açmıştır. Amerikan İhtilâli sırasında hükümet kararıyla altın karşılığı olmadan çok fazla para basılmış, bu da paranın değerini kaybetmesine sebep olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın başından sonuna kadar Birleşik Amerika Devletlerinde paranın cinsi ve miktarı üzerindeki politik anlaşmazlıklar bütün şiddetiyle sürüp gitmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında Yale Üniversitesinde ekonomi profesörü olan **Irving Fisher** (1867-1947), fiyatları dengeleme ve gerek refah, gerekse depresyon devrelerini yumuşatmak ümidiyle para problemleri üzerinde çalışmağa başlamıştır. Fisher ve kendisiyle aynı düşüncede olanlara göre, fiyat yükselişi tedavüldeki paranın çok fazla olduğunu, fiyat düşüşü de tedavülde az para bulunduğunu göstermektedir. Fiyatların birden fırlamasıyla paranın değerini tamamen kaybetmesi, panik doğması, istikrazların geçici olarak karşılanamaz hale gelmesi gibi aşırı enflasyonların mutlaka önlenmesi gerekmektedir. Ancak fiyatların genel seviyesindeki değişmeleri yumuşatmak da çok önemlidir. Çünkü fiyat yükselişleri, herkesi, spekülatif kâr sağlamak ümidi ile satın almaya, fiyat düşüşleri de satmağa ve satın almaktan kaçınmağa teşvik eder. Satma ve satın almada bu birbiri ardından gelen dalgalanmalar, iş faaliyetlerinde ve istihdamdaki düzensizlikleri şiddetlendirir.

«Çok fazla» ve **«Çok az»** para nedir? Fisher'e göre bunun pratik testi fiyatların durumudur: Yükselen fiyatlar para emisyonunun kısılmasını, düşen fiyatlar ise para emisyonunun artırılmasını gerektirir. Bunun için, «istikrarlı para» fiyat istatistikleri üzerinde ciddiyetle çalışılmasını ve fiyat endekslerinin değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Miktar teorisinin Fishere ait olan versiyonu, daha arıtılmış ve daha mantığa uygun hale getirilmiş bir teoridir. Bir mübadele aracı olarak para, sadece altın, gümüş ve kâğıt para olarak değil, banka depozitosu olarak da izah edilmeli ve bu amaç için kullanılan her şeyi içine almalıdır. Bir hizmet, ya da bir malın dolarla değiştirilmesi söz konusu olunca, mübadele, paranın ya da muamelenin kullanılmasını tayin eder. İşte eğer paranın tedavülü muamele sayısıyla aynı oranda değişirse, o zaman fiyat ortalamasının seviyesi sabit kalır. Eğer tedavül sürati muamelelerden daha hızlı artarsa, fiyatlar yükselir, tedavül sürati muamelelerden daha düşük olursa da fiyat-

lar düşer. Tedavül, sırayla hem kullanılmakta olan paranın miktarı, hem de elden ele geçiş hızının sonucudur.

Bütün bunlar Irving Fisher'in ünlü mübadele denkleminde matematik olarak ifade edilmiştir. Fisher'in mübadele denklemi ilk olarak Simon Newcomb tarafından yazılan formülün geliştirilmiş şeklidir. Herhangi bir zamanda bir ülkede tedavül eden para miktarı P, paranın tedavül sürati S, genel fiyat seviyesi F, mübadele olunan mal miktarı, yani muamele sayısı da M ise,

$$P \times S = F \times M$$

olacaktır. Yani, paranın devir sürati ile, para miktarının çarpımı, muamele sayısı ile fiyat seviyesinin çarpımına eşittir. Müstakar para teoristlerine göre, para miktarı bu denklemde kontrol edilebilen bir faktördür ki, bunu sabit tutmak çok önemlidir. Bu yüzden S ve M'de vukubulacak herhangi bir değişiklik, P'de yapılacak kasdî değişiklikle dengelenmelidir. Örneğin, paranın devir süratinin aynı kalmasına karşılık, muamele sayısının iki misline çıktığını farzedelim. Bu durumda Fisher, para miktarının da iki misline çıkarılması gerektiğini düşünmektedir. Bu durumda denklem şöyle olacaktır :

$$2P \times S = F \times 2M$$

Bu halde fiyatlarda bir değişiklik meydana gelmeyecektir.

Eğer muameleler iki misline çıkarsa, para miktarı ve devir süratinin sabit kalması halinde sonucun şöyle olması gerekmektedir :

$$P \times S = 1/2\ F \times 2M$$

Bu durumda fiyatlar yarı yarıya düşürülmektedir.

Şüpheci olmayan meslek dışı kimseler için bunlar zararsız görülebilir. Ancak Fisher para miktarının güdümlü yönetimini savunmağa başladığı noktada biraz muhafazakâr bir tutum takınmaktadır. Evvelemirde banka parasının yekûnunun rakip bankalar arasındaki kâr arayıcıların hareket serbestliğine ve altın rezervlerine bağlı olduğu farzedilmiştir. Hükûme-

tin bastığı paralara gelince burada hükümetin görevi, sadece her hazine senedi veya sertifikasının daima sabit ağırlıktaki madenî para ile mübadele edilebilmesini garanti altına alarak parayı sağlam tutmaktır. Fisher, fiyat dalgalanmalarına göre bu ağırlığı değiştirmeği ve böylece doların sabit bir altın miktarı satın alma yerine sabit mal yekûnu satın almasını düşünmektedir.

Fisher, klâsik muhakemeye göre doların altın değerinin azaltılıp çoğaltılmasının tedavüldeki para miktarını otomatikman değiştireceğini farzetmektedir. Fakat bütün bunları en mükemmel şekilde ayarlayacağını düşündüğü tabiî kanunlar ya da görünmez bir elin tutuşu, yalnız ortodoksların bunu günah olmasa da çok tehlikeli bulmaları gibi bir engellemenin mevcut olmaması halinde mümkündür.

Paranın miktar teorisi pek çok revizyondan geçmiştir. Altın standardı korunduğu zaman bile, altının paranın miktarını kararlaştırmadaki rolü büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Para tedavülünün kamu yararına yönetimi muhafazakârların kendileri tarafından da arzu edilmiş, hattâ iş çevrelerinin cesaretini kıracak bir araç olarak da görülmemiştir. Fisher'in mübadele dengesi, enflasyon ve depresyon meselelerinin tam ve genel bir ifadesi olmamasına rağmen görevini yapmıştır.

Miktar teorisi üzerinde **Bodin, Hume, Cassel ve Alfred Marshall** da çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

Para teorilerinden biri de **gelir teorisi**, ya da masraf teorisidir. İlk defa onsekizinci yüzyılda ortaya atılan gelir teorisi **Thomas Tooke, Knut Wicksell** ve **Aftalion** tarafından geliştirilmiştir. **Keynes** de esas itibariyle bu gruba dahildir.

Gelir teorisine göre genel fiyat seviyesi para miktarına değil, gelir ya da harcama miktarına tâbidir. Gelir seviyesi yükselince fiyatlar artmakta, gelir seviyesi düşünce fiyatlar da düşmektedir. Para miktarı da kendisini otomatikman bu duruma göre ayarlamaktadır. Gelir seviyesi yükselirken fiyatların artmasının sebebi azalan verim kanunu dolayısıyla mali-

yetlerin yükselmesidir. Gelir teorisi, para miktarındaki değişmelerin fiyat seviyesini etkileyeceğini de kabul etmektedir. Ancak bu etki, doğrudan doğruya değil, faiz haddi aracılığıyla kendini göstermektedir. Para miktarındaki artış cari faiz haddini düşürmek suretiyle harcamaları artırırsa, fiyat seviyesini etkilemektedir.

Keynes para problemini incelerken para miktarı ile gelirlerin ve harcamaların seviyesini de gözönünde tutmuştur. Keynes'e göre para miktarındaki değişmelerin harcama seviyesi ve dolayısıyla fiyatlar üzerinde etki yapabilmesi için faiz haddinin, sermayenin marjinal veriminin veya tüketim eğiliminin de değişmesi gerekmektedir. Çünkü para miktarındaki değişmeler ancak harcamalara intikal ettiği zaman etkisini göstermektedir. Oysa harcamaların miktarı faiz haddine, sermayenin marjinal verimine ya da tüketim eğilimine tabidir. Bunların en az birinde değişme olmadıkça harcama seviyesi de değişmemektedir. Keynes, yukarıdaki faktörler üzerinde para miktarındaki değişmelerin etki yapacağını kabul etmiştir.

ULUSLARARASI ÖDEME DENGESİ

ULUSLARARASI alanda işbölümü ve mübadele özellikle yirminci yüzyılda büyük önem taşımaktadır. Bir ülkenin dış ilişkilerini normal şekilde yürütebilmesi ödeme bilançosunun dengeli olmasına bağlı bulunmaktadır. Bir ülkenin ödeme dengesi bozulduğu takdirde bundan yalnız o memleket değil, diğer memleketler de zarar görmekte, uluslararası ekonomik ilişkilerin düzeni bozulmaktadır.

Dış ödeme dengesi konusunda başlıca iki teori mevcuttur. **Klâsik Dış Denge Teorisi** ve **Modern Denge Teorisi**...

Keynes'e kadar uluslararası ekonomik ilişkilerde hâkim olan klâsik dış denge teorisine göre, dış ödemelerinde açık veren bir ülke, bu açığı altın ihraç etmek suretiyle kapamak zorundadır. Altın ihracı o memleketin para hacmini azaltmakta, para hacminin azalması da fiyat seviyesini düşürmektedir. Altın kazanan ülkelerde ise, tam tersine, para hacmi ve fiyatlar art-

maktadır. Neticede açık veren ülke, diğer ülkelere göre ucuzluğa kavuşmakta, ihracatı artıp ithalâtı azalmakta ve böylece tekrar dış ödeme dengesine kavuşmaktadır. Altın para sisteminin var olduğu dönemde ortaya atılan bu teori zamanımızda da geçerli olup, açık veren bir ülkenin altın ve döviz rezervlerinin azalması da para hacmi üzerinde daraltıcı bir etki yapmaktadır. Hangi para sisteminde olursa olsun, dış ödeme bilançosu açığı para hacminin daralmasına, tediye bilançosu fazlası da para hacminin genişlemesine sebep olmaktadır.

Klâsik dış muvazene teorisi 1936 yılında Keynes'in Genel Teori'sinin yayınlanması ile ömrünü tamamlamış ve yerine modern dış denge teorisi kaim olmuştur. Keynes bu kitabında dış denge sorunu ile uğraşmamışsa da, kendisinin düşüncelerini benimseyen ekonomistler bunları dış denge sorunlarına da uygulamışlardır.

Genel Teorinin yayınlanmasından önce, ekonomistler dış ödeme dengesi bakımından klâsik teoriyi yetersiz bulmağa başlamışlar ve şu sorun ile karşı karşıya gelmişlerdi: Memleketlerin bozulan dış dengeleri süratle düzeltilmekte ve bunu fiyat hareketleriyle izah etmekte mümkün olamamaktadır. Bu sebepten açık veren bir memleketin ithalatının kısılmasını iç fiyat seviyesinin düşmesinden ve fazla veren bir memleketin ithalatının artmasını da iç fiyat seviyesinin yükselmesinden başka sebeplerle izah etmek gerekmektedir. Genel Teori, bu sorunu çözmek üzere gelir (istihdam), değişmelerini esas olarak ortaya koymuştur. Buna göre dış dengesi açık veren ülkelerde piyasadan açık miktarında para çekilmiş olacağından toplum talep hacmi daralmaktadır. Talebin daralması da istihdam ve üretim seviyesini düşürerek milli geliri azaltmaktadır. İthal talebi ulusal gelirin bir fonksiyonu olduğuna göre ulusal gelir azalınca ithal talebi de azalmaktadır. Buna karşılık ödeme bilançosu fazla veren ülkelerde para hacminin genişlemesi üretimi ve ulusal geliri artırmakta, ulusal gelirin artması da ithalatı teşvik etmektedir. Karşılıklı cereyan eden bu olaylar bir süre sonra dış ödemede tekrar denge sağlamaktadır.

KEYNES'İN ÖNEMİ

BİRİNCİ Dünya Savaşı (1914-1918), ortodoks ekonomik geleneği şiddetle sarsmış, uluslararası ticaret ve ödemeleri allak bullak eden savaş, üretimin savaş ihtiyaçlarına tahsis edilmesi için hükümetleri o zamana kadar görülmemiş bir müdahaleciliğe zorlamış ve büyük devlet borçları yaratmıştır.

Diğer Avrupa ülkeleri gibi İngiltere de Birinci Dünya Savaşından sonra o zamana kadar hiç tanımadığı tehlikelerle karşı karşıya gelmiş, kapitalist sistem kelimenin tam manasıyla çıkmaza sürüklenmiştir. Savaş malzemeleri satın alabilmek için denizaşırı yatırım hisselerinin büyük kısmı satılmış, İngiltere Amerika'ya geniş ölçüde borçlanmıştır. Fiyatların hızla yükselmesi yüzünden savaş sırasında ve savaş bittikten sonra hemen hemen her ülkede enflasyon patlak vermiş, eflasyonu depresyon izlemiş ve 1920-21'de fiyatlar aşırı bir şekilde hızla düşmüştür. 1920'lerde İngiltere ihraç pazarlarındaki çöküntünün yanında ihracat sanayiinde de kronik işsizlik başgöstermiştir. Sendika hareketleri büyük güç kazanmış, sanayi emeği reddedilmez hale gelmiştir. İngiltere ve Avrupa'da sosyalist partiler hızla gelişmiş ve azınlıkta olmalarına rağmen büyük kudret kazanmışlardır. Rusya'da Marxist doktrinerlerin liderliğindeki ihtilâl, sosyalist bir devlet kurulmasına yol açmış ve diğer ülkeleri de etkisi altına almıştır. Kapitalizmin savunucuları artık ayaklarının altında toprağın sallanmağa başladığını hissetmiş ve savunma hareketine geçerek kapitalist sistemi korumak için çıkar yol aramağa başlamışlardır. Kapitalizm taraftarı ekonomistler için teorik düşünceleri tekrar gözden geçirmek ve bu düşüncelerin yeniden eski sağlamlığına kavuşması için gerekli politikayı kesfetmek kaçınılmaz hale gelmiştir. Hattâ, özel teşebbüsün ve serbest pazarların tamamen serbest bırakılmasıyla otomatikman sağlam bir denge kurulacağını kabul eden ortodoks doktrinin belli başlı taraftarları dahi hükümetin zecri müdahalelerde bulunmasını istemeğe başlamışlardır.

1929'da kapitalist dünyanın karşı karşıya geldiği en uzun ve en şiddetli depresyon, savaş şokundan zarar görmüş diğer uluslar gibi Birleşik Devletleri de içine alınca, ekonomik düşünce hayatındaki kargaşalık iyice şiddetlenmiştir. Herhangi bir çare tavsiye eden herkes dinleyici bulmağa başlamış, Avrupa Fransız İhtilâlinden önceki doktrin fırtınaları içinde çalkalanmıştır.

Bu kargaşalık yıllarında ekonominin iki kilit unsuru birinci plana çıkmıştır. Bunlardan biri, işsizliğin azaltılabilmesi için ulusal hükümetlerin birşey yapıp yapamayacağı sorunu, ikincisi ise dış mübadele ve uluslararası ödemelerde olduğu kadar geniş fiyat dalgalanmalarına sebep olan enflasyon ve deflasyonla da çok yakın ilgisi bulunan para sorunudur.

Bu tartışmalar sırasında çeşitli düşünceler ileri sürülmüş, fakat sonunda John Maynard Keynes'in çalışmalarının bu iki sorun için de en sistematik ve en mükemmel teorik metod olduğu hususunda kapitalizm taraftarları görüş birliğine varmışlardır. Keynes'in ileri sürdüğü görüşler modası geçmiş ekonomistler tarafından da söz konusu edilmişse de onların bu görüşleri bilimsel bir değer kazanamamıştır. Keynes ortodoks metodları kullanarak ve akademik bir hüviyetle konuşarak yüz yıldan fazla süreden beri ortodoks ekonomistlerin çoğu tarafından ortaya konan görüşleri değiştiren yargılara varmıştır. Ancak Keynes klâsik okula esas bakımından karşı çıkmamış ekonomik düşünce tarihinde klâsiklerin yerini tutmuştur.

Kapitalizm taraftarlarına göre Keynes kapitalist sistemi içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmış ve sosyalizm karşısında ona yeniden güç kazandırmıştır. Sosyalistlere göre ise Keynes'in teorileri üretim araçlarının özel mülkiyeti ile üretimin sosyal mahiyeti arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmamış, esasa değil sonuca ait bazı sorunları çözümleyebilmiştir; bu itibarla esastaki çelişki var oldukça, Keynes'in teorilerine rağmen kapitalizmin ergeç çökmesi mukadderdir.

BÖLÜM VII

EKONOMİK POLİTİKA

YİRMİNCİ Yüzyıldaki gelişmeler kapitalist ekonomi düzeninin kendi kendine tatmin edici bir şekilde işleyemediğini, bu yüzden ekonomik hayata devletin müdahale etmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak bu müdahale hiçbir zaman yeni bir rejim yaratmak gayesi gütmemektedir. Amaç kapitalist ekonomiyi ve bu ekonominin müesseselerini islah etmektir.

Bilindiği gibi ekonomik hayatın tatmin edici şekilde işlemesi için tam istihdam, müstakar bir fiyat seviyesi, rasyonel bir büyüme ve adil bir gelir dağılımı şarttır. Ancak bu şartlar kendi kendine gerçekleşmemekte, devletin ekonomik hayata müdahale etmesi gerekmektedir.

Ekonomik politikanın başlıca iki uygulama şekli bulunmaktadır. Bunlardan birisi istikrar politikası, diğeri ise kalkınma politikasıdır. İstikrar politikasında sermaye birikimi serbest piyasa mekanizmasına bırakılmıştır ve genellikle gelişmiş ülkelerde bu politika uygulanmaktadır. Kalkınma politikasında ise sermaye terakümünün sağlanmasında hükümete büyük rol düşmekte ve bu politika da çoğunlukla az gelişmiş ülkelerde uygulama alanı bulmaktadır.

İSTİKRAR POLİTİKASI

BU politikanın amacı tam istihdamı ve fiyat istikrarını aynı zamanda gerçekleştirmektir. Bu iki şartın birden gerçekleştirilmesi, bir önceki bölümde de izah edildiği gibi, çok güçtür. Ancak ekonomik hayatın tatmin edici bir şekilde işleyebilmesi için iki şartın da azamî şekilde gerçekleştirilmesi, tam istihdam mutlak bir fiyat istikrarı ile sağlanamazsa bile, asgarî bir enflasyonla sağlanmağa çalışılması gerekmektedir.

Tam istihdam seviyesinin kendiliğinden teşekkül ettiğine inanan klâsik ekonomister sadece fiyat istikrarının teminini ekonomik politikanın başlıca gayesi olarak kabul etmişlerdir. Ancak, Keynes ile birlikte fiyat seviyesi ve istihdam seviyesi arasında mutlak bir bağlantı olmadığı kesinlikle anlaşılmış bulunmaktadır. İstihdam artarken fiyatlar da arttığı halde, istihdamın düşmesi fiyatların mutlaka düşmesi sonucunu vermemektedir. Bunun başlıca nedeni yirminci yüzyılda tekellerin ve sendikaların büyük güç kazanmış olmalarıdır. Talep artışları karşısında tekeller ve sendikalar derhal fiyatları ve ücretleri artırırken, talepte azalma olduğu takdirde fiyatların ve ücretlerin düşürülmesine karşı büyük tepki göstermektedirler. Bu bakımdan sadece fiyat istikrarını esas kabul eden bir ekonomik politika mutlak olarak tam istihdam sağlayamamaktadır. İstikrar politikası hem fiyat istikrarını ve hem de tam istihdamı ayrı ayrı dikkate alarak bunları birlikte gerçekleştirmek zorunluğundadır.

Devlet ekonomik hayata istikrar vermek için çeşitli müdahale araçları kullanacaktır. Bu müdahale araçları **para politikası, malî politika** ve **doğrudan doğruya kontrollerdir.**

Para politikası, para hacminin genişletilmesi veya daraltılması suretiyle yürütülmekte ve bütün ekonomik faaliyet dallarını aynı şekilde etkilemektedir.

Malî politika, bütçenin açık veya fazla verdirilmesi suretiyle olduğu gibi, vergi ve masrafların kontrol edilmesiyle de uygulanabilir. Bütçenin açık vermesi, para miktarının artmasına, fazla vermesi de para miktarının azalmasına sebep ol-

duğundan mali politikanın bu çeşit uygulanması, para politikasına yaklaşmaktadır. Vergi ve masrafların kontrol edilmesi ise, spesifik etkiler yaratmak, yani bütün ekonomik faaliyeti değil, belli faaliyet dallarını etkilemek için uygulanmaktadır.

Doğrudan doğruya kontroller ise fiyat ve ücretlerin hükümet tarafından tesbiti, ithalât, ihracat ve yatırımların lisansa tabi tutulması gibi tedbirlerdir. Yatırımları ve ithalatı para hacmini daraltarak, ya da vergileri artırarak dolaylı şekilde kontrol etmek mümkün olduğu gibi bu şekilde lisans vermemek suretiyle doğrudan doğruya kontrol etmek de mümkündür. Bu üç politika daima birlikte uygulanmayı gerektirmektedir. Çünkü bunlardan birinin uygulanıp, diğerlerinin ihmal edilmesi istikrar politikasında dengesizlik ve aksamalara sebep olmaktadır.

Devletin nasıl bir ekonomik politika uygulayacağını tesbit etmek için her şeyden önce ekonomik gidiş hakkında tahmin ve tahliller yapılması gerekmektedir. Ancak, ekonomik hayatın seyri üzerine doğru tahminlerde bulunmak oldukça güçtür. Bunun başlıca nedeni istatistik bilgilerinin yetersizliğidir. Diğer bir sebep de ekonomik hayatın karmaşık olmasıdır. Ekonomik hayat nüfus hareketleri, iklim şartları, iç ve dış politik olaylar, yeni buluşlar gibi sayısız olayların etkisi altında bulunmaktadır. Buna rağmen ekonomik politikayı tesbit için eldeki her türlü imkândan yararlanarak ekonomik tahlillerde bulunmak şarttır.

Ekonomik gidiş hakkında tahminlerin isabetsiz olması ihtimali dolayısıyla alınacak tedbirler yönünden iki problem ortaya çıkmaktadır. Otomatik ve iradî tedbirler, önleyici ve tedavi edici tedbirler.

Bir enflasyon patlak vermesi halinde harcamaların otomatikman daralmasını, deflasyon halinde de otomatikman genişlemesini sağlamak üzere alınan başlıca otomatik tedbirler şunlardır :

Müterakki gelir vergisi : Enflasyon halinde nakdî gelirler artacağından, gelirlerin otomatikman daha yüksek oranlarda vergilenmesi mümkün olacak, böylece halkın harcamalarındaki artış kısılacaktır. Bu mekanizma deflasyon halinde de tersine işleyerek gelir vergisinin millî gelirden daha hızla düşmesi ve

özel harcamaların azalış temposunu yavaşlatması mümkün olacaktır.

Ayrıca işsizlik sigortası gibi sosyal yardımlar ile tarımsal fiyat politikası da otomatik istikrar tedbirleri arasında sayılmaktadır. Ancak bu tedbirler ekonomik dalgalanmaları sadece yumuşatabilemekte fakat önleyememektedir. Bundan dolayı otomatik tedbirleri iradi tedbirlerle desteklemek zorunluğu vardır.

İradi tedbirler ise uygulanma zamanını tesbit bakımından büyük önem taşımaktadır. Çünkü uygulama zamanı iyi tesbit edilemeyen bir önleyici tedbir, bu zaman hatası yüzünden çok tehlikeli sonuçlar verebilir. Bu itibarla ekonomik politikada önleyici tedbirlerden çok tedavi edici tedbirlere önem verilmektedir. İradi tedbirler, ekonomik politikanın uygulanmasında, yani para politikası, mali politika ve doğrudan doğruya kontrollerde kendini göstermektedir.

ENFLASYON

YİRMİNCİ yüzyılın kapitalist düzeninde başlıca istikrarsızlık unsurları işsizlik ve enflasyondur. İşsizlik talep yetersizliğinin, enflasyon ise talep fazlalığının sonucudur. İşsizlik problemi ile ilgili görüşler kitabımızın bundan önceki bölümlerinde açıklanmıştır. Enflasyon ise, carî fiyat seviyesinde toplam talebin, toplam arzdan daha fazla olması demektir. Bu durumda fiyatların genel seviyesi arttığından, enflasyon, aynı zamanda fiyatların genel seviyesinin devamlı olarak yükselmesi şeklinde de tanımlanabilir.

Enflasyonla en iyi mücadele şekli, onu önlemektir. Yani enflasyonunun ilerlemesine izin vermeden daha başlangıçta müdahale etmek gerekmektedir. İlerlemiş bir enflasyonu durdurmak çok güçtür. Geç kalındığı takdirde enflasyonun tahribatı da çok büyük olmaktadır.

Enflasyonla mücadele edebilmek için sebeplerini doğru olarak tesbit etmek gerekir.

İthal malları fiyatları yükseldiği için meydana gelen enf-

lasyonun önlenmesi, para politikasının uygulanmasıyla sağlanabilir.

Tarımsal fiyatların yükselmesi şeklinde ortaya çıkan enflasyon, fiyat kontrolu, tevzi ve üreticiye subvansiyon verme gibi tedbirlerle başlangıçta önlenebilir.

Gelir grupları arasındaki çekişmeden doğan enflasyonun önlenmesi ise çok zordur. Bu gibi enflasyonlarda artma istidadı gösteren ücretleri ve fiyatları dondurmak suretiyle alınacak tedbirler daha çok politik kudret kullanılmasını gerektirmektedir. Bu yola gidilmediği taktirde, işsizlik yaratmak suretiyle sendikaların ya da mal ithalatını kolaylaştırarak üreticilerin pazarlık kuvvetini azaltmak da enflasyona karşı bir tedbir olarak düşünülebilir.

Yatırımların tasarruflardan fazla olması halinde meydana gelen enflasyon, ya yatırımları tasarruflar seviyesine indirmek ya da tasarrufları yatırımlar seviyesine çıkartmak suretiyle önlenebilir.

Üretimin artmasını önleyen bazı mal kıtlıklarının yarattığı enflasyonu ise bu malların fiyatlarını kontrol etmek ve tevzie tâbi tutmak suretiyle önlemek mümkündür.

Kapitalist ekonomide yukarıda sözü edilen tedbirlerle fiyat istikrarsızlığına, yani enflasyona meydan vermeden tam istihdam seviyesi sağlanmakta ve devam ettirilebilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi devletin ekonomik hayata istikrar vermek için kullandığı başlıca araçlar, malî politika, para politikası ve doğrudan doğruya kontrollardır.

Para politikasının başlıca dört aracı vardır: Açık piyasa muameleleri, reiskont haddi, karşılık nisbeti ve kredi tavanı.

Açık piyasa muameleleri para otoritelerinin piyasadan senet satın almaları ve piyasaya senet satmaları şeklinde olmaktadır. Senet alınınca karşılığında para verildiğinden, piyasadaki para miktarı artmakta, buna karşılık senet satıldığı zaman da piyasadaki para miktarı azalmaktadır.

Reiskont haddinin düşürülüp yükseltilmesi suretiyle de para hacmi üzerinde etki yapılmaktadır. Reiskont haddi düşürüldüğü zaman bankalar merkez bankasına reiskonta getir-

dikleri senet miktarını çoğaltarak nakit mevcutlarını artırmaktadırlar. Banknot mevcutlarının artması kredileri genişletmekte ve bankalara ilâve para yaratma imkânı vermektedir. Ayrıca bankaların müşterilerden alacakları faiz oranını da reiskont haddindeki düşüşle paralel olarak düşürmeleri kredi talebini daha da artırmaktadır.

Karşılık nispetlerinin değiştirilmesi de para miktarını etkili şekilde kontrol etmeyi sağlamaktadır. Banka mevduatının belli bir oranının nakit halinde karşılık tutulması mecburiyeti vardır. Bu karşılık nispeti azaltılmak veya çoğaltılmak suretiyle bankaların para yaratma imkânları genişletilip daraltılabilmektedir.

Para miktarının daraltılması ya da sabit tutulması istendiği takdirde, banka kredilerine bir tavan çekmek, yani azamî miktar tesbit etmek de mümkündür.

Malî politika ise, devletin vergi almak, masraf yapmak ve borçlanmak suretiyle ekonomik hayata yaptığı müdahaleleri ifade etmektedir. Malî politikanın esası, bütçeye açık veya fazla verdirilmesi, ya da bütçenin denk olarak yürütülmesidir. Enflasyon zamanlarında bütçe fazlaları verilerek harcamalar kısılmakta, depresyon zamanlarında da bütçeye açık verdirilmektedir.

Dolaysız kontrollar ise, devletin politik kudretine dayanarak ekonomik hayatı düzenlemek üzere doğrudan doğruya aldığı tedbirleri kapsamaktadır. Bunların başlıcaları fiyat ve ücret kontrollarıdır.

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER

BUGÜN, dünyada büyük yer kaplayan az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına klâsik ekonomi doktrini bir imkân sağlayamadığından, özellikle Keynes'ten sonra ister istemez plânlı kalkınma metodu benimsenmiş bulunmaktadır.

Az gelişmiş ülkeler, nüfus başına düşen reel millî geliri ileri ülkelerinkine göre, az olan ülkelerdir. Ekonomik kalkınma ise, nüfus başına düşen reel millî gelirin artırılması demektir. Ancak millî gelirin artırılması işgücünün verimini artırmakla mümkün olduğuna ve bu verim de sermaye donatımının miktarına bağlı bulunduğuna göre, kalkınma aynı zamanda sermaye birikiminin sağlanması ile mümkün olabilmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde yukarıdaki faktörlerin bir araya gelmesi ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi devletin doğrudan doğruya müdahalesini gerektirir. Bu müdahalelerin bir sonuç verebilmesi ise bir plâna bağlı olmasıyla mümkündür. Enflasyon ve dış ödeme açığı gibi problemlerin çözümü de ancak kalkınma plânları içinde bulunacaktır.

Bir ekonomik kalkınma plânı hazırlanırken öncelikle göz önünde tutulacak husus, kalkınma hızının tesbit edilmesidir. Kalkınma hızının tesbit edilmesinde iki nokta büyük önem taşımaktadır. Bunların birincisi, halkı tüketimde kısıntı yapmak üzere fedakârlığa zorlamak ve bu tasarrufların yatırıma elverişli biçimde olmasıdır. Bundan dolayı az gelişmiş ülkelerin bütün tasarrufları ya ihracı mümkün olan mallar, ya da ithal edilen tüketim malları üzerinde uygulanmalıdır. Bu tak-

dirde en az fedakârlıkla en fazla kalkınma hızı sağlanmış olacaktır. Bu yola gidilmediği takdirde, aynı kalkınma hızını sağlamak için daha fazla fedakârlık yapılması gerekecek ve talep yetersizliğinden işsizlik meydana gelecektr.

Yatırımların yönüne gelince, belli ölçüde bir tasarrufun çeşitli yatırım imkânları arasında nasıl dağıtılacağı hususu, gelecekteki ek gelirlerin ne kadarının bugünden tasarrufa ayrılacağı ile ilgili, yani kalkınma hızı ile bağlantılı bir meseledir. Kapalı ekonomi söz konusu ise, yani üretilecek malların ihracı düşünülmüyorsa, gelecekteki yatırım kapasitesini artırmak için sermaye malları sanayiinin tercih edilmesi zorunluluğu ortadadır. Açık ekonomi durumunda ise, bir çok malları dış ticaret kanalı ile istenilen öteki mallara çevirmek mümkün olduğundan yatırım ve tüketim malları arasında bir ayrım yapmak zorunluluğu yoktur.

Az gelişmiş bir ülkede tasarruf miktarının çok olması için şu tedbirlerin alınması gerekmektedir:

Bu gibi ülkelerde halk kitlelerinin tüketim seviyesi esasen çok düşük olduğu için bu tüketimin daha da düşürülmesi söz konusu olamayacağından tasarruflar ancak gelir artışlarının tamamen tüketime harcanmasını önlemek suretiyle sağlanabilecektir. Bunun da yolu, daha başlangıçta bunların halkın eline geçmesini önlemek, gelir artışlarının az sayıda kişinin elinde toplanmasını temin ederek tekrar yatırıma akmasını, ya da vergilenmesini sağlamaktır.

GİZLİ İŞSİZLİK

AZ GELİŞMİŞ ülkelerin belibaşlı sorunlarından biri de **gizli işsizlik**'tir. Gizli işsizlik, özellikle tarım alanında çalışan nüfusun yıllık ortalama çalışma süresinin çok düşük olmasıdır. Öyle ki, tarım sektöründeki nüfusun bir kısmı öteki sektörlere aktarıldığı takdirde tarımsal üretimde hiçbir düşüş olmamaktadır. Gizli işsizliğin sebep olduğu ücret fonu şeklindeki gizli tasarrufu kullanabilmek için köylerdeki fazla nüfus yatırım merkezlerine kaydıkça köylerinde tüketmekte oldukları maddeler de onlarla birlikte getirilerek kendilerine ücret olarak ödenmelidir. Bu takdirde bu kişilerin tüketimlerinde hiçbir kısıntı yapmadan gizli tasarrufu yatırıma çevrilmiş olacaktır.

Bunun dışında, mahalli yatırım projelerinin gerçekleştirilmesinde gizli işsizlikten yararlanarak köylüleri köy okulu, köy yolu inşaatı, bataklıkların kurutulması, sulama tesisleri yapılması gibi işlerde bedava ya da çok düşük ücretlerle çalıştırmak da mümkündür.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, az gelişmiş bir ülkenin kalkınması için yatırımların sağlanabilmesi ve gizli işsizliğin giderilebilmesi, ekonomik plâncılık ile mümkündür.

Ekonomik plâncılık, bir ülkenin tüm ekonomik imkânlarının belli bir süre içinde belli hedeflere erişmek üzere kullanılmasını sağlayacak tedbirlerin bütünüdür.

Plâncılığı özel teşebbüs düzenini yok etmek için kullanmak mümkün olduğu gibi, onu yaşatmak ve güçlendirmek için kullanmak da mümkündür. Serbest piyasa düzeninde plân özel teşebbüsü teşvik edici metodlar kullanılmak suretiyle uygulanabilir. Teşvik metodları plânın uygulanması bakımından yetersiz kaldığı takdirde daha etkili tedbirlere de başvurulabilir.

Ekonomik plânın hazırlanması, mutlak surette çok ciddî araştırmalara ve detaylı hesaplara dayanmalıdır. Her şeyden önce o ülkenin ekonomik imkânları tesbit edilmeli, gelir, tüketim, tasarruf, kamu harcamaları, ithalât ve ihracat konuları sıhhatle tesbit edilerek toplam kaynaklar ortaya konulmalıdır. Dış yardım imkânları üzerinde de durulmalıdır. Mevcut kaynakların ne kadarının tüketime ve ne kadarının yatırıma ayrılacağı hususunda karara varıldıktan sonra kalkınma hızı tesbit edilmelidir. Plânın hazırlanmasında üçüncü safhayı ise kaynakların kullanılışını, yani hedefleri tesbit etmek gelmektedir. Yani, tesbit edilmiş olan kalkınma hızına göre gelecekte talep bünyesi tahmin edilmelidir. Bir malın ileride talebi artacaksa, o malın üretimini artırmak için başka hangi malların üretimini artırmak gerekeceği hesaplanmalıdır.

Plân hazırlığının en önemli safhası plânın uygulanması için alınacak tedbirlerin tesbiti ve teşkilât kurulmasıdır. Plân ne kadar iyi hazırlanmış olursa olsun, bu teşkilât mükemmel şekilde kurulp gerekli yetkilere ve araçlara sahip kılınmazsa uygulamadan müsbet sonuç beklenemez.

Ayrıca, plânın uygulanmasında insanların hareket serbestisine müdahale derecesi de bir sosyal ve siyasî problem yaratacaktır. Plânın bu yönden başarıya ulaştırılması ise tamamen politikacıların yöneticilik ehliyetine bağlı bulunmaktadır. Fakat ne olursa olsun plân uygulanmasında az veya çok zorlamaya başvurulacaktır.

BÖLÜM VIII

BİR AMERİKALI KAPİTALİZMİ SUÇLUYOR

KEYNES ihtilâli'nden sonra kapitalizmin yeniden güç kazanır gibi olmasına rağmen bu sisteme karşı şiddetli eleştiriler devam etmekte ve tarihsel gelişme içinde kapitalist düzenin daha uzun süre devam edemeyeceği ileri sürülmektedir.

Bugün kapitalist düzenin kalesi Amerika'dır ve bir Amerika'lının kapitalizme yönelttiği eleştiriler herhalde büyük bir önem taşıyacaktır. İşte Amerikalı yazar Leo Huberman, **The ABC of Socialism** adlı eserinde kapitalizmi şöyle eleştirmektedir: (1)

«İnsanın üretim gücündeki artış, yokluğun ve sefaletin ortadan kalkması sonucunu sağlamış olmalıydı. Bu sonuç ortaya çıkmamıştır. Dünyanın en güçlü, en zengin ve en üretken kapitalist ülkesi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde bile bu olmamıştır.

Diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nde de bolluk ortasında açlık, bolluğun içinde kıtlık, zenginliğin yanıbaşında yoksulluk vardır.

Bu türlü çelişmelerle nitelenen bir ekonomik sistemde bir temel bozukluk olsa gerektir.

---

(1) Huberman'ın 1953'te yazdığı bu eser, Mahmet Selik tarafından Sosyalizmin Alfabesi adıyla türkçeye çevrilmiş ve Sol Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Böyle bir bozukluk vardır. Kapitalist sistem verimsizdir, israfa dayanır, akla aykırıdır, âdil değildir.

Verimsizdir ve israfa yol açar, çünkü en iyi işlediği yıllarda bile üretim kapasitesinin beşte biri kullanılmıyor.

Verimsizdir ve israfa dayanır; çünkü, devre devre çöküntülere uğrar ve işlemez olur ve bu sırada, üretim kapasitesinin değil beşte biri, yarısı boşta kalır. Brookings Kurumu'na göre **«ekonomik canlılığın en yüksek olduğu sırada kullanılmayan kapasite miktarı genel olarak yüzde 20 kadardı. Depresyon dönemlerinde bu oran tabiidir ki, çok büyük ölçüde artmış, 1930 depresyonunda yüzde 50'ye kadar yükselmiştir.»**

Verimsizdir ve israfa dayanır, çünkü çalışmak isteyen herkese her zaman iş sağlayamaz ve aynı zamanda bedenen ve fikren sapsağlam binlerce insanın çalışmadan yaşamalarına imkân verir.

Reklâmcı, satış elemanı, acenta, sipariş toplama memuru ve benzeri gibi bir sürü kimseyi, sıhhatli ve akla uygun bir mal üretim ve dağıtımı düzeni içinde değil de, müşteriye aynı malı A kumpanyası yerine B ya da C, D, E veya F kumpanyalarından aldırma gayretinden başka bir şey olmayan delice bir rekabet sistemi içinde istihdam ettiği için verimsizdir ve israfa sebeb olur.

Verimsizdir ve israfa dayanır, çünkü pek çok insan ve malzeme son derece gereksiz lüks mal üretiminde harcanırken aynı anda herkes için gerekli ihtiyaç maddelerinden yeterli miktarlarda üretilmez.

Verimsizdir ve israfa dayanır; çünkü, tek önem verdiği şey, insan ihtiyaçlarının karşılanması değildir, fakat yüksek fiyat ve kâr sağlamaktır. Bu amaçla elde edilen tarım ve endüstri ürün ve mallarının bilerek ve isteyerek yokedilmesine yol açar ve izin verir.

Verimsizdir ve israfa dayanır; çünkü belli zaman aralıklarıyla savaşlara yol açar. Savaş bizzat hayatı olduğu gibi hayatın bütün güzel şeylerini de amansızca ve iblisçe yıkar, yokeder.

Bu verimsizlik ve israf, düzeltilebilecek olan bir kötüye kullanmadan ibaret değildir. Kapitalist sistemin bir parçasıdır. Yani sistem devam ettikçe bunlar da sürüp gider.

1930'lardaki depresyon sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde öyle yıllar oldu ki, çalışma arzusunda olup iş arayan, çalışabilir toplam işçilerin dörtte birine varan kısmı iş bulamamıştı. Bu insanlar aç kaldılar, ya da bayındırlık işlerinde suni olarak icadedilen işlerde çalıştılar. Erkek, kadın, çoluk - çocuk, bütün şehirlerde insanlar ekmek almak için kuyruğa girdiler. İş-gücü israfının bu büyüklüğü şu unutulmaz tabloda özetlenmektedir: **«Onbir milyon işsiz kadın ve erkeğin hepsi uzun bir ekmek kuyruğuna sokulsalar, ve herkes eli önündekinin omuzuna değecek bir aralıkla dursa, bu kuyruk New-York'tan Chicago, St. Louis, Salt Lake City ve hattâ San Fransisco'ya kadar uzanır. Dahası var: Bir de geriye doğru aynı yolu yapar. Yani, kıt'ayı bir kıyıdan diğerine iki defa kateder.»**

Perişan olmuş bu milyonlarca insan, en gerekli ihtiyaç maddelerini acaba elde edebilir miyiz diye, yeteneklerini ve güçlerini kullanma imkânı verecek bir fırsatı beklemenin azabı içinde bulunurken, çalışmanın ne olduğunu hiçbir zaman bilmemiş ve öğrenmek isteğini de duymamış birtakım daha şanslı insanlar, üretim araçlarına sahip olmaları sayesinde rahatlık içinde yaşayabiliyorlardı; çünkü, kapitalist sistem öyle düzenlenmiştir ki, bu insanlar, belki adını bile duymadıkları işletmelerdeki hisse senetlerinden gelir elde edebiliyorlardı. Çalışmak istediği halde iş bulamayan pek çok insanın sefaleti, çalışmadan temettü elde eden azınlığın zenginliği karşısında, daha da alçaltıcı ve kahredici oluyordu.

Bolluk ortasında sefalet paradoksu ile yüzyüze kalan kapitalist sistem bunun üstesinden gelmek için bir plân uygulamıştır.

Bu da bolluğu yok etme plânıdır.

Yenilemeyecek bir hale getirmek için patateslerin üzerine karosen dökülür, kahve ürününün yüzde 30'u imha edilir, süt nehirlere dökülür, meyve toprakta çürümeye bırakılır.

Görünüşteki bu akılsızlık, kapitalist sistemde, göründüğü kadar çılgınlık değildir; insanları ihtiyaçları olan patates, süt meyve ve kahve ile beslemeyi değil de, sadece mümkün olduğu kadar yüksek fiyat ve kâr elde etmeyi düşünen bir ekonomide

arzı sınırlandırmak, zaman zaman amaca vardıran yol olur. Ne var ki bu uygulamayı haklı göstermez; sadece kapitalist sistemin, öz tabiatı icabı, verimsiz ve israflı olduğunu ispat eder.

Kapitalizmin yol açtığı en büyük israf savaştır.

Kapitalist ekonomide barış zamanında sağlanamayan tam üretim savaş zamanında başarılır. Ancak o zamandır ki, kapitalizm, insanların, malzemenin, makinelerin ve paranın tam istihdamı sorununu çözer.

Hangi amaçla? Sadece yıkmak ve yok etmek amacıyla. Milyonlarca insanın umutlarının, hayallerinin ve hayatlarının yıkılması; binlerce okulun, hastanenin, fabrikanın, demiryollarının köprülerin, madenlerin, rıhtımların, elektrik santrallerinin yıkılması; binlerce kilometre kare ekilebilir toprağın ve ormanın yakılıp yıkılması.

Yaralıların acıları, kötürüm ve sakat kalmışların ıstırapları, yaşantısı ölen yakınlarına hasret içinde geçenlerin kahırları hesaba ve sayıya vurulmaz. Fakat savaşın ne kadar paraya mal olduğunu biliyoruz. Yokedilen kıymetin lira ve kuruş olarak miktarını biliyoruz. Bunu gösteren rakam kapitalizmin en büyük israfının savaş olduğunu gün gibi ortaya koyuyor.

Birinci Dünya Savaşı 200 milyar Dolar'a (2000 milyar T L.) mal oldu. 1935 yılında **ZENGİN İNSAN, FAKİR İNSAN** eserinin yazarları bunun ne demek olabileceğini gösterecek bir ölçü buldular. Şöyle ki, «Bu para ile Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Belçika, Fransa, Avusturya, Macaristan, Almanya ve İtalya'daki her aileye (enflasyon öncesi dolarla) 3000 dolar değerinde bir ev ve yeterli toprak verilebilirdi.

Yahut bu para ile ABD'indeki bütün hastanelerin 200 yıllık giderleri karşılanabilirdi. Devlet okullarımızın giderlerini 80 yıl için bu para ile ödeyebilirdik. Bir başka hesapla 2.150 işçi, her biri için yıllık 2.500 dolar ücretle, 40 yıl çalıştırılacak olsalar, bunların bu süre boyunca toplam kazançları Dünya Savaşı'nın ancak bir günlük giderini karşılayabilirdi.»

İkinci Dünya Savaşı, bunun beş katına mal olmuştur.

Kapitalist sistemin sebep olduğu israf, hiçbir yerde savaştakinden daha iyi göz önüne konulamaz.

KAPİTALİZM AKLA AYKIRIDIR

KAPİTALİST sistem akla aykırıdır.

Kapitalist sistem, iş-adamının kendi çıkarına ve yararına olan şeyin toplumun çıkarına ve yararına olacağı temel önermesine dayanır; bunun için yapılması gerekli tek şey, mümkün olan en fazla kârı elde edebilsinler diye, bireyleri özgür bırakmaktır. Bu yapılınca bütün toplumun daha iyi duruma gelmesi gerekir: işlerin yapılmasını sağlamanın en iyi yolu kapitalistleri bu işleri yaparken mümkün olan en büyük kârları elde etmekte serbest bırakmaktır. Böyle davranılırsa, sürecin bir yan ürünü olarak halkın ihtiyaçları da karşılanmış olur.

Bu önerme kati'yen doğru değildir. Her zaman doğru olmadığı da bellidir. Rekabetin yerini tekeller aldıkça doğruluk derecesi daha da azalır. Kâr avcısının çıkarı, toplumun çıkarı ile uyuşur da uyuşmayabilir de. Aslında bunlar sık sık çatışır.

Kapitalist sistem, üretimi herkesin ihtiyacını karşılama amacına dayandırmak yerine, azınlığın kâr sağlama amacına dayandırdığı için akla aykırıdır.

Kapitalist sistem, üretimi doğrudan doğruya ihtiyaçlara bağlama gibi bir sağduyu yönetimini uygulamak yerine, bu arada ihtiyaçlar da nasılsa karşılanır gibi bulanık bir ümitle kârlara bağlayan dolaylı bir yöntem uyguladığı için, akla aykırıdır.

Kapitalizm, New York'tan Chicago'ya gitmek için doğru yol dururken, New Orleans üzerinden dolambaçlı bir yol izlemek kadar mantıksız ve saçmadır.

Bundan başka, kâr peşinde koşan bir avuç sanayicinin iktidarı, demokrasiyle ilgili ince bir meseleyi ortaya atmış ve bu konuda tamamen kendi başlarına ve kendi çıkarlarına karar vermek yolunu tutmuştur. Bu mesele milletin ihtiyaçlarının giderilmesi gerekip gerekmediği ve giderilecekse bunun neye mal olacağı meselesidir.

Halkın, ekonomiyi kendi yararına denetî altında tutamadığı yerlerde, ekonomik demokrasi yerini ekonomik diktatörlüğe bırakır.

Barış zamanında ülkenin refahı için bu kadar tehlikeli olan bu ekonomik diktatörlük, savaş zamanında ülkenin öz varlığı için bir tehdit haline gelebilir. Bunalımın yoğunluğu, durumun fenalığı ne derecede olursa olsun, ekonominin diktatörleri, kendi kârlarını yurt görevinden üstün tutmakta ısrar ederler ve bunlar ülkeye istedikleri fiyatı ödettirecek durumdadırlar. Bu temelsiz bir itham değildir; ABD. bunu Birinci Dünya Savaşı'nda da, İkinci Dünya Savaşı'nda da yaşayarak öğrenmiştir. 1941 yılında yayınlanan bir TNEC raporu şöyle der:

«Açık konuşalım, savaş ya da başka bunalımlar sırasında büyük iş çevreleri ile iş görme gerektiği zaman, hükümet ve kamu «iğneli fıçı içine» konulmuş gibi olurlar. Bu çevreler, ancak kendi ileri sürdükleri şartlar kabul edilirse, çalışırlar. Doğal kaynaklar, likit değerler, bunların deneti altındadır. Ülkenin ekonomik yapısında stratejik bir mevkie sahiptirler. Ülkenin bütün teknik mekanizması ve işlerin yürütülmesi ile ilgili bilgiler bunların elindedir.»

«Dünya Savaşı göstermiştir ki, büyük iş çevreleri ancak uygun ve iyi bir fiyat elde ederlerse, bu egemenliği kullanmaktadırlar. Aslında bu bir şantajdır. Hem de pek gizlenmemiş bir şantaj... Böyle bir durumda sormak gerekir: Bunların vatanseverliğinin fiyatı nedir?»

Sistemdeki akla aykırılık bir başka alanda da ortaya konabilir. Sistem, büyük iş çevrelerinin, doymak bilmez kazanç hırsları ile doğanın halk yararına hizmete sokulacak biçimde denet ve buyruk altına alınması işine engel olmasına da göz yumar. Hemen hemen her ilkbahar Ohio Nehri taşar, bir sürü insanın ölümüne ve milyarca dolar değerinde malın yokolmasına sebep olur. Toprak ürünleri mahvolur, evler yıkılır ve sürüklenir, şehirler sular altında kalır. Bu felâketlerle karşılaşmak hiç de zorunlu değildir. Bu kudretli nehir yola getirilebilir, vahşi gücü dizginlenebilir, mevsimlere göre yükselip alçalmaları bütün yıl boyunca güvenilir bir ulaştırmaya elverecek bir düzeyde tutulabilir, erozyon yüzünden tamamen ya da kısmen yokolan toprak kurtarılabilir.

Bunun nasıl yapılacağını biliyoruz. Yapabiliriz. Tennessee Nehrinde aynı şeyi TVA ile yaptık. Öyle ise bu niçin yapılmı-

yor? Bölge plânlamasında Amerika'nın çok başarılı deneyi olan TVA ile OVA (Ohio Valley Authority), bir MVA (Missouri Valley Authority) olarak niçin tekrarlanmıyor?

Niçin mi? Kapitalist sistem akla aykırıdır da ondan. Vahşî ve düzensiz nehrin ölüm ve yıkım getiren yıllık taşkınlarına devam etmesi gerekir; çünkü, bir OVA ile pek çok insanın yararına sağlanabilecek olan bir nehrin kontrol altına alınması, elektrik üretimi, ulaşım sistemi, toprak korunması genel hizmet kumpanyalarının kârlarını azaltabilir. Bu büyük iş çevreleri TVA sırasında elektrik üretimi ile ucuz nehir ulaştırmasının geliştirilmesine karşı çıkmış ve savaşmışlardı; bu savaşlarına diğer nehir bölgelerinde devam ediyorlar. Özel çıkarlarla kamu refahının birleşeceğini söyleyen kapitalizmin temel önermesinin saçmalığının bir diğer kanıtı da budur.

Kapitalist sistemin akla aykırılığını çok iyi görmemize yarayan şey bir plândan yoksun oluşudur. Her işletme veya teşebbüste bir sistem, bir düzen ve plân vardır; fakat bir teşebbüsün bir diğeri ile olan ilişkisinde hiçbir sistem, düzen ve plân yoktur; sadece keşmekeş vardır.

Sanayicilere bakılırsa, ulusun ekonomik refahı en iyi bu amaca yönelen iyi hazırlanmış, geniş kapsamlı bir plânlama ile değil, fakat kapitalist bireyleri kendileri için neyin en iyi olacağına karar vermekte özgür bırakmakla ve bu birer birer kararların toplamının toplumun iyiliğini artırmasını beklemekle gerçekleştirilebilir.

Bu sözlerin hiçbir anlamı yoktur.

Kapitalist sistem, halkı birbiri ile çatışan sınıflara böldüğü için de akla aykırıdır. «Her bireyinin özgürlük ve adaletten yararlandığı, bölünmez, tek ulus» yerine kapitalizm, bizatihî mahiyeti icabı ulusu, özgürlük ve adaletten bir sınıfın yararlandığı ve fakat diğerinin yararlanamadığı iki ulus haline getirir. Kapitalizm kardeşlik ve dostluk içinde beraber yaşayan insanlardan meydana gelmiş birleşik bir topluluk değil, çalışan sınıfla üretim araçlarına sahip olan sınıf tarzında ikiye bölünmüş bir topluluk meydana getirir.

Üretim araçlarına sahip sınıfın gelirlerine, yani kârlara, endüstrinin amacı kâr sağlamak olduğu için, iyi gözle bakılır; işçi sınıfının gelirine, yani ücretlere ise, bunlar kârları azalt-

tığı için, kötü gözle bakılır. «Yüksek ücret teorisi»nin iyi tarafları konusunda söylenen lâflar ne olursa olsun, işin özü budur. Kârlar mümkün olduğu kadar büyütülmeleri gereken elle tutulur bir iyilik, ücretler ise, üretim giderleri alçak olsun diye en düşük düzeyde tutulmaları gereken elle tutulur bir kötülük sayılırlar.

Bu durumun sonucu olarak, işçilerin kendi ürettikleri malları satın almamaları, bunalım ve depresyona, yani sistemin belli zaman aralıklarıyla uğradığı çöküntülere yol açar. Mantığa bundan daha aykırı bir ekonomik sistem olabilir mi?

Sanayiin gelişmesi için ilk dürtü olarak kâr elde etmenin kabul edilmesinden ve bunda ısrar edilmesinden doğan bir başka ayrılık da, insanların yaşamasına esas olan değerlerde yarattığı kargaşalıktır.

Kapitalist toplumda davranışların klavuzu nedir? Bunun tek bir karşılığı yoktur; yerine göre değişen cevapları vardır.

İş dünyasında rekabet, hristiyanlığa sığmayan bencil çıkarcılık, kıyasıya pazarlık, bir diğer vatandaşın boğazına sarılma, rakibini köşeye sıkıştırma, yakayı ele vermeden alınabilecek her şeyi alma; bununla ne yapacağınızın hiç önemi yok; bütün zamanınızı ve gücünüzü azgın ve kızgın bir servet edinme çabası peşinde tüketeceksiniz; servetinizi ne kadar büyütürseniz, o kadar başarılı olursunuz, bu serveti nasıl ele geçirdiğinizin hiç önemi yoktur.

Aile ve dostlar dünyasında, din dünyasında, başka ölçüler yürürlüktedir. Rekabet yerine işbirliği; hep kendim için yerine kendimi başkalarına adama; başkalarının başları üstünden en yukarıya tırmanayım yerine başkalarına yardım; «bunda bana yarayan ne var?» yerine «bunun başkalarına yararı var mı?»; servet ihtirası yerine hizmet arzusu.

İşte birbirinden gece ile gündüz kadar farklı iki değerler sistemi.

KAPİTALİZM ADALETSİZDİR

KAPİTALİST sistem adaletsizdir.

Kapitalizm adaletsiz olmak zorundadır; çünkü, temel taşı eşitsizliktir.

Hayatın bütün güzel şeyleri, sonu gelmez bir ırmak halinde, zengin, mutlu ve küçük bir sınıfın havuzuna akar; fakir mutsuz ve büyük sınıfın ise kaderi korkunç güvensizlik, alçaltıcı sefalet ve fırsat eşitsizliğidir.

Üretim araçlarında özel mülkiyetin bir sonucu budur ve kapitalist sistemin temeli de budur. Bir diğer önemli sonuç, üretim araçlarına sahip olanlarla hiçbir şeyi bulunmayanlar arasındaki kişisel özgürlük eşitsizliğidir.

İşçi, kuramsal olarak istediğini yapabilen, «özgür» bir kişidir.

Oysa, aslında işçinin özgürlüğü iyice sınırlıdır; o ancak işverenin ileri sürdüğü ezici şartları kabul etmek ya da açlığı seçmek konusunda özgürdür.

Başkan Roosvelt'in 11 Ocak 1944 günü kongreye sunduğu mesajında belirttiği gibi, ihtiyaçların pençesinde kıvranan insanlar özgür insanlar değildir. Kapitalist sistemin yapısı öyle bir yapıdır ki, burada halkın çoğunluğunun her zaman «ihtiyaç içinde kıvranması» ve bundan ötürü de özgür olmaması gereklidir. Bunların ellerinden gayri hiçbir şeyleri yoktur. Dün kazandıklarını bugün yemek zorundadırlar, 40 yaşına geldiklerinde, kitle halinde büyük üretim yapan sanayide çalışamayacak kadar çok yaşlı sayılırlar; ve işlerini kaybetmek korkusu her an yüreklerindedir.

Kapitalist sistemin bir diğer adaletsizliği, çalışmadan yaşamaktan utanç duymak şöyle dursun, bununla övünen bir asalak sınıfı hoş görmesidir. Kapitalist sistemin savunucuları derler ki, her ne kadar bu asaklakların kendileri tembelseler de, paraları tembel değildir; bunların çalışanlardan aldıkları haraç, göze aldıkları riskin ödülüdür. Bu bir dereceye kadar doğrudur; gerçekten paralarını kaybetmeleri ihtimali vardır.

Ne var ki, onlar paralarını tehlikeye sokarlarken, işçiler hayatlarını tehlikeye atarlar. İşçilerin karşılaştıkları tehlikelerin büyüklüğü nedir? Rakamlar akla durgunluk veriyor.

«Savaş döneminde sanayi işletmelerindeki ölüm ve yaralama olayları cephe ve savaş alanlarında, Amerika'lıların verdikleri kayıpları çok aşmıştır.»

1946 yılında, haftanın yedi gününde, günün 24 saatinde,

her 30 dakikada bir, bir Amerikan işçisi iş başında kaza sonucunda ölmüştür.

Her 17,5 saniyede bir Amerikan işçisi yaralanmıştır.

Endüstride tehlikeyi gerçekten göze alan kimdir ve işçinin yüklendiğinin karşılığında eline geçen nedir?

İşte kapitalist sanayie özgü, özel bir örnek: 1946 yılında Bethlehem Çelik Kumpanyasının Tersane İşçileri Sendikası, tersane işçilerinin asgari ücretlerini saatte 1.04 dolar'a çıkartacak yüzde 15 bir artış için savaşmış ve kazanmıştır.

Bu, haftada 41,60, yılda 2163,20 dolarlık bir gelir demektir.

1946 yılında Bethlehem yöneticilerinin maaşları yüzde 46 oranında artırılmıştır. Bethlehem'in başkan yardımcısı J. M. Larkin'e işçi ücretlerinde yapılacak teşvik artışının alçak tutulması için gösterdiği çaba ve çırpınışlar karşılığı olsa gerek, 138.416 dolar'lık yıllık maaşına ek olarak 38.764 dolar'lık bir ikramiye verilmiştir.

Bu yılda 77.180 dolar, bir haftada 3,407 dolar, bir saatte 85 dolar eder. Yani, J.M. Larkin Bethlehem'deki bir işçinin bir yılda aldığı asgari ücret toplamının bir buçuk mislinden fazla parayı bir haftada almıştı.

J.M. Larkin'in bir saatlik kazancı, işçilerin bir haftalık kazançlarının iki katından daha büyüktür. İşçilerinkine oranla ne kadar büyük olursa olsun, gene de Larkin'in geliri hak edilerek kazanılmış cimak faziletini taşır. Gerekli bir görevi yerine getirmişti. Bu yüzden eline geçen paranın meşru ve alâlâki olduğunu iddia edebilir. Fakat bir mirasa konmuş ve ömründe bir gün bile çalışmamış bir kimsenin bu mülkiyet üzerinde aynı iddiaya sahip olması mümkün olabilir mi?

Kapitalist sistemde miras kurumunun önemini açık bir biçimde kavramamız iyi olur. Bir kimse bir milyon dolarlık bir mirasa konduğu zaman, bu, hiçbir şey kalmayıncaya kadar çekiliip harcanan bir para yığını değildir. Bu bir milyon dolar, çoğu zaman, sanayi ve banka hisse senedleri ve tahvilleri şeklindedir. Bunların bazıları, yüzde 8, bazıları yüzde 2 gelir getirebilir. Diyelim ortalama geliri yüzde 4 olsun. Bu demektir ki, sırf bu hisse senedlerine sahip olduğu için, 40 bin dolarlık bir yıllık geliri vardır.

Ülkede her yıl yaratılan toplam servetin 40 Bin dolarlık

kısmı onun cebine girer. O her yıl 40 Bin Dolar'ı harcar. 20 yıl sonra ölse, ana servet oğluna geçer. Bu kere oğlu yılda 40 Bin dolar harcayabilecek demektir. Ondan sonra onun oğlu. Ve böylece gider. Kuşaklar boyu her yıl 40 Bin Dolar harcandıktan sonra 1. Milyon dolar hâlâ son mirasçının elinde olduğu gibi durmaktadır. Kim demiş, pastayı hem yiyip hem saklayamazsınız diye?

İlk ele aldığımız kişi, onun oğlu ve oğlunun oğlu, ellerini iş denilen şeyle kirletmek zorunda kalmamışlardır. Üretim araçlarına sahip olmaları, onlara başkalarının çalışmasından asalak olarak yaşamak iznini vermiştir.

Kapitalist sistemin bir başka çarpıcı adaletsizliği fırsat eşitsizliğidir.

Yılda 2000 Dolar kazanan bir işçinin evinde ve bir milyonerin evinde aynı anda birer çocuk dünyaya gelmiş olsun. Bunlar aynı hak ve fırsatlardan yararlanırlar mı? Birincinin yiyeceği, giyeceği ve barınağı diğerininki kadar iyi olur mu? Yararlandıkları sağlık hizmeti, oyun ve eğlence imkânları ve eğitim aynı olur mu?

«Amerika fırsatlar ülkesidir ve yeteneği varsa işçi çocuğu da en yükseğe çıkabilir» demek, iyi bir cevap değildir. Yeteneğin gerekli olduğu doğrudur. Fakat bundan daha önemli olanı, ne olarak doğduğunuz, toplumdaki mevkiiniz ve servetinizdir. Bu demek değildir ki yeteneği, gücü ve şansı olan fakir bir çocuğun zengin olma imkânı yoktur. Ancak, fakirlerin bir sınıf olarak yükselme imkânı her zaman zayıf olmuştur ve gittikçe de daha zayıflamaktadır.

Fırsatın olmadığı yerde, yetenekli olmak yetmez ve gerçekte fırsat da yoktur.

Bir süre önce Yüksek Mahkeme Yargıcı Jackson, Amerikan siyasal bilimler birliği üyelerine şöyle demiştir:

«Bugün bizim özel teşebbüs sistemimizin gerçek felâketi bizzat kendisinin teşebbüsü yok etmiş olmasıdır. Bu sistem en yetenekli insanlarımıza yükselmek için yeterli fırsatı vermemektedir. Yeteneğini kullanarak yükselmek rüyası ender olarak gerçekleşir... Anneler, babalar çalışır ve çocuklarına gereken eğitimi sağlamak için para biriktirirler; ancak bu öğretim tamamlandığında, gençlerin Amerika'nın altmış ailesinin ege-

menliği altındaki az sayıda büyük şirketlerin çok uzun olan yükselme merdiveninin en alt basamağından başlamaktan başka gidecekleri bir yer yoktur.»

İlerlemenin temel gereklerinden biri eğitimdir. Ve Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitimde fırsat eşitliği yoktur.

Owen de Young başkanlığındaki New York Devlet Üniversitesi Komisyonu tarafından hazırlanan bir rapor, eğitim alanındaki fırsat eşitsizliği sorununa ışık tutmaktadır. 17 Şubat 1948 günlü New York Tribune şu özeti yayınlamıştır:

«Komisyonun tesbit ettiğine göre, devlet liselerinden mezun olan öğrencilerin en iyi dörtte birinin ancak yarısından azı üniversiteye gidebilmektedir. Bunların yüksek ücretli özel öğretim kurumlarına gidebilecek paraları yoktur.»

Eğitimdeki fırsat eşitsizliği daha da büyümektedir. Başkanlık yüksek öğretim komisyonu, 1947'de şunları tesbit etmiştir:

«Amerikan toplumunun karşısında bulunduğu en ağır ithamlardan biri gençliğe makul bir eğitim eşitliği sağlamakta başarı gösterememiş olmasıdır. Kızlarımızın ve oğullarımızın büyük çoğunluğu için elde etmeyi ümid edebilecekleri eğitim tür ve miktarı bunların kendi yeteneklerine değil, tesadüfen içinde doğdukları aile ve topluluklara ve daha da kötüsü, ana babalarının derilerinin rengine ya da dinlerine göre belirlenir.»

Aşağıdaki rakamlar, zenciler için eğitimde fırsat eşitsizliğinin durumunu ortaya koyar:

A.B. Devletleri'ndeki 1700 resmi ve özel kolej ve üniversiteden sadece 118 tanesi zenci kurumudur. Bunların ne kadar iyi donanmış olduklarını, öğretim kadrolarının niteliklerini, kitaplıklarının durumunun ne olabileceğini şu olgudan çıkarabiliriz: 1938 yılında, 96 zenci kolejinin her türlü amaç ve hizmetler için kullanabildiği gelir, tek başına Harward Üniversitesi'nin yıllık gelirinden daha azdır.

Zenciler için ekonomik fırsat eşitsizliği, şüphesiz, eğitimdeki fırsat eşitsizliği gibi çok büyüktür. Beyazları ve zencileri Jim Crow sistemine göre ayırmak çok kârlıdır. Güneyin tarımında ve endüstrisinde (ve hattâ kuzeyde sendika örgütlerinin olmadığı yerlerde) çalışan zenciler aynı işi yapan beyazlardan daha düşük ücret alırlar. Jim Crow sisteminin ödeme usul-

lerinden biri budur. Düşük ücretle çalıştırılabilen zenci işçilerin varlığından ötürü, güneyli beyaz işçiler aynı işi yapan kuzeyli beyaz işçilerden daha düşük ücrete razı olurlar. Jim Crow sisteminin bir başka faydası da budur.

Mal üretimi için ilk dürtünün kâr elde etmek olduğu bir sistemde kârın her şeyin üstünde ve her şeyden, hattâ insan hayatından bile önemli sayılması kaçınılmaz bir şeydir. Kapitalist toplumda paraya insandan daha fazla değer verilmesi istisna değildir.

25 Mart 1947 günü Gentralia Madeni'ndeki patlamada ölen 111 kişinin cesetleri bu gerçeğin acı ve hüzün dolu tanıklarıdır.

Bu 111 insan ölmeyebilirlerdi.

Madeni işletenler madende çalışmanın güvenlik altına alınmamış olduğunu biliyorlardı. Çünkü eyalet müfettişleri olsun, federal müfettişler olsun, rapor üstüne rapor vererek bunu bildirmişlerdi. Illinois eyaleti valisi Dwight Green de madende çalışmanın güvenli olmadığını biliyordu.

Biliyordu, çünkü 9 Mart 1946 günü Birleşik Maden İşçileri 52 Numaralı Sendikası yetkililerinden bir mektup almıştı; sendikacılar madendeki işçiler adına valiye yalvarıyorlardı:

«Vali Green, sizden hayatlarımızı kurtarmanızı yalvarıyoruz... Kentucky ve Batı Virginia'da olanlar gibi bir patlama olmadan önce... Madenler ve mineraller şubesini harekete geçirtip Centralia Kömür Kumpanyası'nın beş numaralı madeninde kanunları uygulatmanızı diliyoruz.»

Tam bir yıl sonra, bu mektubu imzalayan dört kişiden üçü artık yaşamıyordu. Validen kendilerini kurtarmasını yakardıkları patlamada ölmüşlerdi.

Bir eyalet soruşturma komitesi patlamadan sonra madenin gözeticisi olan William H. Brown'a madeni işletenlerin niçin gerekli tedbirleri almadıklarını sormuştu.

Alınan cevap, **«Doğrusunu isterseniz, bunun madenimiz için ekonomik olmadığını düşündük»** olmuştu.

Bunun üzerine komite, **«Bunun gerektirdiği giderleri yüklenmek istemediğinizi mi söylemek istiyorsunuz?»** diye sormuştu.

Brown, **«Evet, öyle»** demişti.

Para ile can karşı karşıya idi ve para kazandı.

KAPİTALİZM, YOKOLMA YOLUNDADIR

KAPİTALİST sistem sadece verimsiz, israflı, akla aykırı ve adaletsiz olmakla kalmıyor, çöküntü halindedir de. Buhran döneminde sistem öyle çöker ki, toplum kendi içindeki işçiler tarafından beslenip, giydirilip, barındırılacağına, işsizlerin doyurulması, çıplakların giydirilmesi ve başlarının bir yere sokulması yükümünü, çeşitli yardımlar, icadedilmiş işler ve benzeri şeyler yolundan, toplum sırtına almak zorunda kalır.

Sistemin üretimi tıkanıklığa uğratması, sırf buhran dönemlerine özgü bir şey olsaydı, kapitalizmin üretim güçlerindeki gelişmeyi devamlı olarak değil, fakat sadece geçici bir süre için aksattığı ileri sürülebilirdi. Ne var ki, durum böyle değildir. Harward Yüksek İş İdaresi Okulu'ndan Profesör Schlichter şöyle demektedir: «Endüstrinin tam kapasite üretimine ulaşmada başarısızlığa uğraması sırf depresyon zamanlarında olan bir şey değildir. Mevcut ekonomik düzenleniş içinde, teşebbüslerin çoğu ödeme yükümlülüklerini zamanında karşılayabilecek durumda olmak için üretim miktarını normal olarak sınırlamak zorundadır.»

Savaşın büyük sayıda insan kaybına mal olmasına ve muazzam ekonomik kayıplara yol açmasına rağmen, kapitalist uluslar, yine de, savaşa giden yolu tutmaktan geri durmuyorlar; böylece sistemin kararlılığı tehlikeye giriyor, insanlığın toptan yokolması ihtimali bir gerçek olarak ortada duruyorken, yine de savaşın biri son bulur bulmaz kapitalizm bir yenisine hazırlanmağa başlıyor.

İzleyecek bir başka yolu yoktur. İçine yuvarlanmış bulunduğu çelişmeler, sistemi üretim kapasitesini barış zamanında yanlış ya da noksan kullanmaya sürüklüyor. Kapitalist sistem ancak savaş zamanında ya da savaşa hazırlanma sırasında bol üretimde bulunabilir. Kendi sonunu getiren silâhları hazırlamazsa kapitalizm yaşayamaz.

Kapitalizm değişmeye hazır ve olgun haldedir.

Yeni sistem «sipariş üzerine» yani isteğe göre hazırlanamaz. Nasıl kapitalizm derebeylikten doğdu ve gelişti ise, yeni

sistem de, eskisinden, yani kapitalizmden doğup gelişmek zorundadır. Yeni toplumsal sistemin tohumlarını kapitalist toplumun kendi gelişimi içinde aramamız gerekmektedir.

Aradığımız uzakta değildir. Kapitalizm, üretimi bireysel süreç olmaktan çıkarıp kollektif bir sürece dönüştürdü. Eski zamanlarda mallar kendi dükkân ya da atelyelerinde kendi alet ve araçları ile çalışan tek tek zanaatkârlar tarafından yapılır ya da işlenirdi. Bugün ise üretilen nesneler dev fabrikalarda karmaşık makinelerin başında, birlikte çalışan binlerce işçi tarafından yapılmaktadır.

Gittikçe büyüyen fabrikalarda gittikçe büyüyen sayıda işçinin bir araya getirilmesi ile üretim sürecinin toplumsallığı gittikçe büyüyen boyutlarla artıyor.

Kapitalist toplumda, nesneler, bir arada ve birbirine bağlı olarak çalışan kimseler tarafından işletilir ve yapılırlar; fakat bu nesneler kendilerini yapanların malı olmazlar. Makinenin işleteni sahibi olmadığı gibi, sahibi de işleteni değildir.

Kapitalist toplumun temel çelişmesi burada yatar. Şöyle ki, üretim toplumsal bir süreç, kollektif çabanın ve çalışmanın sonucu iken, bu çalışmanın ürününün ele geçirilişi yani mal edilişi özel ve bireysel olur. Toplumsal çalışma ürünü olan nesneler bunları yapanların olmaz, üretim araçları sahiplerinin yani kapitalistlerin olur.

Bunun çaresi pek basittir. Üretimin toplumsallaştırılmasını üretim araçları mülkiyetinin sosyalleşmesi ile eşleştirmek ve tamamlamak yeter. Toplumsal üretimle ürünlerin özel mal edinme esası arasındaki çelişmeyi çözümlemenin yolu, kapitalist sosyal üretim sürecinin gelişmesini mantıki sonucuna, yani sosyal mülkiyete ulaştırmaktır.

Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde iş hayatı, büyük şirketler tarafından yürütülür. Bunların sahipleri hisseleri ellerinde tutarlar ve kâr alırlar, teşebbüsün yürütülmesi işi ise maaşlı yöneticiler tarafından görülür. Genellikle büyük şirketlerin sahipleri olan kimselerin yönetim ve işletme ile ya hiç ilişkileri yoktur, ya da olsa da pek azdır. Üretim araçları mülkiyeti sahipliğinin bir zamanlar, bir görevi vardı, şimdi ise bunlar sadece asalaktırlar. Bir sınıf olarak kapitalistlere artık

hiçbir ihtiyaç yoktur. Bunları toptan götürüp aya bırakacak olsak, üretim bir saniye bile aksamaz.

Üretim araçlarında özel mülkiyet ve kâr dürtüsü, yani kapitalizm son günlerini yaşıyor. Kapitalizm yararlılığını yaşayıp tüketmiş bulunuyor.

Kapitalizm yerine yeni bir toplumsal düzen doğuyor: Sosyalizm...

SON

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I — Kapitalizm nedir? 7
BÖLÜM II — Kapitalizm öncesi 13
Eski çağlarda ekonomik düşünceler 16
BÖLÜM III — Kapitalizmin başlangıcı 22
Manüfaktür üretimi 24
Merkantilizm 25
Fiziyokrasi 28
BÖLÜM IV — Sanayi Devrimi ve Kapitalizm 30
Klâsik Okul 32
İngiliz Liberal Okulu 44
Fransız Liberal Okulu 45
BÖLÜM V — Kapitalizmin tenkidi 47
Ekonomik bunalımlar 58
Tekelci kapitalizm 60
Emperyalizm 63
BÖLÜM VI — Keynes'in ihtilâli 67
Konjonktür hareketleri 74
Para üzerine görüşler 77
Uluslararası ödeme dengesi 82
BÖLÜM VII — Ekonomik politika 86
İstikrar politikası 87
Enflâsyon 89
Az gelişmiş ülkeler 92
BÖLÜM VIII — Bir Amerikalı kapitalizmi suçluyor 96

KİTAPÇILIK TİCARET Ltd. Şrti.

AKŞAM KİTAP KULÜBÜ Serisi

1 — Siyasi Tarih
2 — Çağımız
3 — Evlilik Sanatı
4 — Evinizin Doktoru
5 — Fransız İhtilâli
6 — Çağdaş Tiyatro
7 — Kadının Cinsel Problemleri
8 — Yemek Reçeteleri
9 — Çin İhtilâli
10 — Çağdaş Sinema
11 — Çocuk Bakımı
12 — Modern Görgü
13 — Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü
14 — İlk Yardım
15 — Amerikan İhtilâli
16 — Müzik Rehberi
17 — Rus İhtilâli
18 — Cinsel Sapıklıklar
19 — Çağdaş Felsefe
20 — Alkolizm
21 — Sosyalizm
22 — Evimizin Kütüphanesi
23 — 20 Çağdaş Ressam
24 — Uyanan Afrika
25 — Atatürk ve İnönü
26 — Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk
27 — Herkes İçin Psikoloji
28 — Üçüncü Dünya
29 — Milletlerarası Petrol Politikası
30 — Faşizm
31 — İstanbul Camileri
32 — Ramazan Fıkraları

Evinizdeki kitaplık köşesini her yaşa ve her konuya kitap eden çeşitleriyle karşılayacak olan bu serinin yayınlanmış ilk 32 kitabı yukarıda sıralanmıştır. Bu kitapları ve yeni yayınlanacak olanları almak isteyenler İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Mersin bürolarımıza veya

Posta Kutusu 975 — SİRKECİ, İSTANBUL

adresine müracaat etmelidirler.

Fiyatı: 5 liradır